A. Janulaitis.

Juodieji Broliai Kražiuose

(1823 m.)

Atmušta iš I „Praeities“ tomo

Kaunas, 1930 m.

Prakalba.

Apie Kražių Juoduosius Brolius radau gausios medžiagos bedirbdamas 1909 m. aktuose, sukrautuose Vilniaus Viešojo Knygyno Rankraščių skyriuje. Vienur buvo raštų, priklausančių rusų senatoriui Novosilcevui, jam ir jo paties leistų, atsitiktinai užsilikusių nuo išnykimo. Išliko jie nežinomi, bent iki šiol niekieno neapdirbti. Aplinkybės neleido tos medžiagos apdirbi, tegalėjau to darbo imtis vos 1918 m. Tuomet teko parašyti iš jų geroką straipsnį, bet į spaudą nebuvau padavęs. Dabar, kitomis aplinkybėmis, ėmiau vėl iš naujo rašyti, rašyti daug smulkiau, ir jau dabar atidaviau spausdinti.

Šiam dalykui teko sunaudoti trys bylos, pažymėtos rankraščių kataloge Б—19— Nr. Nr. 12, 17, 18.

N. 12 —byla kilusi del laiško, siųsto iš Vilniaus per Raseinius į Kražius; N. 17 — iš 41 lapo — del išreikalavimo metrikų Jančiausko ir kitų; Nr. 18— iš 231 lapo, apie maištiškus raštus Kražiuose — paties Novosilcevo aktai, jo rašytieji pranešimai, jam siųstieji pranešimai ir įsakymai.

Beapdirbinėdamas esamąją medžiagą gavau šį tą naujo iš prof. St. Koto Krokuvoje (iš Čartoryskio muzėjaus) ir kt. Jančevskio, Kaune, vieno iš Juodųjų Brolių palikuonies — už tą tariu jiems ačiū.

Nežinau, ar tebėra gyvi ir, jeigu gyvi, tai kur yra tie, kurie mane prileido prie Vil. Viešojo Knyg. rankraščių. Norėčiau ir jiems tarti ačiū, kad leido dirbti.

Šitas mano darbas yra apskritai pirmas paremtas autentiniais aktais ne tik lietuvių kalba, nes rašiusieji lenkų kalba (Brensztejn M. — Bracia Czarni „Bibl. Warsz." 1906. II t. p. 549 — 64, ir Mościcki H. Wilno i Warszawa w „Dziadach Mickiewicza" 1908. p. 86 — 106.) teturėjo spausdintos medžiagos — atsiminimų, tik neturėjo oficialinių bylos aktų.

Dabar teko sužinoti, kad šitie aktai tebėra Vilniuje, universiteto bibliotekoj, be to, kad rašąs Kražių gimnazijos istoriją p. M. Brensztejnas dar rengia platų darbą ir apie Juoduosius Brolius, kurio pirmoji dalis jau pasirodė (Filomata w Krożach).

1930. IV. 27.

I.

Slaptosios draugijos.

XVIII amž. baigiantis ir XIX amž. pradžioje siautė po visą Europą prancūzų revoliucijos karų audra; tolesnis jų tęsinys —Napoleono žygiai, kurie šlavė daugybę nelemtos senovės liekanų, perėjo ilgainiui į užkariavimus. Tas jo imperializmas sukėlė kitose valstybėse pasipriešinimą, ir milžiniški jo planai įsivyrauti Europoj, o paskui visame civilizuotame pasaulyje griuvo, nes be karo ginklų prieš jį pastatyta buvo nauja ideologija — tautinė idėja. Viešpačiai, pergalėję Napoleoną, pradėjo atstatymo darbą, stengėsi grąžinti Europos visuomenę į senąsias vėžes. Grįžo, nors nevisur, senoji, teisėtoji, atgalainė valdžia; įsivyravus bandė ji grąžinti visą senovę, bet čia jau nebesisekė: kas buvo Napoleono sugriauta iš pamatų, kas nebuvo gaivus, atgaivinti nebeteko, pav., Europos vakaruose baudžiavos, ir jiems reikėjo skaitytis su gyvuoju gyvenimu. Grįžusi senoji valdžia pirmiausia turėjo rūpintis, kad nebepasikartotų senosios maišatys, kad jų sostai būtų stiprūs, neišjudinami, stengėsi sunaikinti tuos kas ėjo prieš tat; šitam visam piktam ieškojo šaknų revoliucinėj, liberalinėj dvasioj, ir del to ryžosi ją visur, kur tik pasirodytų, naikinti. Monarkai sudarė šventąją sąjungą, jie susitarė bendrai ir išvien kariauti prieš visa, kas griauna sostus—prieš nedoras ir nesveikas mintis, nes tarė, kad taip geriau užtikrinsią politinį ir socialį pastovumą. Tačiau visur pasiliko naujosios dvasios pėdsakai, dargi ir tenai, kur nebuvo pasirodę Napoleono ereliai, arba naujai atsirado, kur pirmiau jos nebuvo. Dabar iš laiko ir vietos tolumos ėmė kitaip vertinti patį Napoleoną. Neseniai imperialistas, tasai svetimų kraštų užkariautojas, dabar atrodė išgelbėtojas, laisvės apaštalas. Ideologija, kuri buvo pastatyta prieš jį, atsigrįžo prieš savąjį absoliutizmą. Prasidėjęs ir sustiprėjęs tautinis judėji-

mas, savo kultūros ir raštijos kėlimas, savosios praeities tyrinėjimas, nes tautų laisvės vardan kariauta prieš Prancūzų Napoleoną, (o kitur delto paties su juo eita), įleido neišraunamų šaknų veikliuose visuomenės kloduose, jisai neketino palaikyti nei svetimo nei savo despotizmo. Grįžusioji ir sustiprėjusioji senoji valdžia neketino to viso palaikyti, tarė, kad tai paviršutinis dalykas. Viename ji neapsiriko: nuvargę del karo ir vargų gaivalai, nusivylę del išsivadavimo, nerodė energijos naujam vidaus karui, nes neturėjo jėgų, ir tylėjo, o priaugąs jaunimas, gausiai atsirandančioji inteligentija, gimusi ir augusi kitoj nuotaikoj, negalinti sutikti, kad būtų priešingumas tarp žodžių ir darbų, ryžosi stoti į kovą. Teisybė, šita kova buvo nelygi. Viešai veikti negali, tai ima veikti ir dirbti slapta, kaip tat buvo ir pirmiau. Slaptos draugijos, norinčios veikti, atsirado jaunuomenės tarpe. Pavyzdžiu joms buvo tuo laiku įsivyravusios vienur liberalų inteligentijos tarpe, kitur valdiškose sferose — masonų draugijos, paprastai, veikusios viešai, atrodančios slaptos paprastai publikai, su slaptingomis apeigomis, arba masonų skeveldros ar atmainos, ar bent joms panašios. Slaptosios draugijos savo turiniu įvairuoja, žiūrint šalies, tik bendra jų forma. Atsiranda tos draugijos mokyklose, universitetuose, atsiranda jos įvairiais tikslais: tai kovoja su tvankia senąja mokyklos sistema, tai užsiima tobulinimu savęs mokslu, dora ir t. t., nes taria, kad kilnesnieji tegalėsią ko nors pasiekti, tai pagaliau turi politikos tikslų, nori išvaduoti šalį nuo savo ar svetimo despoto. Slaptingumas buvo nevienodas, vienur didesnis, kitur mažesnis; tat pareidavo nuo draugijos tikslų ir uždavinių. Kaikur užsiliko ar naujai buvo įvestos tam tikros apeigos, draugijai veikiant, priimant narius, kartais reikalaujama baisi priesaika ir t. t.

Šitokios draugijos atsirado Vakarų Europoj. Kadangi dar neseniai Europa sudarė vieną karo lauką, žmonės ir tautos buvo tarp savęs del karo susiję, nes kartu kariavo ir bendravo, tai lengvai išsiplėsdavo vienos šalies pavyzdžiai į kitas. Šviesesnė Vakarų Europa buvo pavyzdžiu ir rytams. Iš vokiečių draugijų ėmė savo pavyzdį Lietuvos jaunuomenė. Pro vokiečių žemes buvo praėję daugybė tautų; patys vokiečiai sąmoningai kariavo del išsivadavimo; juose buvo atgimusios politinės nepriklausomybės aspiracijos. Senesnioji ir subrendusioji Lie-

tuvos karta buvo šitame kare, atskiri asmens turėjo santykių su Europa, o naujoji karta kitais keliais tų pažinčių įgijo: mokėsi vokiečių ar prancūzų universitetuose, sekė jų raštiją, ypatingos Lietuvos jaunimui įtakos darė vokiečių jaunimas, kuris taip pat svajojo apie laisvą, vieningą Vokietiją.

Lietuvos jaunimo judėjimo vidurkiu buvo Vilnius, kur po karų pradėjo tarpti universiteto mokslai, kuris siuntinėjo šviesos spindulius po visą Lietuvą. Ten buvo draugijų, į kurias įeidavo jau seniau išėjusieji universiteto mokslus, kitas sudarydavo universiteto studentai, pagaliau atsirasdavo gimnazijos mokinių. Tų draugijų vardai yra įvairūs: masonai, šubravcai, filomatai, filaretai, spindulingi, aušrininkai ir t. t. Tie vardai kartais buvo savo kilimo, o kartais skolinti iš kitur, o gal tik atsitiktinai atsipuolanti, vieni primeną šį ar kitą dalyką, kuris susijęs su artimiausiais draugijos tikslais, kiti savo slaptingumu traukią į save jaunimą, ypač pradedantį mokslus.

Steigdami draugijas, galėjo skolinti joms formą, statutą, net kartais vardą, bet turinį visuomet turėjo imti ir ėmė iš vietos reikalų; jie nustatė konkrečius tikslus, veikimo plotą. O šitie tikslai Lietuvoje skyrėsi nuo Vakarų Europos, o ypatingai nuo kaimynų vokiečių.

Pastangos atgauti nepriklausomybę Napoleono karų laikais neturėjo geros klotie: nei prancūzų Napoleonas nei rusų Aleksandras Lietuvai nepriklausomybės nedavė. Taigi tarp tikslų artimųjų ar tolimesniųjų statoma politinės nepriklausomybės reikalavimas. Atsiranda reikalavimų visuomeninio pobūdžio—panaikinti baudžiavas, yra ir kultūrinių—pakelti savo ir kitų apšvietimą, dorą ir t. t.

Daug tokių draugijų buvo Vokiečiuose, studentų tarpe. Iš ten besimokanti mūsų jaunuomenė parsivežaavo jų idėjų, organizacijų; į jas įdeda, žinoma, savo turinį. Kartais vardai atsirasdavo vienais sumetimais, kitoj vietoj tie patys vardai perimant reikšdavo visai ką kita.

Dar XVIII amž. baigiantis, žinoma, pav., Giessene studentų draugija „Juodųjų Brolių" vardu, atgijo jinai tuo pačiu vardu po Napoleono karų; šitas vardas parėjo nuo striukio ir bereto varsos; vėliau tas vardas išsiplatino ir kitur, pav., Jenoj ir t. t. Tos draugijos šūkis — skaistumas, tobulumas, visiškas atsidavimas

tėvynės ir žmonijos labui[1]. Tuomet Vokiečiuose stiprėjo reakcija, ji persekiojo laisvą mintį, tai dorų pasišventusių žmonių reikalas tautos labui buvo labai didelis. Tuo ar panašiu vardu, tik tokiais pat tikslais atsiranda draugijos studentų tarpe Jenoj, Erlangoj, Giessene, Marburge[2].

Panaši draugija „Juodųjų Brolių" vardu susikūrė ir Lietuvoj, pirmą sykį ji atsirado Kaune, berods, ji buvo trumpą laiką apie 1815—1818 m., tarp Kauno gimnazijos mokinių.

Šis tas žinoma apie jos sudėtį. Buvo tai daugiausia jaunimas iš Užnemunės; iš vardų buvo minima Edmundas Zaviša ir Ferdinandas Matszewski[3]. Buvo tai vyresniųjų klasių gimnazijos mokiniai; jie darydavo susirinkimus, vakaruškas. Rinkdavos paprastai Chrapowickio namuose. Tos draugijos sudėtis keitėsi; išėję gimnazijos mokslus išvykdavo iš Kauno, išstodavo, įstodavo nauji.

Gyvesnieji, kaip įmanė ir suprato, kariavo su gyvenimo klaidomis. Neturėdami laisvos spaudos, o be abejo ir lėšų neturėjo, savo širdies jausmus išliedavo rankraštine literatūra, kurią perrašinėjo ir kuri ėjo iš rankų į rankas, arba rankiodavo svetimus raštus. Žinoma, kad buvo paleista raštų, kuriais užsipuldinėjo ant Kauno advokatų, jų raštininkų, policijos, vis už tat, kam žmones spaudžia ar naudoja. Turėjo tekti tuose raštuose ir gimnazijos mokytojams, kurie mokiniams dar labiau rūpėjo negu policija. Gal būti pagaliau pedagogai sužinojo apie tos literatūros rašytojus ir platintojus, tai pagavo jų ieškoti, bene susekė juos, ir matyt ilgą laiką jie atsiminė tuos savo darbų kritikus.

Visuomenėje platinosi ir spausdintų raštų, kurie čia buvo taip pat slaptoji raštija — tik naujai išėjusi iš Užnemunės, ar senoji dar nepriklausomybės laikų. Šis tas naujo ateidavo iš Užnemunės, kur buvo kitokia politikos santvarka. Tie spaudiniai, kaip kokios brangenybės ir retenybės eidavo iš rankų į rankas; rankraščiais buvo platinami negalintieji spaudoj pasirodyti dar neseni raštai — per prancūzmečius kilę, prieš

---

[1] *Haupt.* Karl Follen und die Giessener Schwarzen. 1907.

[2] *Schuster,* Tainyje obščestva, II, 11—20.

[3] Byloje Nr. 18 (Jančiausko paaiškinimai). Šitas Matszewski buvo vienas iš pasižymėjusių mokinių, 1818—1819 m. *(Uziębło* L. Szkoła Kowieńska 1904 p. 18).

Rusų valdininkus surašyti, prieš senąją sugedusiąją visuomenę, kuri taip lengvai pasiduoda despotizmo įtakai. Pavyzdžiu gali būti toki eilėraščiai apie tat, kad mūsų moters ir mergelės taip gretai kimba prie rusų karininkų[4].

Tokia pat „Juodųjų Brolių" vardu draugija atsirado ir Kražių gimnazijos mokinių tarpe[5].

II.

Juodieji Broliai.

1. Kražių mokykloj.

Kražių mokykla XVIII amž. buvo vienuolių vedama; pasauliniai mokytojai buvo tenai tokia retenybė ir nepaprastas dalykas, kad pirmasis mokytojas nevienuolis tenai atsiradęs vilkėjo taip pat vienuolio drabužiais. XIX amž. kaskartą daugiau atsiranda pasaulinių mokytojų, pagaliau visi virsta pasauliniai, išskyrus tikybos. Kražių mokykla, vienuolių laikoma, 1817 m. perkelta į Kolainius, o tais pačiais metais jos vietoje įsteigta pasaulinė. Kolainiškiai skersavo į pasaulinius Kražių mokytojus ir slapta kurstė tėvus. Kražiuose mokėsi žemaičiai, kilimo bajorai, bet buvo nemaža ir valstiečių, tam tikslui įbajorintų; šitiems kartais reikėjo pono žinios, bet apsieidavo ir be jo, o būtinai reikėjo, kad klebonas užrašytų parapijos krikšto knygose bajoru. Baigę tą šešių klasių gimnaziją, vieni mokėsi toliau įstoję į Vilniaus universitetą, kiti grįždavo namo prie ūkio, treti eidavo ieškoti kur nors kokio darbo. Kalba, kuria ėjo mokslai gimnazijoj, buvo lenkų[6]. Bet XIX amž. pradžioj ėmė labiau ir labiau įvesdinėti rusų kalbą.

Mokyme nedaug tepadaryta atmainų, sulyginus su tuo, kas buvo vienuolynų mokykloj ar paėmus vėlesnį laiką švietimo komisijos laikotarpyje; tik politiniu atžvilgiu įvyko naujų dalykų: pasikeitė valstybinis priklausymas — Lietuva dabar priklausė Rusijai, valdininkai jai tarnaudavo, atsižiūrėję į jos vyriausy-

---

[4] Byloje Nr. 18.

[5] Apie šias slaptąsias draugijas Europoj ir Lietuvoj ketinu duoti žinių vėliau.

[6] Kiek plačiau žr. *mano* K. Zabitis (Nezabitauskas) („Tauta ir Žodis", t. V., 1928 p. 466 ir kt.). *Brensztejn M.* Filomata w Krożach, Wilno 1929.

bę. Laikytasi vienuolių mokyklos būdo, tik dabar tą pat atliko mokytojai valdininkai, biją Rusų valdžios, stengėsi būti jai ištikimi ir del to perdėdavo savo uolumą, nes neturėdami savo įsitikinimų arba juos ir turėdami, bet slėpdami, turėjo apsimesti ir del to neišlaikydavo saiko. Senovės pedagoginės tradicijos, Rusų valdžios reikalavimai, kuri mažai kur tesikišo, savo miestelio savybės, vis tat sudarė savotišką gimnazijoj mokytojų ir mokinių sugyvenimą ir vidaus tvarką.

Visi mokiniai yra didelėj direktoriaus (dozorca) ir mokytojų priežiūroj — mokykloj ir už mokyklos. Jie seka, ką mokiniai skaito, kaip gyvena, ką rašo, jų butai taip pat prižiūrimi, direktorius skaito visus jų rašomus laiškus. Gimnazija turėjo savo samdytąjį laiškų vežiotoją miestėną Martyną Jacevičių. Jis vežiojo iš Kražių į Raseinius ir atgal. Mokinių laiškus ima iš direktoriaus. Iš Raseinių parvežęs visus Kražių laiškus atiduoda jam, tas peržiūrėjęs, radęs, jog nemokyklai pridera, atiduoda jam, kad perduotų kam reikia.

Mokiniai gyvena ir pas mokytojus ir tam tikruose direktoriaus leistuose butuose; jų šeimininkės turi būti ištikimos, be to kiekviename bute turi būti vienas, vyriausybės priimtas ištikimas mokinys, kuris žiūri tvarkos, saugoja jaunesnius; o kartais tokiame bute gyvena koks mokytojas ir prižiūri tvarkos, kiti tėvai atiduodavo vaikus pas mokytoją.

Laiškus tegalima gauti ar siųsti per direktorių; jisai juos skaito; jeigu koki laiškai kuo nors jam nepatinka, tai juos užlaiko, tai siunčiamojo mokiniui neįteikia. Direktorius su mokytojais seka, ką skaito mokiniai; jeigu pastebi, kad skaito knygas, kurios rusų valdžios atžvilgiu gali būti draustinos ar peiktinos, tai jas atima, praneša didesniais atsitikimais vyriausybei. Apie tuos dalykus surenka žinių per ištikimus mokinius.

Taigi priežiūra buvo didelė: pačioj gimnazijoj, butuose ir apskritai visame miestelyje. O ir nesunku buvo tat padaryti: miestelis mažas, gyventojų nedaug, daugumas gyvena šiokiu ar tokiu būdu iš mokinių, del to lengva buvo sekti, kaip kas elgiasi. Ir nusidedančius tai tvarkai bausdavo mokykloje ar net visai šalindavo iš mokyklos. Šitos sistemos pamatan dėjo įsitikinimą, kad prievarta viską su mokiniais padarysią, griežtumas perlauš jų iškrikusią ar pasileidusią valią, o nuotaikai sek-

ti reikia vartoti visokios priemonės: kratos, uostinėjimas, slapti draugų pranešimai.

Žiūrint dorinio auklėjimo, tai vyriausybė tarė, jog auklėjimo pamatan reikia dėti tik tikyba, reikia jos mokyti, mokiniai turi jos reikalavimus vykdyti, praktikuoti; delto mišių klausyti, išpažinties eiti, poterius kalbėti — tai mokinių prievolė. Šita, jų nuomone, geriausia apsaugos visuomenę nuo perversmų. Prancūzų revoliucija, jos nuomone, del to įvyko, kad nupuolė dora, ji—tai nedorų žmonių, bedievių darbas; visokia krikščionių tikyba, net katalikų, apsaugosianti rusų monarkiją nuo visokių vidaus pavojų. Delto tikybos mokytojas gimnazijoj įgyja didelės reikšmės; jis turi saugoti esamąją politinę tvarką. Kražiuose kapelionas kun. Alkimavičius turėjo tas reikalingas savybes: pasižymėjo uolumu; matyt, tai buvo sausas formalistas, su griežtumu reikalavęs tikybinių apeigų atlikimo; negalėdamas savo pasiekti, skundėsi direktoriui, o su šituo visur sulaukdavo priešingų vaisių. Tas pačias savybes turėjo gimnazijos direktorius Daujotas ir vienas kitas mokytojas[7].

Žinomas daiktas, jautresni ir energingesni iš jaunuomenės tarpo ėmė tam priešintis, eidami tai prieš asmenį, tai prieš sistemą; kovodami prieš tat, turėjo pateisinti kuo nors, tai imdavo tyrinėti, galvoti, tai ta proga įgydavo platesnių pažiūrų apie šito dalyko būtį, negu gimnazijoj reikėjo, įgydavo žinių patys, be mokytojų pagalbos, savo protu daeidavo, delto labiau jį brangindavo, neaukštai testatydami tą mokslą, kurį mokytojai tiekdavo, ypač atmesdavo jį, jeigu pats mokytojas nepatikdavo.

Kunigas, matyti, savo formalumais, išorine puse, gerokai buvo įkyrėjęs mokiniams, vieni, iki šiol karšti, atvėso prie tikybinių praktikų, kiti ėmė neigti pačius tikybos pagrindus. Šiek tiek atkaklesni, drąsesni, priešginos, tuoj susidurdavo su kapelionu, įsileisdavo į ginčus, o tas matyt uoliai ėjo savo pareigas, nevieną mokinį del jo buvo pašalinę iš gimnazijos.

O ir vyriausybė šitai sistemai padėjo: savo įsakymais ji reikalavo iš mokinių tikybinės praktikos atlikimo, juo matavo politinį mokinių įsitikinimą ir jų mokytojų gabumą. Taigi, kas mokinių tarpe ėjo prieš Rusų valdžią, prieš politinę reakciją, Kražiuose turėjo būti kartu laisvamanis, skeptikas, ar net

---

[7] Apie Kražių mokytojus žr. žemiau. *Brensztejn* Filomata. 5—7.

bedievis: šitokią nuotaiką ir įsitikinimą nenorėdamas sudarė kapelionas; o taip pat elgėsi ir gimnazijos vyriausybė, kuri tarė, jog šitaip įtiksianti Rusų valdžiai.

Nelengva buvo mokiniams gauti dvasinės atsparos, įgyti naujas, geresnis, negu jiems teikiamasis, įsitikinimas: miestelis mažas, nėra bendraminčių senesniųjų tarpe, nėra bibliotekos, tai jie patys, kaip įmanė, ieškojo šaltinių žinioms, sėmė iš senosios literatūros, iš kieno nors gyvų žodžių, iš senesniųjų raštų, iš savo galvojimų nusistatydavo; jie patys, eidami šaltinius, girdėtus ar matytus pavyzdžius, ėmė kurti savo draugiją, ieškoti tinkamų formų jai veikti. Ir atsirado Kražiuose „Juodųjų Brolių" draugija.

2. Juodieji Broliai.

Vienas žymiausių mokinių vyresniosiose klasėse buvo Kipras *Jančiauskas* (Cypryan Janczewski), turėjo jis įtakos mokiniams, o ir baisus buvo mokytojams savo protu, išsilavinimu, valia, atkaklumu, noru eiti savo keliais, vyriausybės nenurodytais, turėti savo gyvenimą, nuo anų nepriklausomą, todel tenka apie jį daugiau pasakyti.

Gimė jisai dvarininko šeimoj, Raseinių pav., teisėjo Prano Jančiausko Diržionių dvare 1805 m. XII. 9/21[8]. Iš pradžių jis mokėsi Raseiniuose pavieto mokykloje, pijarų laikomoj. Jisai Raseiniuose dar 1818 m. 13 metų vaikas būdamas priimtas į pamaldžių mokinių broliją, vadinamą „Panelės Šv. Marijos Draugiją" (Sodalitas B-e V-nis Mariae), kuri buvo įsteigta tai mokyklai[9]. Išbuvęs keletą metų Raseiniuose (o gal ir nebaigęs viso mokslo), persikėlė į Kauno gimnaziją (tenai buvo jau 1821 m.). Čionai jisai girdėjo, o gal ir dalyvavo, atsiradusioj čionai slaptoj „Juodųjų Brolių" draugijoj. Kaune jis turėjo susirėmimų su gimnazijos vyriausybe, kuri jį kaltino tuo, kad rašęs eiles, pajuokas (paskvilius) ant policijos, advokatų, jų padėjėjų ir teismo raštininkų. Jisai jau pradėjo rašyti eiles. Nurodoma jo politinė pasakėčia „Vilkas ir veršiai"[10]. Žinoma, aprašinėjo blogus jų darbus;

---

[8] *M. Brensztejn,* 551.
[9] *Priedas* 1, kur yra to priėmimo tekstas.
[10] *M. Brensztejn,* 551.

matyt anie ar nepajėgė atsispirti ar nesugebėjo atsakyti tokiu pat būdu, pasiskundė kas nors iš jų ar prašalaičių vyriausybei, ir jis turėjo palikti Kauną. Jis čia prisipažino rašęs ant palestros. Jau čia matome jame anksti atbundant visuomenės veikėjo gyslelę, norą dirbti visuomenės labui, ir kariauti su tais, kuriuos laiko jos slogučiais[11]. Dar 1821 m. jis buvo Kaune 5 klasėj[12].

Taigi Jančiauskas iš Kauno persikėlė mokytis į Kražių gimnaziją nesavo noru. Jau 1822 m. jis tenai. Čionai tėvai paėmė atskirą butą iš dviejų kambarių, viename apsigyveno Kipras ir atvažiavę mokytis dar du mažesniųjų brolių, o kitame — mokytojas Paškevičius, kuris turėjo juos visus prižiūrėti.

Kražiuose Jančiauskas tuoj įkrito į akį ir mokytojams ir mokiniams. Atvyko iš Kauno jau kiek didesnis, paūgėjęs, išvytas iš kitos gimnazijos, iš didesnio miesto į Kražių miestelį, labiau išsilavinęs; daugiau žinąs, o ir ką tik pradėjęs dalyvauti viešame bajorų visuomenės gyvenime; pradėjęs eiti 18 metus dalyvavo bajorų seimelyj Raseiniuose. Mokytojai atkreipė į jį savo rūpestingą akį. Jie pastebėjo, kad skaito daug, ne tą, kas mokyklai reikalinga, skaito ne visai tą, kas jos vyriausybei patiko. Jisai slėpėsi su tuo nuo mokinių ir mokytojų; kartais pasisako prižiūrinčiam jį mokytojui Paškevičiui, jog sergąs, sako galvą skaudant, o pasirodo, kad vieton eiti gulti skaito iki vėlybos nakties. Jam rūpėjo, žinoma, kaip paprastai tokiame amžiuje, pasaulio problemos. Iš savo prityrimo, iš knygų įsitikino, jog pasaulis netaip sudarytas, kaip reikėtų, kad žmonės netinkamai elgiasi; rado iš savo gyvenimo ir iš knygų išskaitė, kad pirmiau buvę kitaip; suradęs tokią teisybę negalėjo ištūrėti, nepasisakęs kitiems, ką manąs, nepapeikęs visiems, kam reikėjo — mokytojams, draugams. Neiškęsdavo nesušnekęs su vienu kitu mokytoju. Pasiginčydavo. Iš to mokytojai sprendė, kokio būdo žmogus, kokios mintys gimsta jo galvoje, ir visi vyresniųjų, kas girdėjo, išrado, jog jis negeras, kad reikia jį prižiūrėti ir sekti. Taigi jisai nerado pritarimo mokytojų tarpe, svetimi jiems buvo tie dalykai, kurie jam galvą kankino, jiems tat dabar nerūpėjo, gal jaunystėj ir jie tuo varginos. Nematyt, kad būtų

---

[11] Žinios iš jo paties parodymų (žiūr. žemiau).
[12] *M. Brensztejn,* 551.

santykiavęs su mokytoju Sabaliausku, kurį vėliau buvo išvežus Rusų valdžia iš Kražių į Vilnių, nežinojo ar negirdėjo apie jo veikimą ir mokytojai; jisai elgėsi taip pat, kaip ir kiti mokytojai, atvirkščiai dargi su juo Jančiauskas turėjo susidūrimų mokykloje.

Jančiauskas ėmė veikti tarp mokinių, kalbėti su jais visuomenės reikalais, skaityti šį tą iš uždraustų raštų, tai namie, jeigu nematė jo mokytojas Paškevičius, tai pas ką kitą, kad mokytojai nežinotų. Jančiauskas turėjo būti atsargus; žinojo, kad jį sekioja, kad gali įkliūti, todel viską darė slapta nuo mokytojų ir draugų. Bet visiškai pasislėpti nuo jų, kartu gyvendamas, nuolatos sukindamasis jų tarpe, jis negalėjo. Jančiauskas rado keletą ištikimesnių, jo nuomone, draugų, su kuriais galėjo susiprasti, su jais svajoti, kaip jie kursią ateitį, pertvarkysią Lietuvos visuomenę. Tam dalykui pirmiausia reikią įkurti draugiją, kuri turės veikti slapta, konspiratyviškai. Pavyzdžiu galėtų būti kauniškė „Juodųjų Brolių" draugija, gal būti ir buvo joje dalyvavęs, bet tikrai šį tą apie ją girdėjęs, šį tą matęs. O ir vardas gražus, slaptingas, baisus, padarys įspūdį priešams.

Kilus minčiai tokios draugijos reikalu ir pritarus dalyviams, reikia toliau eiti prie jos vykdymo. Buvo keletas susirinkimų. Radus vardą, užėjo kalba ir apie antspaudą, be jo draugija negali būti; jisai turi atitikti vardą. Antspaude turės būti išpiauta žmogaus kaukuolė, kardai ir kiti baisieji ir primeną mirtį daiktai. Baisus draugijos vardas ir antspaudas turės įtikti jauniems draugijos dalyviams, jis įvarys baimės priešams, nes jiems graso mirtis. Bet antspaudo nespėjo padaryti, gal nebuvo žinovo savųjų tarpe, o gal Kražiuose apskritai niekas ir nemokėjo antspaudo išpiauti.

Susitarus del draugijos, nustačius jos tikslus, planą, reikėjo tuoj nieko nelaukiant ir pradėti veikti. Jiems rodėsi, kad jeigu jie nerimsta, tai jau ir visur neramu, kad Rusų valdžia nerimsta, jaučia besiartinant paskutines savo dienas, tik reikia dabar visur subrusti ir ji griūsianti staiga.

Proga draugijai pasireikšti tuoj atsirado. Vyriausybė ėmė naikinti slaptąsias ir pusiau slaptąsias draugijas, ėmė gaudyti, naikinti universiteto studentų ir įvairių gimnazijos mokinių draugijas, darė tat Vilniuje ir kituose Lietuvos miestuose. Kas

priklausė prie filaretų, spindulingų ir kitų draugijų, juos suimdavo, visus rinkdavo į Vilniaus kalėjimus. Iš Kražių 1823. XI. 7.[13] išvežė į Vilnių mokytoją Sabaliauską, priklausiusį prie filaretų. Tas sujudino Kražius, vienus įbaugino, kitus prispyrė priešintis. Dabar buvo tinkamiausia proga pareikšti protestą; opesnieji, energingesnieji norėjo tat parodyti; tai būtų jų gyvybės ženklas. O ir reikia pasiaukoti visuomenės labui, be aukų nieko negalima pasiekti.

Lengva buvo, jų manymu, Rusų vyriausybei viską daryti, nes niekas nesipriešina, visi tyli, maža bus naudos, jeigu darys keli atskiri žmonės; juos išgaudys, jie nukentės, o naudos iš to niekam nebus. Reikia, sako, kad jų būtų daug, eitų išvien, būtų jų pilna visame krašte, tai tuomet ji išsigąstų ir turėtų nusileisti. Ar daug kur žmonių, ji nežino; jeigu visur tik keli ims bruzdėti, tai atrodys, kad visas kraštas sujudo, nors bus vos nedaug tų užsidegėlių. Kražiuose, kaip jie žinojo, yra tikrai nedaug, bet kitur, be abejo, yra daug tokių žmonių. Taigi Kražiai negali atsilikti.

„Juodieji Broliai" turėjo ir politikos tikslą. Senoji karta buvo suskilus. Vieni laukė, kad kraštą iš Rusų išvaduosiąs Napoleonas; jis lyg ir buvo žadėjęs tat padaryti, bent taip tarė ir kalbėjo visuomenėje jo šalininkai. Kiti laukė išganymo iš Rusų caro Aleksandro, kuris, bijodamas jo, buvo žadėjęs ir Lietuvai sudaryti iš jos valstybę[14], unijos ryšiais sujungtą su Rusija. Praėjo karai, Napoleonas ir jo vyliai žlugo, išnyko visi caro pažadai. Kiek laiko praslinkus, vėl šita mintis ima klestėti, valia ir pasiryžimas laisvei įgyti eina stipryn, atbunda seni atminimai, šitą gaivina senoji raštija, o naujai — slaptoji spauda. Bet jau darys tą visa jaunoji karta.

Napoleono vardas yra lyg kokia aureole papuoštas; visa, kas su juo buvo susiję, branginama. Net tautos atgijimo atžvilgiu svarbiu laikomas Napoleono teisynas; toks Jančiauskas skaito jį, gal ras ten atsakymą į politikos klausimus, o neradęs

---

[13] Savo raštuose apie Kražių mokyklą *Brensztejn'as* taria, jog Sabaliauskas buvo mėgiamas ir mylimas mokytojas, palikęs mokinių tarpe gerą atmintį. Kažin. Teip pat neradau jokių žinių, kad būtų bent ką padaręs „Juodiesiems Broliams", nieko jis nedarė ir daryti negalėjo, prie šios draugijos jo nesegė. Dargi jis turėjo klasėje susidūrimų su Jančiausku.

[14] *Oginski,* Memoires IV.

to, ko ieškojo, veikiausiai laikė jį kaipo relikviją apie Napoleoną.

Socialinis skurdas, baudžiavos, žmogaus nelaisvė negali neapeiti atbundančio jaunimo; jie patys iš jo negyvena, turėtų tat juos baidyti. Vargas, kuris spaudžia sodžių, reikia pašalinti; reikalaudami politinės laisvės, jie nori, kad ji visiems tik gerą atneštų, kad duotų laisvę ir gerovę ne tik politinę, bet ir socialinę. Ta jaunuomenė augo sodžiuje ar dvare; vieni jų patys jautė baudžiavos jungą, kiti matė valstiečių būklę iš tolo, iš šalies; vienas iš „Juodųjų Brolių“ taip buvo išsireiškęs, ką ir dažnai buvo iš kitų girdėjęs: sunkiai dirba žmogus, pono naudojamas, o pasenęs turi svetimus šunis lodinti, beelgetaudamas. Ir jaunoji siela negalėjo praeiti pro šitą socialinę neteisybę nesusijaudinus. Pav. neseniai dar 1817-8 m. apie baudžiavų naikinimą kalbėjo jų tėvai, tarėsi seimeliuose, svarstė namie[15].

O ir priaugančios gausingos inteligentijos iš smulkiųjų bajorų ir valstiečių tarpo būklė nebuvo gera, gi ateityje ji atrodė dar blogesnė: per maža yra vietų, inteligentai pareina nuo ponų-bajorų, nuo turtingų, jiems turi tarnauti.

Senoji karta, kuri viską prarado, nustojo nepriklausomybės, įstūmė kraštą į vargą, paliko baudžiavas, buvo sugedus, nesirūpino visuomenės labu, tik linksminos ir ūžė. Atgauti tam, kas pražudyta, reikia kitokių žmonių, reikia jie pataisyti, pakelti, ištobulinti, kad nebūtų saunoros, kad galėtų pasišvęsti žmonijos ir tėvynės labui, taigi šitas darbas reikia pradėti nuo jaunimo. Be abejo, vyriausybė bus priešinga tokiems darbams, mokytojai, taip pat to nepalaikys, nes jie giną senąją blogą tvarką, tai lieka patiems rūpintis, patiems žiūrėti, kits kitam padėti, tobulintis; ištikus vaidams ar nesusipratimams savųjų tarpe, nesiskųsti vyriausybei, o baigti patiems, sudaryti draugų teismus, kurie juos pašalins be vyriausybės įsikišimo, draugai niekaip negali jai skųstis tais atsitikimais.

Draugija turi parodyti gyvybės ženklus, reikia, kad ir kiti matytų jos darbus, bet kas į ją įeina, kas tat padarė, kad nežinotų. Su šituo bus galima patraukti jaunimą į savo pusę, o vyriausybę įbauginti, keli žmonės slapta darys, o atrodys, jog jų begalės.

---

[15] *A. Janulaitis,* Baudžiavų panaikinimo sumanymas Lietuvoje. Kaunas, 1929.

Todel atsiranda sumanymas daryti parašus ant vienuolyno sienų, išsiuntinėti laiškus direktoriui, reakcijos šului, jų neapkenčiamam, taip pat mokiniams, net saviškiams, kad jie atiduotų tuos laiškus direktoriui.

Gal būti buvo girdėję, kad Vilniuje buvo daromi toki užrašai, kurie tikrai buvo įbauginę vyriausybę, juk tas padaryta gegužės mėn. 3 d. ir vėliau keliose vietose ant dominikonų mūrų. Taigi Kražiai galėjo girdėti ir žinoti apie tat. Bet laiškų rašymas — tai savo, vietos sumanymas; galėjo šita sugalvoti tik tas, kas jau mėgo ir buvo pratęs rašyti.

„Juodųjų Brolių" draugija dar neturėjo savo statuto, neturėjo dar stamantrios organizacijos, vos tepradėjo megztis, neturėjo net aiškios programos; tuo tarpu veikia iš vien, tik visiems sutikus daro ką nors, jie kūrė programą, ir jau stengėsi tuojau ją įvykdyti. Žodžiai nuo darbų neturėjo atsilikti.

3. **Sumanytieji užrašai ant sienų.**

Draugijai pradžią padarė Jančiauskas. Jisai įtraukė Joną Vitkevičių[16], tas Feliksą Zelenavičių[17], o jie trys — Aloizą Peslioką[18]. Jančiauskas prikalbinėjo Holšteiną, bet nepavyko. Įvairių turtų, kilimo žmonės, visi nepatenkinti esamąja būkle, nebenorėjo toliau jos bekęsti.

Vieną sykį buvo susirinkę pas Januškevičius, du ar tris sykius gimnazijoj, V klasėje, net VI kl., keletą sykių pas Peslioką.

Sunkiai ėjo naujų narių rinkimas, į ką pažiūrės — tai ar nesupranta kilnių tikslų ar neištikimas.

O ir prikalbinėjant reikėjo būti atsargiam: nes jeigu nesutiks, tai gali išpasakoti ir tuo išduoti, tai reikėjo kaip nors apsisaugoti. Pavyzdžiu gali būti, kaip Vitkevičius, energingas ir griežtas žmogus, prikalbinėjo Jandauską įstoti į draugiją, bet tas nesutiko.

---

[16] Gimė 1806. XII. 19. (Gal būti per klaidą užrašyta Viktoras, tai tėvo vardas).

[17] Metrikos nėra, gimęs 1804 ar 1805 m.

[18] Nurodė gimimo vietą Kietavišky, Trakų pav., bet ten metrikos bažnyčioje nerado. (Byloje Nr. 17). Savo atsiminimuose jisai sakosi gimęs 1807 m. („Istoričeski Viestnik" 1883. IX. p. 576-7).

Draugijai susikūrus vėl ėmė jį kalbinti, kad įstotų į ją, ir dabar atsisako.

Tuomet Vitkevičius ėmė Jandauską gąsdinti, kad jį nudės, jeigu netylės. Jis tą gąsdinimą priėmė rimtai, be abejo, žodžiai ir minos atrodė rimtos, gąsdinančios, jis pabūgo, patikėjo ir davė žodį, kad tylės; priesaikos gi nereikalavo, nes pas „Juoduosius Brolius" jos nereikėję... Paslaptis jį rišo, jis turėjo padėti, nors nepritarė, nes bijojo: neveltui grasino Vitkevičius.

Nors stropiai ieškojo, bet naujų narių greitu laiku neįgijo.

Taigi iš pradžių draugijoj tebuvo 4 vyrai. Šitoji jų draugija yra slapta, niekas apie ją nežino. Bet įstodami neduoda priesaikos, o tik garbės žodį. Net apie priesaiką kalba su paniekinimu. Apie ją vienas iš dalyvių taip buvo pasakęs: „mums priesaika nieko nereiškia, nes, ištyrę mūsų tikybą, randame ją prikimštą pasakų"[19]. Be abejo, čia galima matyti didelę kapeliono ir mokytojų įtaką, kurie perdaug įdėję prievartos, padarė pradžią kritiškam galvojimui: jie turi prieiti prie kitų vertinimų, negu liepia mokytojai.

„Juodieji Broliai" sumanė daryti agitaciją ir tarp mažesniųjų klasių mokinių, kad jau iš anksto juos priruoštų naujam dideliam ateities darbui, veikė eilėmis ir paveikslais, sumanė rašyti suprantamas jiems eiles, net klasėj nupiešti, kaip viengalvis erelis muša dvigalvį.

Kitokiu mastu ėjo agitacija tarp didesniųjų. Ten nurodoma, kad esančioji valdžia yra netikusi, kad senoji buvusi geresnė. Sykį klasėj perskaitė gegužės 3 d. konstituciją. Skaitė rudenį, tuoj grįžus po atostogų.[20]

Sabaliausko išvežimas gal ir prispyrė „Juoduosius Brolius", kad greičiau išeitų viešumon, nes anas darbas (agitacija), tai tik būtų slaptas priruošimas, dabar reikėjo pasirodyti, tylėti negalima, o ir Kražiai tuomet išgarsėtų.

Reikėjo įgyti kankinių vainikas, o be pasiaukojimo nebūtų galima bent kas pasiekti. Iki šiol buvo sakoma, kad kenčia kunigai, vienuoliai; delto toki žmonės, kaip jų kapelionas, gali didžiuotis ir didžiuojas tikrai tuo, jog jų pašaukimo ir darbo žmo-

---

[19] Taip sakė tardyme Vitkevičius.

[20] Neaišku iš mokinių apklausinėjimo, kas skaitė: vieni sako — Jančiauskas, kiti — Vitkevičius.

nės kenčia del teisybės. O dabar pamatys, kad pasauliniai neblogesni už juos, jie taip pat galės įgyti aureolę. Taigi labiau juos traukė kankinio vainikas; jie kentės, o iš jų kančių turės naudos kiti, taigi pačioj pradžioj buvo įsitikinę, kad per savo kančias galės būti naudingi visuomenei.

Tokiame amžiuje žmonės pasiryžta pasiaukoti, kartais ieškoma progos kentėti. Juk Vilniuje vienas mokinys (Masalskis) nuėjo į policiją ir pasisakė, kad jis esąs liberalistas ir monarkijos priešas, ir neapsivylė išdaviniais: jį suėmė.

Gal būti neaišku buvo patiems „Juodiesiems Broliams", ko jie nori, gal vėliau, besėdint uždarytiems atėjo šitoks tikslų paaiškinimas ir pagrindimas, ir visa tat pasakė.

Pirmasis viešas darbas turėjo būti užrašų padarymas, kad visi pasiskaitytų. Tie užrašai turėtų būti parašyti eilėmis, ypač jeigu tat bus koks didesnis darbas, nes lengviau atsiminti, lengviau į galvą dėti, aiškinti. Tie užrašai turėjo būti padėti ant klasių, būtinai su *juoda* kreida parašyti, taip pat ant abiejų vienuolynų mūrų. Gal būti ir praktiškiau: juoda varsa geriau matyti, kreida lengva rašyti. Tekstus turėjo sudaryti visi, visi turėjo rašyti eilėmis. Kiekvienas skyrium, užsidaręs, atsiskyręs nuo klasės draugų, nežinant gimnazijos mokiniams ir mokytojams, galvojo ką rašys; jie turi pristatyti po keletą šūkių eilėmis; susirinkę skaitė, o Jančiauskas, kaip pratęs rašyti, taisė. Priėmus galutina forma, turėjo jas išmokti mintinai. Be to keletą sykių bandė pramokti rašyti nesavo ranka, jas perrašant, o išmokę mintinai, sudegino popieriukus. Sudeginę eilėraščius, neberašė jų popieriuje, klausinėjant šį tą buvo primiršę, nebegalėjo atkartoti visų eilių, kurias buvo sudėję ir ketinę užrašyti.

Jančiauskas yra parengęs parašyti tokius tekstus:

I. O niechże i u nas żyje konstytucja.
Za naszą sprawą a waszym ramieniem
Ta iskra z czasem stanie się płomieniem,
Długo żądane uiści nadzieje
I dawnym blaskiem znowu zajasnieje.
II. Już podobno wezmie jednogłowy dwugłowego w szpony

. . . .

Biały był zawsze białym, czarny ciągle czarnym,
Ile pierwszym potężnym, tyle drugi marnym[21].

Pirmosios eilės primena tą patį užrašą, kurį buvo Vilniuje padaręs mokinys Mykolas Plateris „Lai gyvuoja 3-čio gegužės konstitucija!“[22] Bet negalima sakyti, kad tat būtų ano sekimas: skaičius savo klasėje, girdėjus kalbant apie ją, galvojus, savaime išeina toks šūkis. Jančiauskas nurodo šaltinį: paėmęs iš perskaityto Bonapartės biuletenio.

Antrame eilėraštyje trūksta antrosios eilės, niekas negalėjo jos prisiminti.

Vitkevičius yra parašęs tokius šūkius:

1. Niech jedność między nami ścisle dochowana
Stanie już grobowcem podłego tyrana.
2. Wolność, ulubiona drogi niebios darze,
Czemuż cię Bogu złożyć nie można w ofiarze.
3. Dziś sie skączy władza i to panowanie,
Dziś się wszystko odmieni, wolny rząd nastanie[23].

Zelenavičius parašė tokias eiles:

1. Niech się wolność wasza z naszą spaja,
A ujrzym konstytucję dnia trzeciego maja.

---

[21] I. O lai ir pas mus gyvuoja konstitucija.
Mums pradėjus, jums padėjus
Šita kibirkštis ilgainiui pavirs liepsna,
Įvykins seniai lauktas viltis
Ir vėl žibės senuoju skaidrumu.

II. Jau bene viengalvis paims į nagus dvigalvį
. . . . , ,
Baltas buvo baltu, juodas nuolat juodu,
Kiek pirmas buvo galingas, tiek antras buvo menkas.

[22] „Vivat konstytucja 3-go maja!“

[23] 1. Lai vienybė tarp mūsų gerai išlaikyta
Virsta niekšo tirono kapu.
2. Laisve, numylėta dangaus dovana,
Kodel gi negalima tavęs Dievui paaukoti.
3. Šiandien pasibaigs ta valdžia ir tas viešpatavimas,
Šiandien viskas atsimainys, bus nepriklausoma valdžia.

2. Wolności, skarbie drogi, klejnocie jedyny,
Powracaj, ach powracaj do swojej rodziny[24].

Rašė dar vienas vėliau pritrauktasis *Ivaškevičius,* bet jo eilių neužsiliko, ir nei jis nei kiti jo draugai neprisiminė.

4. Laiškai.

Visa tat „Juodieji Broliai“ priruošė, ketino savo laiku padaryti, bet vis atidėliojo, o tuo tarpu puolė laiškų rašyti; šitą darbą tarė esant didesnės vertybės. Sumanyti sumanė Vitkevičius, bet laiškus parašė Jančiauskas. Tiems laiškams mintis jis paėmė 'š knygų, kurias buvo skaitęs. Laiškai turėjo būti maištiški, grasiną, pirmiausia Daujotui, o paskui mokiniams, žinoma tikėdamiesi, kad jie atiduos savo vyriausybei. Ji gavus tiek daug laiškų, išsigąs, nežinos nė ką daryti. Taigi „Juodieji Broliai“ karštai ruošėsi prie šito darbo. Tekstą skaitė VI klasėje. Be „brolių“ prie skaitymo buvo dar naujai pritrauktasis Ivaškevičius.

Perskaitę atidžiai laiškus, pritarė jiems, išrado esant gerus. Perrašyti apsiėmė ir perrašė Zelenavičius. Reikėtų pridėti antspaudą, rimčiau atrodys, bet dar jo neturėjo pasidirbę, tik buvo galvoję apie tat, o pridėti ką nors visdelto reikėjo, tai teko tenkintis visai menku dalyku, kurį turėjo rankoje — rusų rubliu. Antspaudus dėjo pas Vitkevičių; visdelto pastebėjo, kad rubliu nepatogu tokius laiškus antspauduoti, tai dėjo šiek tiek permainę. Neužteko popieriaus ar ne iš karto rašė: keturius laiškus parašė Vitkevičiaus popieriuje, kitus du Jančiausko. Vokus adresavo Pesliokas. Ranka visur iškreipta, kad nepažintų. Ant jų pridėjo slaptingus ženklus iš taškų: tai buvo tik numeracija.

Dabar beliko išnešioti nurodytais adresais, bet taip, kad niekas nežinotų, iš kur tie laiškai ir kieno rašyti. Reikalingi dar tarpininkai. Geriausia išnešioti tinka keletas žydų, kurie vaikš-

---

[24] 1. Lai jūsų ir mūsų laisvė susidės.
Ir pamatysim gegužės trečiosios konstituciją.
2. Laisvė, tu — didžiausias turtas, vienintelė brangenybė,
Grįžk, oi grįžk į savo giminę.

čioja po miestelį, tai obuolius pardavinėdami, tai važinėdami su prekėmis, ar tai turį krautuvėlę.

Laiškai buvo baigti pas Vitkevičių, iš jo buto ir turėjo išeiti į pasaulį. Tiems, kurie rašė ir veikė, nepatogu patiems išnešioti, gali pažinti. Reikėjo dar ką nors iš šalies pasiimti, prisiminė jog turi *Suchockį,* kuris nors nepriklauso, bet jį riša paslaptis, jis, pasižadėjęs tylėti, turės padėti. Ir pakvietė jį.

Laiškų jam neskaitė, turinio nepapasakojo, tik vieną į Daujotą tikrai papasakojo. Jis turėjo padėti, taip reikėjo, „Juodieji Broliai" reikalavo, ir jis ėjo. Be abejo, jis šiek tiek nusimanė, šį tą žinojo. Drauge su juo ėjo Vitkevičius, iš jo buto išėjo su laiškais persirėdę. Turėjo nunešti ir atiduoti žydui Leibai. Vitkevičius buvo paėmęs svetimą skarą, fraką paėmė iš Suchockio Iš pradžių nuėjo vienas Suchockis pas Leibą, bet Leiba jį pažino, todėl tenusipirko keletą barankų, laiškų neatidavė ir juos grąžino Vitkevičiui. O tuo tarpu jis neturėjo kito žmogaus, kuris išnešiotų. Kelias dienas laiškai gulėjo pas Vitkevičių, nieko nedarė, galvojo apie kitus kelius. Nebesuradę žmonių lapkr. 27 d. 6 val. vakare išėjo į miestą patys pradėtojai — Vitkevičius ir Jančiauskas, abudu šiek tiek persirėdę, kad nepažintų, visdelto trūko abiem drabužių, tai reikėjo keistis. Vitkevičius pasiėmė apsiaustą, didelę skarą veidui užrišti (iš Ivaškevičiaus), juostą apsiaustui perrišti. Vitkevičius užėjo pas tą patį Leibą, atidavė 3 laiškus adresuotus direktoriui Daujotui, mokiniui Jaulauskui (Jawłowski), Čaprackiui. Jančiauskas laukė jo gatvėj. Po to Jančiauskas pasiėmė iš jo apsiaustą, skarą, juostą, apsivilko taip pat, atidavė jiems nežinomam žydui Chackeliui keturius laiškus: Vitkevičiui, Jančiauskui, Holšteinui, Stulginskiui.

Chackelis tą patį vakarą atidavė laiškus; Leiba tik rytojaus dieną, kai pardavė obuolius, apie pietus teišnešiojo. Chackelis ir Leiba gavo už darbą menkutį atlyginimą, delto ir sutiko išnešioti.

Tuojau laiškai ėmė plaukti pas Daujotą.

Vitkevičius, gavęs laišką, tuoj jį atidavė mokytojui Hurczynui, o tas direktoriui Daujotui. Jančiauskas gavo laišką prie

Paškevičiaus, tas tuoj nubėgo atiduoti direktoriui. Tą pat padarė Stulginskis, Jaulauskis, Čaprackis, o Holšteinas gavęs tokį laišką, išsigandęs, sudegino. Jis suprato sau pavojų, nes juk nesenįai jį patį prikalbinėjo įstoti į slaptąją draugiją.

Laiškai.

Laiškai rašyti lenkiški, jie buvo tokiu turiniu.

Laiškas Daujotui.

Aukštai manąs direktoriau!

Iš anksto žinau, kad labai išsigąsi, gavęs šitą mano laišką, nes nerasi prietelio pavardės, rašiusio su pagarba, bet nepasirašiusio; taip liepia aplinkybės. O šita bus tau dar skaudžiau, kad prietelis buvęs tavo gyvenamoj vietoj, palikęs laišką išvažiuoja. Tauta yra reikalinga tavo pagalbos šitokiu reikalu. Žinai, kaip atrodo politinės suirutės, tai suprasi, ko reikalauja tėvynė iš savo sūnų. Mes įvesime, taip bent tikimės, į šį kraštą naują neprietelių rusams, — tik reikalinga mums iš visur pagalba. Iš tavęs tegalime reikalauti vieno, kad mums netrukdytumei, jeigu kam nors sunaudosime tą keliolika jaunikaičių, kurie yra tavo globoje. Elkis taip, lyg nieko apie tat nežinotumei. Juk žinai, kas nebus mūsų apiplėšęs, apdraskęs ir neniekinęs? Ar ilgai būsime tokiame padėjime? Priešas valdydamas vieton įstatymų davė ukazus. Quis zelum habet legis exeat post me. (Kas prisirišęs prie įstatymų, teeina paskui mane). Beveik visa tauta šaukiasi iš bedugnės gilumos. Ištvirkimas, išlepimas ir gamtos teisių pamindžiojimas yra tautų prapultis, o nelaisvė ir despotizmas — tai bausmė tiems, kurie nesirūpina savo tėvynės laisve, todel netraukyk vienybės ryšių, nes tik švento sąžinės teisingumo vedami pradedame darbą.

Mes neturime baimės, nors ištrauktas ginklas akies mirksnyje paskleidžia mirtį ir išgąstį. Ar ilgai dar lauksime apdengti paniekos ir gėdos dėmės? Dažnai vargas spiria elgtis ne taip, kaip norėtume, tai del to ir tąja proga prašome tavo globos. Neatsakyk, gerbiamasis vyre, savo pagalbos, o aš apsidairydamas ir slapta laimindamas jus tėvynės vardu traukiu toliau į pietų šalis. *J. B.*[25].

---

[25] Pasirašė lenkiškai *C. B.*, tai reiškia „Czarni Bracia" — Juodieji Broliai. — *Priedas* II.

Laiškas Čaprackiui.

Vientauti!

Siunčiu tavo adresu atsišaukimą, kad eitų per rankų rankas, nes žinau, kad nenutylėsi ir galėsi įteikti parinktiesiems iš jūsų jaunuomenės. Visos labai apšviestos tautos nesiliauna mitusios laisvės dvasia, — į jus, Kražių[26] jaunuomenė, kalbu tėvynės vardu, kad šaukiant į kovą del laisvės mesite šeimyną ir turtus. Atgaukime ją, broliai, o su jąja įgysime viską. Laukta valanda jai atgauti jau artinas, tai ir mes įveskime į šitą šalį priešus rusams. Junkitės vienybės ir pasiryžimo dvasia, jau tuomet nebelaikas bus išgauti konstituciją, kai būsime stipriau suspausti. Laisvė, broliai! Laisvė! Išgirdę šituos šaukimus, jaunikaičiai, jai atgauti užmirškite visus kasdieninius rūpesčius ir pašveitimą. Jeigu atsitiktinai įtartų jūsų sąjungą, tai del šito nesibijokite, tuos, kurie jums dabar viešpatauja, prispirs tylėti, atsiduokite tik savo sumanymui, greitai sužinosime ir vaisius. O politikos pasikalbėjimai, kurie jus del šito įtikintų, tepasilieka stiprių tikros lygybės užtarytojų atmintyje. Kiek man yra žinoma, jūs turite savo tarpe kilniausių jaunikaičių, būtent: Vitkevičių, Jančiauskį, Sieračką, Holšteiną, Šematą ir t. t. Su jais tarkitės apie bendrą likimą, o reikalui esant eikite tėvynei į pagalbą. *J. B. užtarytojas*[27].

Laiškas Jančiauskui.

Toks pat laiškas, kaip Čaprackiui, buvo parašytas ir Jančiauskui. Tik keletas žodžių praleista ar pakeista, būtent: pradžioj praleista „iš jūsų jaunuomenės"; jokių pataisų del „Kražių" nėra; pabaigoj pakeistos pavardės: vieton Vitkevičiaus ir Šematos stovi Przeciszewski, Strumyla ir Stulginskis.

Laiškas Vitkevičiui.

Tautieti!

Lai tat nieko nestebina, kad tokios svarbos dalyke pradedame veikti viešai, nes tas viešumas yra savo laiku ir savo vie-

---

[26] Laiško originale per klaidą buvo parašyta *Vilkmergės,* paskui užbraukta ir užrašyta *Kražių.*

[27] Pasirašė *C. B.,* tai reiškia: Czarni Bracia — Juodieji Broliai.

toje. Gimęs iš lenkų kraujo, nepakęsdamas vergijos, šaukiu jus nuversti ją. Verksmas atima man kalbą, kurią vargiai begaliu tęsti. Juozape kunigaikšti Poniatauski, ar tu išgalėtumei pakelti, kad su tavo tėvyne elgtųsi taip, kaip nė vienas aukštos dvasios Monarkas negalėtų elgtis su laukinėmis Rusijos tautomis. Kur tos laisvės sienos nuo vergijos! Į ką pavirto tavo tėvynė? Oi dievai davė! Kokia dalykų permaina! Koksai apverktinas Lenkijos padėjimas! Į laisvę, broliai, į laisvę — nepasiduokite barbarams, geriau jie tepasiduoda jums. Nesykį jau priruošę buvo išnovyti, bent buvo parengtos kibitkos, kad išvežtų į Sibirą, ar Kazanių, bet tas nė kiek neįbaugino ir dabar tat neišgąsdins lenkų tautiečių. O ir be to reikia atminti, kad kas ne su tėvyne, tas prieš tėvynę. Taip maskolis puola lenką, kaip kadaise išdidus persas milijonais vedinas vijosi graikų pražudyti. O Napoleone Bonapartai! Aš atkreipiu savo nusilpusį balsą prie tavo šešėlio, atgaivinto kiekvieno lenko dvasia, jog jis neturi nešti maskoliaus jungo. Dabar mes teisybė matome besilinksminant kitiems nuliūdus, giriant vylius, apgavimą, pataikaujant sostui, laisvę palaidotą. O! laisvė! o konstitucinis valdyme! Koks liūdnas Lenkijos padėjimas. Tegyvuoja konstitucija ir galinga jos jėga, vienybė, laisvė ir nepriklausomybė! Jaunuomenė! Atsišaukiu į jus didžiojo pasaulių kūrėjo vardu, sugaudus laisvės signalui, laisvei ieškoti palikite gerybes ir pašveitimus. O! Kun. J. Poniatauski! dar atsiliepia jaunuomenėje toji jo laisvės dvasia ir per amžių amžius neleis užgesinti savęs. Kastiuškos dvasia stipriai veikia lenkų kraujuje. Kražių[28] jaunime, ir jumyse teatsiranda laisvės dvasia! Priimkite laisvės dvasią ir pašvęskite visas savo jėgas jai atgauti. Tėvynės vardu užkeikiu jus, jaunikaičiai, nepraleiskite šito pro savo ausis. Išvažiavus iš čia, į kurias puses neatsigrįžčiau, man bus malonu girdėti, kad yra nors ir slapta ilgėjančiųjųsi laisvės, ir kad jūs, be abejo, šito ramiai negalėsite priimti, tai būkite, pasiruošę paduoti pagalbą, kai pareikalausime. Panašius laiškus siunčiu tiems, apie kuriuos iš dalies nuo seniai buvau girdėjęs iš saviškių, o iš dalies sužinojau būdamas šiose šalyse. Visa tat turi būti paslėpta, žinokite kuo turite rūpintis ir ko imtis, slapta dalinkite šiuos laiškus tarp geresniųjų. Tautietis *J. B.*

---

[28] Iš pradžių parašyta *Telšių*, paskui išbraukta, užrašyta *Kražių*.

Laiškas Stulginskiui.

Jam parašyta taip pat, kaip ir Vitkevičiui, tik pačioj pradžioj kur kalbama apie graikų-persų karą, perstatyti žodžiai, nekeičiant prasmės.

III.

Kaltųjų ieškojimas.

1. Pirmieji kvotos darbai Kražiuose.

Chackelis išnešiojo po butus laiškus dar naktį 11—12 val., Leiba tik rytojaus dieną apie 2 val. Pas Daujotą atsidūrė beveik visi laiškai. Perskaitę mokytojai, direktorius, išsigando; nusiminė, kas dabar bus, ar nepaklius jis pats, nukentės jo gimnazija, gal dar kas didelio daroma, gal reikės laukti baisesnių dalykų. Kad gali kas atsitikti kur kitur, jis tikėjosi, bet taip greitai ir dar Kražiuose, tai jis nelaukė.

Neseniai lapkr. 8 d. universiteto rektorius buvo išsiuntinėjęs mokyklų direktoriams, ką turi jie daryti: mokinių laiškus skaityti, įtartinus mokinius suimti ir su raštais areštuotus pristatyti. Laiškai yra, žydai išnešiojusieji žinomi, tik nežinoma, kas tuos laiškus rašė[29].

Gavęs XI. 28, padaręs pirmuosius žygius pats vietoj, XI. 30 duoda žinią į Vilnių universiteto rektoriui Tvardovskiui[30], Raseinių policijai, prašydamas jos ištirti visą dalyką, be to kreipėsi į Kražių anstolį Ordynovskį, kad suimtų žydus, išnešiojusius laiškus.

Raseinių policijos valdyba (Žem. žemės teismas) paskyrė tam dalykui Juškevičių, kad jisai su mokyklos atstovu ištirtų bylą ir suimtus kaltininkus pristatytų policijai, prisakytų Kražių polic. anstoliui suimti Chackelį ir Jankelevičių (Leibą). Juškevičius atvažiavo į Kražius, pareikalavo delegato nuo mokyklos; direktorius paskyrė istorijos mokytoją Hurčiną; juodu pradėjo tardymą.

Daujoto ir kitų mokytojų nurodymais Juškevičius suėmė: Jančiauską, Vitkevičių, Stulginskį, Holšteiną, Jaulauskį, Bort-

---

[29] *Priedas,* IV.

[30] Daujotas — rektoriui 1823. XI. 30 Nr. 215. — *Priedas,* IV.

kevičių, Landsbergį, dargi iš karto įtarė, kad laiškus bus rašius Jančiausko ranka.

Vilniuje, atėjus žiniai apie Kražių įvykį, sujudo taip pat. Rektorius Tvardovski tuojau davė žinią senatoriui Novosilcevui, pridėjęs Daujoto raportus su laiškų vertimais, pranešė Čartoryskiui.

Nors rektorius Tvardovskis ir labai pataikavo vyriausybei, vis delto juo Novosilcevas nepasitikėjo: Novosilcevas įsakė jam tylėti ir niekam nieko nepasakoti. Delto Tvardovskis tik su jo žinia pranešė apie Kražių įvykį karo gubernatoriui; nuo savęs nedrąsiai paprašė Novosilcevą, kad pakviestų į komisiją tyrinėti mokyklos globėją. Novosilcevas pavedė tat savo tardytojų nuožiūrai.

Tvardovskis vėl prisakė visų mokyklų vedėjams, kad prižiūrėtų mokinius, jų laiškus[32]. Novosilcevas įsakė XII. 6. prokurorui Botvinkai ir Baikovui tuojau vykti į Raseinius daryti tardymo[33].

Raseinių policijos valdyba (Žem. žemės teismas — Nižni Ziemski Sud.) iš savo pusės pranešė karo gubernatoriui Rimskiui Korsakovui, o tas taip pat Novosilcevui[34]. Novosilcevas visas žinias su laiškų nuorašais persiuntė Konstantinui caraičiui į Varšuvą[35].

2. Subruzdimas Vilniuje.

Šitie Kražių įvykiai pasidarė labai svarbūs: sujudo Rusijos, Lenkijos ir Lietuvos visuomenė. Šia proga reikia pasakyti keletą žodžių, kas valdė Lietuvą, kas buvo jos viešpats.

Caro brolis Konstantinas, kuris buvo Lenkų karalystės valdytojas ir Lenkų armijos vadas greitai ėmė ir Lietuvą valdyti, nors netiesioginai.

1817 m. sudaryta atskira Lietuvos armija — vadinama Lietuvos korpusas; joj buvo 40.000 karių, jos erbas Rusų dvigalvio erelio viduryje Lietuvos vytis vieton rusų Šv. Jurgio.

---

[32] Rektorius — Novosilcevui 1823. XII. Nr. 503. *Priedas* IV.
[33] 1823. XII. 6. N. 1695.
[34] 1823. XII. 7. N. 4308.
[35] 1823. XII. 23. Nr. 1793.

1819 m. Konstantinas buvo paskirtas vyriausiuoju karo vadu Lietuvoje, o praktikoje jis virto Lietuvos valdytoju, nes tam tikrais atsitikimais jam priderėjo kai kurios viešpaties teisės.

1822 m. jam padėti pilietinėj valdymo šakoj paskirtas senatorius Novosilcevas[36].

Dabar visos slaptosios draugijos, del jų karo teismai atsirado Konstantino ir Novosilcevo žinioje.

Vilniuje buvo didelis subruzdimas del studentų, o čia naujas įvykis. Tuoj paplito gandų, kad į Kražius važiuoja vyresnieji valdininkai tardyti. Nevienam tat parūpo. Buvo Vilniuje žmonių, kurie turėjo ryšių su Kražiais, norėtų gelbėti savo gimines ar pažįstamus, stengėsi įspėti juos, kad pasisaugotų.

Vienas aludaris Hołubowicz turėjo Kražiuose žentą mokytoją Hurczyn'ą tą patį, kurį ką tik buvo paskyrę kartu su Raseinių policija tardyti mokinių. Jisai sužinojo iš savo pažįstamo buv. leit. Sidoravičiaus, kuris buvo universitete studentų inspektorius, taigi priderėjo prie universiteto policijos, jog iš universiteto važiuos į Kražius. Hołubowicz skubinos perspėti Hurczyną. Jisai atidavė laišką Tomaševičiui, tarnavusiam pašte. Tas išsiuntė skubotu laišku į Raseinius Vismantui, tarnavusiam Raseinių iždinės sekretorium, kad jis per tam tikrą žmogų, tyčia pasiųstų (tik prideda, kad ne per žydą) pridėtąjį laišką į Hurčiną, išlaidoms įdėjo 5 rub.

O tame laiške į Hurčiną nepasirašęs pavardės sako, jog didesnieji valdininkai važiuoja į Kražius; žinoma, kas atsitiko Vilniuje, tai lai knygas, sąsiuvus ir laiškus, kurie jį kompromituoja, sunaikintų, o taip pat ir šitą laišką.

Hołubowicz tarė, kad viską labai gerai ir atsargiai atlikęs, kad parinko gerą kelią, kad įspėsiąs žentą, jis neįkliūsiąs.

Bet laiškas nepasiekė jų, pateko visai į kitas rankas, iškilo nauja byla.

3. Pakeliui Raseinių epizodas.

Baikovas ir Botvinka, pasiėmę su savim iš policijos Krolikowskį, gavę įsakymą XII. 6, jau bene rytojaus dieną[37] trau-

[36] 1817. VII. 13; 1819. II/23; 1822. VI. 29 įst. — *Šilder* Nikolai I t. II pusl. 216, 454.

[37] Nes jau XII. 8. 12 val. naktį buvo Raseiniuose. Tariu, kad bus išvažiavę jau XII. 7.

kė į Raseinius ir toliau, maištiškųjų raštų tirti, jie vežėsi laiškų originalus ir visą gautąją medžiagą.

Tuose dalykuose jie turėjo įpratimą[38], važiuodami darė planus, kaip jie tyrinės. Jiems rodėsi, jog visur pilna maišto nuotaikos, reikia ji iš šaknų išrauti, pakeliui dairėsi, bene ras ką įtariamo.

Rumšiškių stotyj pastebėjo skubotąjį siuntinį (estafetą), pasiųstą iš Vilniaus (iš Lietuvos počtamto) į Raseinius. Tas laiškas jiems krito į akį, ir važiuodami žiūrėjo, kad neišnyktų pakelėje. Gruodžio 8 d. 12 val. naktį jau buvo Raseiniuose, tai tuoj pašaukė pašto viršininką, atidarė siuntinį, perskaitė, kas buvo parašyta ir pradėjo tardyti del šito laiško.

Tenai rado tokį dalyką. Pašto tarnautojas rašo Vismantui ir prašo pridėtąjį laišką pasiųsti į Kražius mokytojui Hurczynui, tik kad siųstų ne per žydą, išlaidoms pridėta 5 rub. Atplėšė ir šitą užantspauduotąjį laišką į Hurczyną ir tenai nustebę sužinojo, jog nepažįstamas iš Vilniaus praneša į Kražius, perspėja Hurczyną del jų slaptos kelionės ir pataria sunaikinti kompromituojančias jį knygas, sąsiuvinius ir laiškus, o taip pat ir šitą laišką. Taigi niekur negalima pasislėpti, viską sužino, perspėja savuosius. Atrodė, lyg būtų tai plačiausiai išsišakojęs sąmokslas.

Karštomis pėdomis pradėjo tardymą del šito laiško, pranešė apie viską į Vilnių, kad ten galėtų patyrinėti[39].

Berods ilgai Raseiniuose pasilikti negalėjo, nes jiems ypač dabar reikėjo skubinti į Kražius, bet nepaleido iš akių netikėto radinio, gal tat bus naudinga ir Kražiuose, gal duos kokių nurodymų, nes įspėja iš Vilniaus. Taigi reikia skubinti, gal pėdsakai išnykti, jeigu Vilniuje žino ir rūpinas perspėti, kas nors paslėpti. Bet dar būdami Raseiniuose Baikovas ir Botvinka pasiuntė į Kražius įsakymą areštuoti Hurczyną, o čia vietoje ėmė veikti.

Pas Vismantą padarė kratą; pas jį rado eiles lenkų kalba, „Huzaromanija“, kuriose, jų nuomone, pajuokta rusų kariuo-

---

[38] *Alkaro* vardu *Krausharas* yra išleidęs Baikovo dienoraštį, labai įdomų daugeliu atžvilgių, bet apie Kražių bylą nė Kraushar prakalboj, nė Baikovas savo dienorašty neužsimena. (*Alkar* Bajkow. Kraków, 1913).

[39] Baikovo ir Botvinkos raštas Novosilcevui 1823. XII. 23. Nr. 3.

menė, ypač karininkai. Eilės buvo jiems žinomos, del jų vienų gaišti nenorėjo.

Savo įpratimu ėmė slapta klausinėti apie čionykščius gyventojus, kas iš jų įtariamo elgimosi. Jiems parūpo advokatas Juozas Zavadzkis, Jonas Pivnickis, Gasparas Koverskis ir Vincentas Ščotkovskis. Nežinia, ar pirmiau jau buvo apie juos girdėję, ar tik Raseiniuose patyrė, kas čia gali būti abejotinas. Parinkę daugiau žinių, pamatė, jog tie žmonės elgimosi nepagirtino, todel padarė kratą, paėmė pas juos esamus raštus, o pačius nutarė areštuoti. Pradėjo skaityti raštus, atrado įdomių dalykų: vieni patriotiško turinio, kiti „nepadoraus" ar peiktino politiškai.

Padėjo jiems šitame darbe, tvarkė raštus vietos pulk. leit. Read'as.[40].

Jie patys neturėjo laiko tardyti nei Vismanto, nei jų, tik pranešė apie viską į Vilnių, nes skubinos į Kražius, tik laukė, kad visus keturius su raštais pareikalaus pristatyti į Vilnių.

Iškeliavo Botvinka ir Baikovas į Kražius, jų pranešimai nuėjo į Vilnių, ir iš ten prasidėjo dar dvi nauji byli, viena — del laiško iš Vilniaus į Raseinius, kita — del įtariamų Raseiniuose raštų. Tardymas ėjo — vienas Vilniuje, kitas Raseiniuose.

A. Del laiško.

„Vilniuje įsteigtoji del slaptųjų draugijų komisija", gavus raportą iš Raseinių, stengėsi išaiškinti, kas ir kaip gavo slaptas žinias, ar nėra išdavikų ar kokio sąmokslo. 1823. XII. 10. užklausė Tomaševičiaus Vilniaus iždo rūmų valdininko, to paties, kuris išsiuntė laišką iš Vilniaus; jis papasakojo, kaip jam įdavė laišką. Užklausė ir Lietuvos pašto viršininko Judino, jis pasakė, kas įteikė laišką, būtent, kad jį davęs Hołubowicz.

Pasišaukė Holubovičių, tasai paaiškino, kad laišką jam rašęs Sidoravičius, o Hurčinas esąs jo žentas. Dabar jau rado siūlų, kur reikia teirautis, kas suteikė slaptų žinių; Sidoravičius, ats. leitenantas — studentų inspektorius. Novosilcevas liepė jį suimti, nuvesti į universitetą ir tenai laikyti sargyboj,

---

[40] Baikovo ir Botvinkos — Novosilcevui 1823. XII. 9. Nr. 4

bet prašant rektoriui Tvardovskiui jį paleido, tik turėjo duoti pasižadėjimą, jog neišvyks iš Vilniaus be vyriausybės žinios[41].

Žinia apie Sidoravičiaus nusikaltimą suteikta Konstantinui. Tasai pikčiau pažiūrėjo į tą įvykį, negu Novosilcevas. Iš ten greitai atėjo įsakymas, pasirašytas XII. 23, kad Sidoravičių už tą, kad jis išdavė Holubovičiui paslaptį, jog į Kražius važiuoja Baikovas ir Botvinka, kad padėjo išsiųsti estafetą Hurczynui, atiduoti karo teismui, jį teis karo teismo komisija prie Vilniaus Ordonanshaus'o, teismą turi pabaigti per 3 syk po 24 val. (= per 3 paras), bet neilgiau kaip per 8 dienas, sprendimą konfirmacijai jam pristatyti[42].

Teismas greitai buvo padarytas. Jisai nusmerkė Sidoravičių mirti. Konstantinas, gavęs tą bylą, gal būti pamatė, jog Sidoravičiaus kaltė nėra tokia didelė, išrado galimą pakeisti mirties sprendimą: jis paskyrė atstatyti nuo užimamos vietos ir uždaryti Bobruisko pilyje į kazematą dvejiems metams; pasirašė tą sprendimą 1824. I. 10.[43].

B. Raseinių neištikimieji.

Vismantas Baikovui ir Botvinkai neatrodė baisus. Žinios surinktos apie jį nedavė nieko blogo politiniu atžvilgiu: mėgstąs išgerti, ir dabar gaunant iš jo laišką buvęs girtas. Del viso ko visgi buvo suėmę, bet paskui greitai paleido, dargi į Vilniaus komisiją nesiuntė.

Novosilcevas išgyrė Botvinkos ir Baikovo uolumą, gal, sako, per juos prieis prie svarbiųjų kaltininkų[44]. Taigi nereikėjo jo pristatyti, nors iš pradžių Novosilcevas buvo reikalavęs.

Padarė kratą pas visus įtariamuosius Raseiniuose žmones[45].

Pas *Vismantą* rado gerokai eilių: Huzaromaniją ir kitas[46]. Tenai buvo nemalonių dalykų rusų valdininkams ir kariuome-

---

[41] Raštai II—V

[42] Cesarevič — Korsakovui 1823. XII. 23. Nr. 5346. Varšuva. (l. 136, 139).

[43] Cesarevič — Novosilcevui 1824.I. 10. Nr. 152 (Б. 19—18 l. 152, 153).

[44] Novosilcevas-Baikovui, 1823. XII. 10/22 Nr. 1735.

[45] *Priedas* V.

[46] Б. — 19—18, l. 104-7. *Priedas* VII.

nei. Vienose eilėse pajuokia moteris ir karininkus „raudonkalnierius“, kitose „Huzaromanija“ peikia moteris, kad jos velija rusų usarus, negu „lenkus“.

Pas *Koverskį* rado rankraštinės literatūros — vietos satirą, pajuokimą Upytės pavieto bajorų, eilėraščių frivolio turinio, politinio ir patriotinio turinio atsišaukimų, eilių, visokių raštų, tarp jų „Huzaromanija“, daug raštų iš Napoleono laikų.

Pas *Zavadzkį* rado tokio pat turinio dalykų, be to, dar masonų ložės ženklų, jo kalbą, ten perskaitytą.

Pas *Ščotkovskį* (Szczotkowski) nieko nerado. Rado tik pasą, kuriame buvo pasakyta, jog jis iš tarnybos „atleistas del blogo elgimosi”, ir jo prašymą vyriausybei.

Pas Zavadzkį gyveno *Pivnickis,* tai skyrium pas jį daryti kratos nereikėjo.

Juos visus suėmė.

Vietos policija suteikė savo surinktų žinių apie juos. Pasirodo, kad nė vieno iš jų nebuvo vietinio, išėmus Vismantą, visi kiti ateiviai išsvetur. Juozas Zavadzkis — kilęs iš Ukrainos (Podolės gub.), mokėsi Vilniaus universitete, turi teisių kandidato laipsnį, mokąs keletą kalbų, gyveno Vilniuje be tam tikro nuolatinio darbo, pastebėtas nepadoriai elgiąsis, nuo 1818 m. susidraugavęs su išmestuoju karininku Ščotkovskiu, vertęsis kontrabandos gaudymu, bet už tat, kad dalį paimtųjų daiktų pasisavinęs, tai patekęs teisman; byla apie tat esanti Vilniaus magistrate. Jie iškeliavo iš Vilniaus be leidimo, apsigyveno Raseiniuose. Zavadzkis pasidarė advokatu, susiėjo su vietos žmonėmis, įstojo dargi į masonų ložę.

Jonas *Pivnickis,* kilęs Gedonyse (Dancige), Raseiniuose atsirado nuo 1813 m., jis taip pat priklausė masonų ložei, artimas Zavadzkio prietelis, kuo verčiąsis, neišaiškinta.

Gasparas *Koverskis,* kilęs iš Vileikos pav., Minsko gub., tarnavo Raseiniuose bajorų globoje, kurios pirmininkas esąs Jonas Kalinauskas, o jo sūnus studentas slapstąsis. Kalinauskas palaiko Koverskį. Pasirodo, kad Koverkis su Zavadzkiu buvo įtariami ir net kaltinami, kad Raseiniuose rašydavo satiras bei paskvilius iš vietos gyvenimo. Įžeistieji kėlė triukšmą, prašė policijos išvyti iš Raseinių. Tai Koverskį tikrai išvijo iš Ra-

---

[47] Б. — 19—18, l. 221—231.

seinių (1823 m. geg. ar birž. mėn.), jis apsigyveno Gruzdiškių dvare pas Antaną Przeciszewskį, Kalinausko giminaitį.

Ščotkovskis Vincentas — išmestas iš karo tarnybos leitenantas, su Zavadzkiu pakliuvo teisman už tą, kad pagavę Panerio kalnuose smukulį jo dalį pasisavino.

Policijos žiniomis jis lošiąs kortomis[48].

Anie visi keturi Baikovui ir Botvinkai atrodė nepavojingi, nepolitikuoją, todel jokios bylos del jų nekėlė, davė jiems ramybę.

Kas kita jam rodėsi Vismantas, jis vis delto galėjo dalyvauti sąmoksle, tačiau Botvinka ir Baikovas nepridavė jam vertės.

Novosilcevas susidomėjo Raseinių byla.

Ką tik gavęs žinią, jis rašo XII 10/22 Baikovui ir Botvinkai, jog reikia padaryti smulkią kratą, pristatyti į Vilnių raštus ir žmones. Gal jie ir priklausą prie šitų sąmokslininkų[49].

Baikovas ir Botvinka vis tiek nepridavė jiems jokios vertės, sako, nieko ypatinga nerasta, o del Vismanto, tai jis linkęs gerti, dargi girtą radę.

Del to susilaikė siųsti jį į komisiją areštuotą, kol negrįš į Raseinius[50].

Ir po to Novosilcevas sutiko su Botvinka ir Baikovu. Vilniaus komisija pati tyrinėjo ir rankiojo žinių, tardė Vismantą.

Išaiškinta buvo vilniškio laiško istorija, Vismantui rašė kiti, jis negalįs atsakyti už tat, nieko nebuvo padaręs laiškui pristatyti, nes buvo laiškas kelyje pagautas. Ir Vismantui del šito davė ramybę.

Kas kita atrastieji raštai; jie galėjo liudyti apie jo maištišką dvasią, per juos galima prieiti prie kitų žmonių.

Taigi Vismantą vis delto išgabeno į Vilnių.

Komisijai neatrodę, kad jo byla būtų svarbi, nesiskubino daryti tardymo, nes turėjo daug svarbesnių kaltininkų.

Pas Vismantą rado du eilėraščiu; jis pasakė, kad eiles „Huzaromanija“ yra pats persirašęs, iš kur gavęs—neatmenąs, Ra-

---

[48] l. 102—103. Nr. 6.
[49] Raštas 1823. XII. 10/22 Nr. 1735.
[50] 1823. XII. 12. Nr. 14.

seiniuose daug kas jas turi[51]. Kitas eiles[52] buvo palikęs Jonas *Pluksnis*, iš Vilniaus, buvęs sustojęs pravažiuodamas Raseiniuose; jis sakęs, jog Vilniuje visur jas mėto.

Surado Pluksnį, pasirodo, tai esąs aplikantas pas vyriausiojo teismo advokatą Drozdovskį. Ėmė kvosti, jis sako jų nedavęs. Sustatė juos akis į akį; jie pasiliko prie savo žodžių. Ėmė lyginti Pluksnio ranką ir atrastojo rankraščio, surado panašumą. Iškrėtė jį: rado ir daugiau „patriotiškų, paskviliškų ir laisvamaniškų eilių ir laiškų."

Vismantą paleido, pasiuntė vėl į tarnybą, į iždinės knygvedžius Raseiniuose, o Pluksnį suėmė ir laikė areštuotą.

Tačiau greitai pastebėjo, kad Pluksnio darbuose nėra didelio politikos nusidėjimo, atidavė jį gubernijos valdybai, o ji 1824. V. 24 nutarė pavesti jį teisti pilies teismui, jis išsprendęs bylą, perduos Vilniaus vyriausiajam teismui, I dep. revizijai.

Pilies teismas 1824. V. 28 išrado galimą paleisti iš arešto už paranką.

Ir dabar Pluksnio byla gulėjo, visų užmiršta, niekas jos nejudino, niekas jos nekėlė.

1826. VIII. 22. naujasis Rusų viešpats Mikalojus išleido manifestą, kuriuo dovanojo daugybę nusidėjimų: atleido nuo teismo ir bausmės valdininkus ir visus asmenis už visus kaltinimus, išskyrus užmušimą, plėšimą, grobimą ir kyšių ėmimą.

Tuomet gubernijos valdyba ištraukė bylą ir 1826. IX. 25 pasiūlė ją nutraukti. Vilniaus pilies teismas nutarė tat padaryti 1827. IV. 26. Vyriausybė rado, jog Pluksnį ir Vismantą reikėtų nubausti, einant 1565 m. konstitucija, bet einant 1826. VIII. 22 manifestu reikia kaltes atleisti, vis delto perspėjo abudu, kad ateityje daugiau to nebedarytų[53].

4. Tardymas Kražiuose.

A. Žydų tardymas.

Kaip minėta, Daujotas, gavęs maištiškus laiškus, pranešė apie tat į Raseinius policijai (Žem. žemės t.) ir prašė padaryti

---

[51] Ir tikrai jos buvo atrastos Raseiniuose ir pas Koverskį. Nr. 17. Priedas Nr. 7.

[52] Neradau byloje nurodyta, kokios jos buvo, nėra nei jų turinio, nei antraštės.

[53] .Б — 19—18, l. 221—231.

tardymą, iš Kražių prašė policijos anstolio Ordynovskio, kad suimtų žydus laiškanešius. Ordynovskis dar neišpildė Daujoto reikalavimo, gavo įsakymą iš Raseinių, taip pat dar nebuvo suėmęs[54], matyt, dar nespėjo, nes tuoj, beveik drauge su raštu atvažiavo iš Raseinių Juškevičius, ėmė kvosti, tai apie žydus visai užmiršo, tik atvažiavę Botvinka ir Baikovas teatkreipė dėmesį į juos; jie išrado, jog kvota netinkamai vedama, jie visur žiūrėjo, neaplenkė nė žydų. Tuojau liepė pakviesti į Kražius Abelį, Calkos sūnų, o Leibą, Jankelio sūnų, kuris buvo išnešiojęs laiškus, suėmė. Jie atvyko XII. 9 vakare, taigi jį turbūt suėmė XII. 10[55], o gal jau vakare XII. 9. Iš žydų klausinėjo: Abelį Calkos sūnų, jis buvo atėjęs į vienuolyną pas Vitkevičių, galėjo ką nors žinoti. Tuo tarpu buvo kur iškeliavęs, tai policija surado, pristatė, ėmė klausinėti.

Klausinėjo Leibos — ar davusis jam laiškus buvo vietinis, ar atvažiavęs. Botvinka ir Baikovas tarė, kad jis turįs žinoti kas tat buvo, kad galėtų būti persirėdęs, dar neatėjo galvon. Jį du sykiu klausinėjo, įkalbinėjo prisipažinti, pasakyti visą teisybę.

Jankeliui dabar reikėjo pasisakyti, kas čia galėtų būti, gal kas nors iš įtariamų. Jis ėmė galvą laužyti, pradėjo spėti, ką anie nežinomieji galėtų priminti. Galų gale pasakė, kad tat galėtų būti Antanas Bytautas. Botvinka ir Baikovas, išgirdę iš Jankelio pirmą pavardę, ėmė teirautis apie jį. Jisai kilęs iš Kaltinėnų parapijos, tikrai mokės gimnazijoj, menkos galvos, pašalintas iš Kražių gimnazijos.

Daujotas pristatė mokinių sąrašą, iš kurio buvo matyti, kad Antanas Bytautas 19 m. tikrai buvo pašalintas X. 28, taigi dar neseniai, pašalintas už pasileidusį gyvenimą ir kitų tvirkinimą.

Gal ne viską pasakė Leiba. Vėl ėmė prikalbinėti Leibą, kuris gavęs nuo savo tėvo, Jankelio, laiškus, juos išnešiojo, pasakyti visa ką žino, taip pat prikalbinėjo Sroelį Abromo sūnų. Surinktomis greitosiomis žiniomis, Bytautas, neatrodė, kad būtų laiškus rašęs; iš namų jis niekur nebuvo išvažiavęs, Kražiuose nėra buvęs, jo raštai ir knygos, kurias turėjo, neduoda jokio įta-

---

[54] Б. — 19, Nr. 18 lap. 5.

[55] Baikov-Botvinka — Novosilcevui 1823. XII. 12, Nr. 13 (raštas 11 l. 38—59).

rimo, taigi tardytojams rodėsi, kad žydai nepasakė teisybės, gal būti, nenorėdami ir slėpdami ją.

Botvinka ir Baikovas, matydami, kad gerumu nieko gauti negali XII. 11 surinko visus Kražių miestelio žydų viršininkus ir parabinius, išdėstė jiems, kad suimti žydai, kurie nešiojo laiškus, jog jie žiną, kas jiems įdavė laiškus, bet slepią, todel paskelbė jiems, jog kahalo viršininkai ir parabiniai turį viską padaryti, kad surastų kaltininkus, kitaip jiems patiems padarys „griežtą egzekuciją", paskui areštuosią, o pačius kaltuosius išsiųsią į Vilnių, kad „pasielgtų kaip įstatymai rodą". Pagalvoti apie tat davė Kražių žydams vieną parą. Viršininkai, išgirdę apie tat, pasitarę kokį pusvalandį, paprašė tardytojų leisti pasimatyti su areštuotais žydais. Baikovas ir Botvinka sutiko, leido tat padaryti, bet vienas valdininkas buvo prie šio viso: jie areštuotiems įkalbinėjo pasakyti teisybę[56].

Praėjo paskirtasis laikas, praslinko para, areštuotieji žydai nesako, kas davė jiems laiškus, taigi jie atrodė atkaklūs ir užsispyrę, ir gruodžio 12 dieną tardytojai nutarė savo grasinimą įvykdyti, padaryti egzekuciją visiems Kražių žydams ir ją padarė. Pastatė žydų butuose 44 usarus (turbūt iš Raseinių) gyventi. Žydai turi duoti butą, kareivius maitinti, šerti jų arklius; be to raštu paskelbė kahalui, kad jeigu per kelias dienas neprikalbės Jankelio ir Sroelio pasakyti teisybės, tai egzekucija tęsis toliau, be to kahalo nariai patys turėsią dar aštresnių sunkumų[57].

Ir tas negelbėjo, Jankelio įtarimas, kad laiškus galėjo įteikti Bytautas, nieku nepatvirtintas. Del viso ko tardytojai aprėdė Bytautą į apsiaustą, parodė Jankeliui, paskui parodė Sroeliui, bet jie nepripažino, kad tai būtų tas pats. Jankelis galvą laužė, kas gi anas galėjo būti, bet vis tiek Bytautas į aną nepanašus.

Vėl klausinėjo Leibos, kuris išnešiojo gavęs nuo tėvo laiškus. Jis galėjo žinoti šį tą, kažin kam pasirodė, jog jis iš pradžių klausinėjo, ar nereikia kam obuolių, o paskui pasakęs, jog yra atnešęs laiškų.

Ilgai įkalbinėjo Sroelį, Abromo sūnų, kad prisipažintų ir pasakytų teisybę. Jis pasakė Juškevičiui, kad davusis laiškus

---

[56] Ten pat, l. 45—59.

[57] B. ir B. į N-vą, raštas 1823. XII. 16. Nr. 24. *Priedas* VI.

pasivadino Vilniaus advokato tarnautoju (apsirėdęs į apsiaustą, raudonas šalius su geltonais), įteikė jam tris laiškus, vieną iš jų direktoriui (prefektui), davė už darbą pusę auksino, o jis išnešiojo laiškus. Ir nieko daugiau pasakyti negalėjo. Ir tas nurodymas nieko naujo nedavė.

Leibai parodė įtariamus Vitkevičių, Ivaškevičių, Paškauską, Hurčiną, nieko nepripažino, jų tarpe panašių nebuvo.

Prisiminė dar Leiba, kad tas žmogus, kuris atidavė laiškus, pasisakė, jog jis esąs iš Pašiaušio dvaro (Vitkevičiaus), o važiuojąs į Jucevičiaus Pašilę[58]. Bet ir tat nedaug tedavė.

Ėmė klausinėti Jankelio žmonos Chajos, surado Abelį, Calkos sūnų, vis nieko nepasakė, kas duotų nurodymų. Netolimais nuo Jankelio atsitiktinai buvęs, ar gyvenęs Antanas Bružas, kuris šį tą matęs; jis papasakojęs, kad 7—8 val. vakare buvo atėjęs pas Leibą Jankelio sūnų žmogus, apsiaustu apsirėdęs, aprišęs veidą su skara, paklausęs Jankelio, šnabždėjosi prieangyje kokį bertainį, po to Leiba grįžęs vienas, rodęs jam rankoje 2 berlinki (= auksiną) ir 4 laiškus. Taigi ir iš jo nieko nesužinojo.

Jankelis, norėdamas prisiminti, painiojo vis labiau: išsigando, ko iš jo norima, jis nežinąs, žmogaus negalįs nurodyti, o turi tat padaryti, iš baimės painiojosi smulkmenose, o kur jo įspūdžiai, kur tardytojų tarimai, viskas jam galvoje susimaišė. Botvinkai ir Baikovui atrodė, jog Jankelis tikrai žinąs tą žmogų, kuris davė jam laišką, tik užsispyręs nenorįs sakyti. Taigi reikėjo grasinimu prispirti. O nieko tat negelbsti: nieko nežinąs.

B. Kvota del Hurčino.

Mokytojas Hurčinas buvo paskirtas padėti atvažiavusiam asesoriui Juškevičiui tardyti; tikrai jiedu dirbo, ieškojo.

Bet atvažiavus Botvinkai ir Baikovui Hurčinas pats pateko tardomas del laiško iš Vilniaus.

Atvažiavusieji tardytojai parodė jam laišką iš Vilniaus, kad duotų paaiškinimų, o be to suteiktų žinių apie Kražių mokinius; jie tarė, kad įsipainiojęs pats rodys didesnį uolumą; juk jis tik-

[58] Raportas Baikovo - Botvinkos, 1823. XII. 12. Nr. 13.

rai, jau pačioj pradžioj, XII. 5, buvo pasirūpinęs su policija suimti įtariamus mokinius.

Del visko padarė dabar kratą pas patį Hurčiną, išžiūrėjo visus daiktus, bet nieko nerado. Hurčinas turėjo gerų gynėjų: jį užtarė pulk. leit. Readas[59] ir majoras Mozorovas, (matyt atvykę iš Raseinių, nes paprastai Readas buvo Raseiniuose ir ten dirbo). Jiedu gyrė Hurčino ištikimumą, kad jis atsidavęs dirbęs vyriausybei. Esant tokiems užtarytojams, dargi nėsant medžiagos kaltinimui, Hurčinas buvo paleistas nuo arešto.

Lengvai pasiaiškino del laiško gauto iš Vilniaus: nieko blogo netaręs ir nedaręs, esą Vilniuje giminių.

Išėjęs neliestas Hurčinas dabar dar labiau padėjo Vilniaus tardytojams: lygindamas mokinių rankas, teikdamas apie juos informacijų.

C. Netikrais keliais.

Botvinka ir Baikovas buvo seni, gudrūs ir prityrę tardytojai. Atvykę į Kražius, pareikalavo atiduoti jiems visą medžiagą, kurią turėjo Juškevičius. Jie buvo jąja nepatenkinti, sako esant nepilną, šis ar tas praleista, nepadaryta, bet jau rado suimtų; jau XII. 5 buvo areštuoti daugiausia tie mokiniai, kuriems buvo rašyti laiškai, o ir keli iš jų negavusieji laiškų: K. Jančiauskas, J. Vitkevičius, Stulginskas, Holšteinas, Jaulauskas, Bortkevičius, Landsbergis, nes atrodė įtartini. Jau tuomet Daujotas tarė, jog kaltas turįs būti Jančiauskas, nes laiškų ranka panaši į jo raštą, ir apie tat buvo parašęs rektoriui, o tas šitą pranešimą persiuntęs Novosilcevui[60]. Jie krėtė ir kitus mokinius.

Išvartę, priėjo tokią išvadą: tuose raštuose nėra nieko įtartino; rašiniai ir vertimai paimti iš kitur ir „iš tokių autorių, kurie sudaro klasinį mokslą"[61].

Tardytojai pareikalavo viso pašto, pakvietė Jacevičių, bet jis jau visa buvo išdalijęs, pas jį rado tris laiškus, praplėšė, per-

---

[59] Ar tai bus ne tas, apie kurį rusų poetas Puškinas vėliau buvo parašęs žinomą epigramą, iš kurios matyti menkas jo protas?

[60] Twardowski — Novosilcevui Nr. 536 — 1823. XII. 11.

[61] „Iz takich avtorov koi sostavliajut klasičeskuju učionost".

skaitė, nieko nerado, vėl uždėjo antspaudus, grąžino Jacevičiui. Tuo būdu jie ėjo anų keliais ir ieškojo dar naujų.

Naujiems tardytojams atrodė, jog per maža surinkta įrodymų. Užtęsė tinklą į visas puses. Pradėjo tardymą į visus kraštus, visus kelius patikrinėjo, kiekvieną nurodymą tikrino, lygino. Jokių aiškių faktų nebuvo, tai reikėjo gaudyti kiekvieną siūlą.

Kadangi Leiba ir Sroelis minėjo Jucevičiaus Pašilę, tai pasiuntė anstolį Juškevičių ten patirti, ar buvo kas išvažiavęs naktį iš 27 į 28 lapkr., kuriuo reikalu ir t. t.

Iš direktoriaus Daujoto ir mokytojų Hurčino ir Paškevičiaus pareikalavo žinių apie mokinius, kurie minimi laiškuose, apie jų metus, kilimą, elgimąsi, pareikštas mintis, apie pirmykščius jų nusidėjimus. Užklausė Daujoto, kas jo nuomone galėtų būti tų laiškų autorius.

Botvinka ir Baikovas vis dar tarė, kad visa tat yra padaręs kas nors iš šalies, kad mokiniai galėjo tik priklausyti prie sąmokslo, bet turėjo būti už jų pečių didesni, nesant tokių Kražiuose, jie būtinai turėjo būti pašalaičiai.

Pasiuntė Šiaulių policijai reikalavimą, kad ji pasiųstų ką nors iš savo tarpo į Pašiaušį, Vitkevičiaus dvarą, ar ne buvo kas nors naktį iš 26 į 27 lapkr. Mat, žydas laiškanešys pasakė, kad nežinomasis iš Pašiaušio važiuojąs į Pašilę.

XII. 10 grįžo anstolis Juškevičius iš Pašilės dvaro. Tenai nurodytuoju laiku, XI. 27/28, nieko nėra buvę.

Jankelis, Leibos sūnus, prasitarė, kad atidavusis laiškus galėtų būti Antanas *Bytautas.*

Prasidėjo tardymas šia linkme. Surinktos žinios apie Bytautą neduoda įrodymų, kad galėtų imtis politikos: menkos galvos, pasileidęs. Del visako pasiuntė iškrėsti Bytauto, paimti popierius, ypač paieškoti spalvotų šalių, ar nėra panašių į tokį, kaip pasakojo žydas, ar nebuvo išvažiavęs XI. 27, ar ne buvo kas atvažiavęs ir t. t.

Kai ėmė įtarinėti Bytautą, Baikovui ir Botvinkai pranešė mokytojas Paškevičius, jog tikrai Bytautas laišką atvežęs, šitą girdėjęs iš Antano Przewłockio, Raseinių pav. dvarininko, kuris XII. 10 vakare buvęs Kražiuose.

Tuojau pasiuntė rotmistrą Onyškevičių, kuris pristatė Przewłocką. Jis papasakojo, kas atsitiko. Jis tikrai buvęs, aplankęs vienuolyne savo prietelio Jančiausko sūnų Kiprą. Šis buvęs jau areštuotas, jo kambaryj buvę 3 usarai. Šnekėdamas jis pasakė Jančiauskui, jog žydas sakęs, kad laiškus atidavęs Bytautas. Tuo tarpu įėjęs Paškevičius, persergėjo vokiškai, kad pasilikti negalima, galį pačius areštuoti ir tuojau išėjęs. Przewłockis sušnekęs toliau su Paškevičium apie bylą, pasakęs, kad visu tuo kaltas esąs Bytautas. Paškevičius siūlęs pranešti tardytojams, Przewłockis atsakęs, kad prie bylos nepriklausąs. Taigi nieko naujo nepasakė ir Przewłockis. Jie tą pat jau girdėję ir iš Jankelio, ieškojo Bytauto, tai Przewłockį paleido namo.

Pagaliau pristatė A. Bytautą iš namų. Pas jį padarė kratą. Paėmė visus jo raštus, laiškus, kokius tik rado. Raštuose nerado nieko įtariamo; jokių įrodymų, kad galėtų prisidėti prie sąmokslo, negavo. Be to pasirodė, kad Bytautas niekur iš namų nebuvo išvažiavęs, menkos galvos, jo įtarti negalima[62], visdelto smulkiai jį apklausinėjo. Del visoko aprėdė Bytautą į apsiaustą, parodė Jankeliui, bet tas jo nepripažino. Nepripažino nė Sroelis. Įsitikino, jog Bytautas per kvailas, kad galėtų tokius laiškus rašyti. Jį paleido iš arešto, leido važiuoti namo[63].

Galėjo būti dar vienas žmogus. Prieš pat atvažiuojant į Kražius, kaip sužinojo, *Sinickis* buvo gavęs laišką iš Vilniaus iš savo bendrapavardžio Fabijono Sinickio, kuris buvo išvarytas iš Kražių gimn. lapkričio mėn. už neklausymą vyriausybės ir už šmeižimą kapeliono. Pasiuntė anstolį Krulikovskį, kad padarytų kratą ir gautų tą laišką. Krulikovskis tą laišką gavo, parvežė. Jis rašytas XI. 22.

Tenai jisai rašė iš Vilniaus, jog pietauja ir vakarieniauja pas Jakovlevienę.

O kadangi vienas žinomas policijai įvykis buvęs pas ją, kaip pranešta buvo policmeisteriui, taigi F. Sinickis galėjo priklausyti kuo nors prie šitų laiškų. Nutarė jį areštuoti: Sinickio laišką persiuntė į Vilnių, gal bus naudingas išaiškinti įvykiams, buvusiems Jakovlevienės namuose.

---

[62] Botv. - Baik. rap., l. 44-60.

[63] Botvinka - Baikovas — Novosilcevui 1823. XII. 16. N. 24.

Daujotas pristatė du sąrašu mokinių; iš jų matyti, kad rudenį 1823 m. išvaryta 8 mokiniai, nepriimta — 3, per 5 metus išėjo mokslus — 48, iš jų yra Vilniuje — 24.

Rinko žinių apie F. Sinickį, lygino jo ranką.

Tai lieka ir jis įtariamas, bet įrodymų visai yra maža, reikia daugiau gauti, kad ką galėtų kaltinti.

D. Tikram kely.

Uolieji mokinių gaudytojai.

Susekti kaltininkus rūpinos direktorius Daujotas ir mokytojai. Iš jų pasižymėjo Paškevičius. Jie tai ir pastatė į tikrąjį kelią Baikovą ir Botvinką; be jų vargu bebūtų suradę tikras pėdas.

Jau krečiant Juškevičiui, padedant Paškevičiui ir Hurčinui, Paškevičius nurodė į Jančiauską, atrado rašysenos panašumą[64].

Daujotas.

Uoliausias maišto gaudytojas Kražių gimnazijoj buvo jos direktorius (prefektas) Daujotas. Jisai iš karto nurodinėjo į Jančiauską anstoliui Juškevičiui, rektoriui, Botvinkai ir Baikovui. Jiems jis žodžiu pasakė, jog, jo nuomone, visu tuo kaltas Jančiauskas. Botvinka ir Baikovas norėtų būti nepriklausomi, patys ištirti, paieškoti, o tas, kaip žinovas, vis jiems sakė, kad Jančiauskas, o ne kas kitas tegalįs tat padaryti. Laiškų ranka — esanti Jančiausko, į jo panaši, jo galvojimas, nuotaika — ten atsispindėjo, jam tie dalykai nesvetimi, tik dar neseniai, prieš 3 mėn. atėmęs iš jo 5 knygas, kurios nieko bendro neturinčios su mokyklos dalykais, mokiniui nepriderą tuo rūpintis[65].

Baikovo ir Botvinkos reikalavimus Daujotas visus vykdė, davė informacijų, raštų, savo pastabų.

XII. 11 Daujotas vėl pasakoja apie Jančiauską; esąs tai neramus, svajojąs, neklaužada, apsvaigėlis, rastosios pas jį

---

[64] Jo raštas Twardowskiui, o to pasiųstas Novosilcevui N. 536-1823. XII. 11.

[65] Bylos I. 40-43.

knygos „žalingos" jaunimui[66], o tai buvusi gegužės 3 d. konstitucija, Bonapartės darbai ir t. t.

Daujotas ką tik buvo apklausinėjęs mokinius ir mokytojus, visi jie teįtarią vieną Jančiauską: pas jį vieną teatsirado tokios knygos, kurios „sveikam mokslui kenksmingos", žmogus jis neramus; jam uždėta bausmė už nepaklausymą, mokytojai pripažino jį esant atkaklų; jis (Daujotas) yra įvedęs griežtą tvarką del mokinių knygų ir korespondencijos, kurias turi mokiniai, tai jam vienam tegalėjusi atsirasti mintis panaikinti šitą tvarką ir murmėjęs; Jančiauskui atnešus laiškus, jis pastebėtas nerimstąs ir sumišęs; rašysena esanti panaši; Jančiauskas galėjęs sunaudoti Aloizą Peslioką 6 klasės mokinį, lengvamanį, jį daugiausia lankydavo; jisai savo išvaizda panašus į tą žmogų, kuris žydų aprašymais atidavęs jiems laiškus.

Daujotas stengėsi atitraukti Botvinką ir Baikovą nuo klaidingų kelių, kuriais jie gali nueiti ir lyg iki šiol ėjo. Dabar jis nurodo jau naują žmogų — Peslioką, kuris dar nebuvo suimtas, niekam nebuvo kritęs į akį.

Daujotas buvo pasakęs, jog iš Jančiausko atėmęs 5 knygas, kurios neįeina į mokslą, buvo tat prieš 3 mėn., taigi jis bus atsivežęs iš namų, važiuodamas į mokyklą.

Pareikalavo tų knygų, kurios tokios baisios pasirodė Daujotui, o tai buvo: 1791 m. V. 3 konstitucija, Kollontajo raštas apie sosto paveldėjimą prieš Rzewuskį, Bonapartės gyvenimas, Piliečio balsas į lenkų tautą (1788), Napoleono teisynas[67]. Visa tai rodė, jog Jančiauskas nepatenkintas rusų viešpatavimu; Daujotui tat atrodė baisus dalykas. Botvinka ir Baikovas grąžina visa, ką buvo paėmę iš mokinių, dargi Jančiauskui, tik pasilaikė jo vieną rankraštį jo rašysenai lyginti su maištiškų raštų rašysena[68].

Botvinka ir Baikovas, matydami Daujoto norą padėti, jo darbštumą ir gabumą uostinėti, pavedė jam surinkti dar daugiau žinių, apklausinėti mokinius.

Bene tą patį vakarą Daujotas atliko tą uždavinį, kad rytojaus dieną jau galėjo pranešti, ką jis yra padaręs ir ką gavęs.

---

[66] Kas rasta, žr. žemiau, past. 75, 76 apačioje.
[67] I. 43-4.
[68] I. 78—80.

Daujotas surinko geriausio elgimosi mokinius, kurie buvo pavyzdžiu kitiems, visi iš 6 klasės, visi buvo paskirti perdėtiniais kuriam mokinių bute. Vienas iš jų Laurinavičius dargi buvo klasės cenzorium. Savo amžium buvo tai augą ar suaugę žmonės. Mikalojus Laurinavičius — 17 m. amžiaus, Adomas Labanauskas — 24 m. amž., Felicijonas Gedvila — 17 m. amž., Kazimieras Baracevičius — 21 m. amž., Račkauskas Juozapatas — 20 m., Zienkevičius Vincentas — 21 m. amž. Daujotas parodė jiems laiškus ir Jančiausko raštą, tai iš jų 4 pripažino, kad laiškai Jančiausko rašyti, kiti du (Gedvila, Baracevičius), kad ne. Jie visi surašė raštu savo išvadas.

Prieš Jančiauską kalbėjo ir mokytojas Paškevičius, gyvenęs pas jį.

Dabar jau ratas susitraukė, labiau ir labiau apsupdamas Jančiauską. Botvinka ir Baikovas nurodo, jog Daujoto ir Paškevičiaus parodymai buvo nulemią. Jie nutarė pastiprinti Jančiausko saugojimą; iki šiol jis buvo tik arešte; pas jį galėjo užeiti, apsilankyti; dabar atidavė Olbiopolio usarų pulko sargybai, kuri nieko nebeprileido.

Lygino Jančiausko rašyseną ir mokytojai, jie pažiūrėjo ir F. Sinickio rašto.

Visi įtarimai kurio pašalaičio pamažėl atkrito; negalima buvo įtarti Bytauto, negalįs jis būti, menkos galvos, buvęs namie. Lieka tik du patyrinėti — Sinickis ir Jančiauskas, o iš jų dviejų ypatingai Jančiauskas[69], bet dar nėra tikri, reikia daugiau įrodymų, nori patys susekti, o ne būti Daujoto vedami.

Daujotas rinko vis daugiau žinių. Jisai vėl apklausinėjo mokytojus, kuriems pavedė sulyginti Jančiausko ir laiškų raštą. Keturi iš jų (kun. Alkimavičius, Semenovski, Croisey, Paškevičius) pripažino Jančiauską rašius, trys (Hurčinas, Malučinskis, Narkevičius) rado panašias tik kelias raides, trys (Dambrauskas, Slominskis, Bieliauskas) — jokio panašumo nerado.

Mokytojai ir šeši mokiniai lygino Sinickio raštą su laiškais, vienas Hurčinas (bene mokinys) tepripažino raides *d. l.*

Jančiauskas ginasi, įrodinėja, jog visa tat ne jo darbas ir negalėjęs to padaryti.

---

[69] Bylos l. l. 59-61.

Daujotas tyrinėjo, kvotinėjo toliau, dirbo be poilsio. Surinkęs naują jų pluoštą, ateidavo pas Baikovą ir Botvinką ir pranešdavo. Jis nuo savęs apklausinėjo Paškevičių, su kuriuo gyvena Jančiauskas, „mokinius, kurie pasižymi elgimusi ir atvirumu", butų šeimininkes, tarnus, kurie yra prie mokinių. Jis sužinojęs iš Paškevičiaus, jog nesimeldžiąs, vėlai guląs, skaitąs ar rašąs, o mokytojui sakąs, kad dar nepabaigęs mokytis, kalbėdamas su mokiniais puoląs vyriausybę, priešingas valdžiai, kupinas neklusnumo dvasios, delto šitą jis vienas galėjo išlieti popieriuje, kitų tokių mokinių nėra, su nieku nebuvo jis atviras ir širdingas, su nieku nesiprieteliavo, retai ką lankė ir tik mokymosi reikalais, delto negalėjo nieko sunaudoti laiškams išnešioti, o turėjo tat pats padaryti.

Paškevičius.

Paškevičius buvo vokiečių kalbos mokytojas. Jisai gyveno drauge su Jančiauskais. Kipro tėvai pasamdė butą iš 2 kambarių, viename kambaryje buvo jo broliai Indrikas ir Valerijonas ir dar vienas giminaitis Sandonavičius, taigi keturi iš viso, o kitame — Paškevičius. Kipras žiūrėjo dar ūkio, viralinės. Paškevičius buvo prižiūrėtoju šitame bute. Pats butas buvo vienuolyne.

Paškevičius, gyvendamas pas Jančiauskus, sekė jų gyvenimą, dėjo į galvą kiekvieną žodį ar jų darbą. Pastebėjęs, kad Kipras Jančiauskas turįs neleistinų knygų, tuoj davė žinią Daujotui, o tas jam nėsant paėmė iš Jančiausko; berods Daujotas buvo jam sakęs jas peržiūrėti[70].

Tai Paškevičius galėjo duoti žinių apie Kiprą Jančiauską. Paškevičius turėjo prižiūrėti mokinį Jančiauską, o negalėjo to sąžiningai atlikti, nes žinojo, kad ir pas jį patį neviskas buvo kaip reikiant, tikra ir teisinga; jis slėpė savo praeitį, savo gyvenimą, bijojo, kad jo paslapties nesužinotų, kad del to nepražūtų. Baimė, kad pats nežūtų, spyrė jį pataikauti vyriausybei, tarnauti Botvinkai ir Baikovui, net matyti bloga ten, kur to nebuvo, sekti Jančiauską ir viską perpasakoti, taigi piktam apversti mokinio pasitikėjimą ir neprityrimą.

---

[70] N. 19 l. 97.

Paškevičius papasakojo, ką jis pastebėjo, kai atėjo laiškas Jančiauskui. Žydas atnešė laišką, priėmė vienas iš jaunesniųjų Jančiauskų, atplėšė antspaudą, atidavė vyriausiajam, ir jie atidavė prefektui. Jis įtaria, kad autorium buvęs Jančiauskas šiais sumetimais: iki tol Jančiauskas buvo Kauno mokykloje, rašęs ten paskvilius, rodos buvo areštuotas; akiplėša, nenaudėlis, einąs prieš valdžią, piktas; niekas Kražiuose tokiam darbui netinka ir nesugebąs.

Taigi Paškevičius galėjo nasakyti, ką girdėjo iš Jančiausko, jo pasakojimų, o be to iš savo įspūdžių gyvendamas su juo jo bute.

Rytojaus dieną atėjo papasakoti dar daugiau žinių apie tat, jog laiškus atidavęs Bytautas, tat girdėjęs iš Przewłockio.

Paškevičius tarė, kad dar neviską pasakęs, kad reikia daugiau surinkti žinių, parėjęs namo ėmė prisiminti visa, ką girdėjo ir parašė Botvinkai ir Baikovui platų raštą apie Jančiauską. Vaizdas tas pats, tik dar juodesnis. Net Botvinka ir Baikovas ėmė abejoti del Paškevičiaus teisingumo, uolumas pasirodė įtartinas, paklausė, iš kur visa tat žino, kodel pirmiau to nesakė, ėmė kamantinėti tuos ar kitus jo rašte žodžius.

Paškevičius įtikinėjo, jog Jančiauskas tegalėjo rašyti, nes Kaune rašęs paskvilius ant advokatų ir policijos, buvęs areštuotas (prieš kelias dienas sakęs, *rodos* buvęs areštuotas). Jo žodžius (puolęs esamąją valdžią) reikia suprasti: įstatymą, tvarką, jų pildymą ir priklausančius prie to valdininkus. Jančiauskas peikęs valdininkus iš mokyklos, valdininkus pilietinius, visur matęs kliaudis ir trūkumus. Nors naujų faktų ir neduodavo, bet uolumas kaltinant ir renkant medžiagą įtikino tardytojus, jog noris jiems tarnauti[71].

Iš pradžių nevisk tikėjo Leibai. Parodė ir sustatė į akis Vitkevičių, Ivaškevičių — rodos nepažino, o vėliau dargi parodė Paškevičių ir Hurčiną.

Dabar neabejojo del Paškevičiaus. Nors vėliau surado šį tą įtartiną prieš jį.

Rytojaus dieną, kai atvažiavo iš Vilniaus tardytojai, baimė apėmė Paškevičių, kaip apie tat išgirdo: vakare 7—8 val. sudegino kažin kokius laiškus. Matė tat Jančiausko brolis ir

[71] Bylos l. 75—80.

Elzbieta Liutkevičienė (turbūt šeimininkė). Degindamas prašė nesakyti, nes jeigu sužinotų, visi supūsią kalėjime. Turbūt broliai ar kas kitas tuojau apie tat pasakė suimtajam Kiprui[72]. Ir jis šitą faktą įsidėjo į galvą prieš Paškevičių apsiginti: pajuto, jog Paškevičius jį skandina.

Paškevičius gaudė kiekvieną kieno nors žodį, tuoj su savo paaiškinimais pakartodavo. Pavyzdžiu gali būti šis atsitikimas.

Atsitiktinai buvo atvykęs gen. Suchtelenas į Kražius XI. 27, rytojaus dieną, kaip išnešiojo laiškus. Apie tat miestelyje girdėjo ir kalbėjo visi, kalbėjo karininkai.

Rytojaus dieną nuėjo aplankyti Suchteleno Daujotas, Hurčinas ir Bieliauskas. Užėjo kalba ir apie maištiškus raštus.

Generolas buvo tuo nepatenkintas; jisai pasakė, jog tai esąs piktas darbas: ar mokykla turi priešą, kuris nori ją pražudyti ar čia dirbąs apsukrus vilniškių draugijų prietelis, kuris nori padidinti kaltųjų skaičių ir tuo sumažinti kaltiesiems bausmę.

Žinoma, mokytojai tuoj papasakojo kitiems savo draugams, o tie ir mokiniams ir jau rado išaiškinimą, kodel atsirado maištiški raštai[73]. Paškevičius tuojau paleido tuos žodžius, kaipo savo nuomonę.

Bet pirmiau jis buvo parodęs savo, paprastesnį išaiškinimą: tai buvęs kerštas ant direktoriaus, kam jis, priimdamas mokinių laiškus atiduoti į paštą, juos skaitydavęs[73].

Mokytojai, kapelionas.

Baikovas ir Botvinka klausinėjo ir kitų mokytojų. Bet ant Jančiausko be Paškevičiaus širdį teturėjo vienas kapelionas, kun. Alkimavičius. Jam rūpėjo tikybos praktika, tikybinių apeigų vykdymas, jis laikė Jančiauską abejojantį; ir klausinėjamas apie Jančiauską, jis vienas pasistengė priminti, jog jis pernai pasirodęs neklausus ir delto buvęs nubaustas. Jis ir Paškevičius buvo tų keturių mokytojų tarpe, kurie pripažino Jančiausko rašyseną, kiti mokytojai ar nepripažino, ar svyravo.

---

[72] N. 19 l. 154—8.
[73] N. 19 l. 154—168.

Draugai mokiniai (akademikai).

Daujotas kaltiesiems susekti pakvietė į pagalbą ir mokinius, kurie geriau galėtų dabar žvalgauti ar suteikti žinių apie tat, kas jau buvo pirmiau, o jis pats nežinojo. Juos ėmė dar ir kaip ekspertus.

Iš pat pradžios jis pasirinko šešis mokinius iš 6 klasės „geriausiojo elgimosi" ir pavedė jiems būti ekspertais, sulyginti laiškų rašyseną ir Jančiausko raštą. Tie šeši, kaip minėta, vadinos: Laurinavičius, Labanauskas, Račkauskas, Zienkevičius, Gedvila, Baracevičius, nuo 17 iki 24 m. amžiaus. Jau buvo minėta, jog tie pirmieji keturi tepripažino Jančiausko rašyseną.

Tuos pačius ir kitus mokinius Daujotas vartojo kaip liūdininkus. Būdami vienoj klasėj su Jančiausku, galėjo duoti žinių apie jo kalbas, nustatyti jo mintis, galvojimą.

Juozapatas Račkauskas, renkant žinias Daujotui, pasakė jam apie Jančiauską: jis girdėjęs, kaip Jančiauskas „kalbėjęs apie politinį valdymą ir konstituciją", ir Adomas Labanauskas — jog sykį Jančiauskas jam pasakęs: „aš mokyklos vyriausybės nesibijau, mokyklos vyriausybė negali manęs nubausti"[74].

Toki mokinių parodymai buvo tikras radinys Baikovui ir Botvinkai, juodu tuoj juos pasikvietė, ėmė klausinėti, gal ką nors daugiau nugirdę. Bet matyt daugiau šitų atskirų pasakymų negalėjo išgauti, o gal ir šitų mokiniai nesuprato.

Botvinka ir Baikovas darė visa, kad tik ištirtų: tyrinėjo mažiausius nurodymus, mėgino susekti, ar ne sužinos ko, todel klausinėjo visokius žmones, kurių vardas bent kur buvo paminėtas.

E. Jančiausko tardymas.

Pirmą kartą — gynėsi.

Visi gimnazijoj tekalbėjo apie Jančiauską, tai noroms nenoroms tardytojai turėjo jį tyrinėti, tikėdamiesi ką nors iš jo paties išgauti.

Pirmasis kvotimas nedavė tos naudos, kurios jie tikėjosi. Klausiamas jis atsakęs, jog poterius kalbąs kasdien, pirmiau

74 „говорили о правленіи политическомъ и конституціи"... „я начальства училищнаго небоюсь, начальство училищное не властно есть наказать меня".

mokęsis Raseinių ir Kauno mokykloje, ir tuomet viską prideramai atlikdavęs; dabar Kražiuose esąs Paškevičiaus priežiūroj. Knygas, kurias pas jį radę, pirkęs pas pravažiuojantį žydą, jų nevartojęs. Naktį XI. 26/27 buvęs namie ir mokęsis, šitą galįs paliudyti pats Paškevičius, jo broliai Indrikas ir Valerijonas, giminaitis Sandonavičius; mokytojas buvęs pirmame kambaryje, o jis su broliais kitame; be mokslo darbo dar turi prižiūrėti viralinę, gulti einąs 10 val. Susirašinėjęs su namiškiais del maisto, du sykiu rašęs į Kauną buv. mokytojui Sorokai, prašydamas grąžinti algebros sąsiuvinį. XI. 27 po pietų buvo užėjęs pas Leibą, vakare iš vienuolyno nebuvęs išėjęs, 10 v. ėjęs gulti. Jokių įtartinų kalbų su niekuo nekalbėjęs.

Jančiausko klausinėjimas nieko nedavė. Jo paaiškinimai buvo panašūs į teisybę, prieš jį nebuvo jokių įrodymų. Raštų sulyginimas tedavė maža. Delto tai suprantama, kodel Botvinka ir Baikovas darė didžiausių pastangų, kad surastų ryšių kur kitur, išieškojo visus takelius, nurodymus, kuriuos tik buvo gavę, bet iš niekur nieko nesužinojo.

Daujotas nuo pat pradžios įsispyręs tvirtino, kad maištiški laiškai — tai Jančiausko, o ne kieno kito darbas; jisai buvo uolus rusų valdininkas, rodė visus uoslio gabumus, daugybę darbo įdėjo, kad surinktų medžiagos kaltininkams susekti. Į Jančiauską rodė taip pat Paškevičius, kuris drauge su juo gyveno, po kelis kartus ateidavo pas tardytojus, teikdavo net smulkių žinių iš jo praeities, jo būdo. Teisybė, jiedu negalėjo duoti faktų, bet davė įtikinimą, kad jis vienas tegalėjęs tat padaryti, o ne kas kitas, tai esąs gabus, išsilavinęs, atkaklus žmogus, menkos galvos nesugebėtų to padaryti, iš talkininkų galėjo būti Pesliokas. Berods dar galėjo būti Sinickis, kuris visa tat galėjo atsiųsti iš Vilniaus. Bytautas negalįs būti įtariamas: menkos galvos, nebuvo išvažiavęs. Įtariami lieka du: Sinickis, o ypatingai Jančiauskas, taip rašė į Vilnių Baikovas ir Botvinka XII.12.

Praėjo kelios dienos darbo, ieškojimo, klausinėjimo, naujos medžiagos nebuvo. Reikėjo paspausti, pulti vieną Jančiauską.

Seni, prityrę tardytojai, pripratę gaudyti, moką statyti žabangas ir gaudyti į jas, visais būdais stengėsi išgauti, jeigu ne prisipažinimą, tai bent kiek nurodymų iš Jančiausko. O čia dar nieko nepadarė bandymai surasti kaltininkus už Kražių,

nedavė jokių vaisių. Daujotas, Paškevičius, nesiliaudami tvirtino, kad jis vienas tegalįs tat padaryti, taigi jis vienas tegalįs duoti žinių. Jau kelintą dieną Jančiauskas buvo arešte, paskui jo saugojimą dar padidino, liko atskirtas nuo visų, buvo nusiminęs, išerzintas, gal tarė ką nors anie žiną. Botvinka ir Baikovas mokėjo paveikti jį, pasakojo, kad viską žiną, jau kiti prisipažinę, be to kenčią del jo nekalti žmonės, juk visi Kražių žydai turėję kentėti usarų egzekuciją, jo draugai, kuriems rašyti laiškai, sėdi taip pat, pasakojo jam ką girdėję apie jį iš Daujoto, Paškevičiaus, kapeliono žodžių. Tardytojai mokėjo taip gerai išpasakoti, ką iš anų girdėjo, atitinkamai išpuošdami, nuo savęs pridėdami, kad Jančiauskas galėtų tarti, jog jie viską žiną, jog jam tylėti nėra ko.

Jančiauskas pamatė dabar, kas eina prieš jį, kad tai yra jo mokytojai; tai ne vadovai, o rusų valdininkai, menkučiai žmoneliai, drebą del savo vietos, gindami save nuo nepadarytų nusidėjimų skandina kitus: jie patys menkos galvos, doros, rusams atsidavę, uolesni už pačius rusus tarnaudami jiems. Dabar jis pamatė, kaip ir kiek jo nemėgo visi nykštukai. Pripažįsta, kad jis gabus žmogus, turbūt, neneigs gražių norų, galėtų turėti skaisčią ateitį. Daujotas, Paškevičius, kun. Alkimavičius negali pakęsti gabaus jaunikaičio, turi baimės prieš tą dvasinę jėgą, ir kam jis nenori būti toks menkas, kaip jie patys ar kiti. Ir mokyklos draugai yra įsižeidę, nusigrįžę nuo jo, nusistatę prieš jį, kad turi kitų, negu jie interesų, kad skaito, statosi aukštesnis, galvojąs. Taigi visos Kražių gimnazijos menkutės galvos puolė jį. Bet ir jie nežinojo, kas tat padarė, jeigu nebus prasitaręs kas iš dalyvių. Paškevičius drauge su juo gyvenęs, Jančiausko atlyginamas, kad prižiūrėtų visus jo vaikus, galėjo papasakoti apie jo gyvenimą, būdą. Jis turėjo būti draugas, gynėjas, o iš tikrųjų jo žinios buvo pikčiausios, labiau įžeidžiančios jį, nes prasimanydavo jas, pasakojo net tą, ko nebuvo ar net savo žodžius ir kalbas suversdavo jam. Delto Jančiauskas supratęs ir nutaręs pulti Paškevičių, pasakoti, ką iš jo yra girdėjęs, ėmė jį klampinti.

Matyt visi patiektieji įrodymai dar neįtikino Jančiausko, kad tardytojai viską žiną. Reikėjo paveikti dar giliau, paveikti jo ambiciją, socialinį jausmą, kad del to kenčia nekalti, jis jų turįs pasigailėti.

Botvinka ir Baikovas mokėjo nuvesti jaunikius į spąstus. XII. 14 vėl Jančiauską puolė, tas gynėsi dar, pagaliau aniem pavyko perlaužti jo svyravimą, Jančiauskas neišturėjo ir prisipažino.

Antrą kartą — prisipažino.

(1823. XII. 14).

Klausinėjo tardytojai raštu, o kvočiamasis taip pat raštu atsakinėjo. Pabaigę vieną klausimą, ėjo prie kito.

1. Pirmasis klausimas buvo, kad atsakytų smulkiau del Paškevičiaus pranešimo, kurį parašė apie Jančiauską. O tenai jisai rašė tokius dalykus.

Jančiauskas gyvena pas Paškevičių jau antri metai, yra jo priežiūroj, tai gerai pažįstąs jį. Per tą laiką nepastebėjęs nė mažiausio pamaldumo, nes nei Kražiuose nei būdamas namie, jeigu pasitaikydavo būti kurioj bažnyčioj, niekuomet nėra matęs meldžiantis, taip jau savo bute nėra matęs kalbant poterius nei rytą nei vakarą, todel jis tarė, kad Jančiauskas visai nemokąs poterių, o jeigu kartais jis (Paškevičius) primindavęs Jančiauskui apie poterius, tai Jančiauskas ar pašiepdavęs arba nemandagiai atsakydavęs, jis nėra dargi girdėjęs, kad Jančiauskas bent kiek gerbtų religiją, ar del dorovės, ar del liturgijos ar del religinio tikslo, kuris sulaiko visokius nusidėjimus, o jis (Jančiauskas) iš viso to tyčiojas, taigi Jančiauskas pirmą sykį buvo pasakęs neteisybę, kad atliekąs tikybines pareigas.

Jančiauskas ir dabar atsako taip pat, kaip ir pirmiau, kad tikįs, atliekąs pareigas, o jeigu Paškevičius sakąs ant jo priešingai, tai jis galėjo nematyti, anksti eidamas gulti.

2. Daujotas ir Paškevičius savo raštuose sako, kad Jančiauskas, būdamas Kauno mokykloje, būtent, 1821 m. rašęs paskvilius, dargi buvęs areštuotas, o visų Kražių mokyklos mokytojų pripažintas atžagariu ir neklaužada. Prašo paaiškinimo.

Į tat Jančiauskas duoda daugiau paiškinimo. Pripažįsta, kad tikrai tat daręs Kaune, del neišmanymo rašęs paskvilius

ant palestros, jos žmones peikęs už blogus darbus. Čionai ne vienas jis buvęs, buvę ir daugiau draugų, 5 klasės mokiniai: Swinarski, Apolinaras Charewicz, Vincentas Wierzycki ir kiti, kurių pavardžių dabar neatsimenąs, kur anie dabar gyvena, nežinąs. Iš jų Wierzycki rašydavo eiles ant policijos. O Kražių gimnazijoj pernai tikrai esąs parodęs atžagarumą, bet tik dviem: mokytojui Sabaliauskui ir kapelionui, šio atsiprašęs, po to stengęsis geriausiai elgtis. Šiemet elgėsi gerai, rodęs klusnumą, tik du sykiu namie buvęs esą įžeidęs Paškevičių, sykį nelaiku apie ką ten paklausęs, kad išaiškintų, kai jis buvęs užimtas, kitą sykį šiaip kokią kalbą pradėjęs.

3. Tardytojai klausė, iš kur Jančiauskas yra gavęs knygas. Pirmiau klausinėjamas jis atsakęs, kad pirkęs Kražiuose iš pravažiuojančio knygininko, bet jie netikį, nes apie tokį pirklį žinių neturėję, būtų girdėjęs Paškevičius ar draugai. O ir Daujotui bei Paškevičiui esą kitaip aiškinęs, galėjęs pirkti kur kitur, taigi nori sužinoti, kur tas knygas jis yra įsigijęs.

Jančiauskas, matydamas, jog nebegalima bus tenkintis senuoju pasiteisinimu, kuris pasirodė esąs neįtikinamas, turi duoti kitą, bene teisingesnį atsakymą.

„Uždraustų“ knygų turėjęs iš viso 11. Keturias iš jų, būtent: Napoleono teisyną, Piliečio balsą į tautą, Teisė priimtoji geg. 3 d., Bonapartės gyvenimas ir veikalai[75] — paėmė iš savo dėdės Igno Bielskio bibliotekos, gyv. Raseinių pav., Betygalos par., Paturkšlių dvare. Ji sukrauta jo tėvų dvare, toj pačioj parapijoj. Galėjęs prieiti, delto ir paėmęs. Be to pasiėmęs iš ten: 1) Lenkas konfederatas į Sibirą maskolių išvestas, 2) Parodytoji Lenkijos dalybų paslaptis, 2) Persergėjimai Lenkijai del dabartinių Lenkų santykių, 4) Krzywkowskio kalba[76]. Iš ten seniau buvo paėmęs dar dvi knygi: 1) Politikos kalendorius, 2) Bonapartės biuleteniai[77]. Kollontajo Pastabos[78] pirkęs iš 6 kl. mokinio Abramavičiaus.

---

[75] Kodex Napoleona, Głos obywatela do Narodu, Prawo uchwalone na dniu 3 maja, Życie i czyny Bonaparty.

[76] 1) Polak konfederat na Syberją przez Moskalów zaprowadzony, 2) Tajemnica podziału Polski odkryta, 3) Przestrogi dla Polski z teraźniejszych dla Polski związków, 4) Mowa Krzywkowskiego.

[77] 1) Kalendarz polityczny, 2) Bulletyny Bonaparte.

[78] Uwagi Kollątaja.

Apie knygas Paškevičius žinojęs, jam rejestrą rodęs. Viešai skaitęs tik vieną „Teisę priimtąją geg. 3 d.“, ją paskolinęs Vitkevičiui kelioms, 3—4 dienoms, atsiėmęs atgal ir padavęs Paškevičiui.

4. Paškevičius savo skundoj šitaip rašė apie Jančiauską: „Kipras Jančiauskas yra stalgus, rizikingas, su inirtimu puoląs esamąją valdžią, už ką net nesykį jį sudrausdavau. Jo elgimasis nemalonus ir įžeidžiąs, visi mokytojai tat jautė, delto pernai metais įrašė į raportus jo išdidumą ir stalgumą. Iš kur ir kaip jis yra gavęs šitos neapykantos esamajai valdžiai, nesykį man skaudėjo širdį, girdėdamas puolant su visokiais kaltinimais dabartinę valdžią, tedrįsau jam pasakyti, kad kuomet nors sunkiai atsakys už savo begėdiškumą, Jančiauskas taip drąsiai kalbėdavo ir niekada neslėpdavo savo nuomonių, o tat pareidavo iš jo niekinimo kitų ir stalgumo. Juk tas jaunikaitis, ką tik išėjęs iš mažų metų, buvo seimelyje, pasidarė piliečiu, nelaikė manęs per savo perdėtinį, ir neketino juo laikyti, nuo manęs jis nesislėpė, o matydamas, kad aš esu prisirišęs prie dabartinės valdžios, tai norėdamas iš manęs pasityčioti, tyčia pradėdavęs tokią kalbą“.

Jo draugai A. Labanauskas ir Juozapatas Račkauskas pasakė apie Jančiausko kalbas. Labanausko žodžiais Jančiauskas dažnai sakydavęs: jog mokyklos vyriausybės nebijąs, nes ji negalinti jo bausti. Račkauskas yra pasakęs, jog klasėje dažnai girdėjęs Jančiauską kalbant apie konstituciją.

Jančiauskas dar ramiai atsako į klausimus, ginasi, kad to, ką pasakoja Paškevičius, nebuvę. Su juo būdavę visokių kalbų, kalbėta ir apie tat, kad elgetoms laikyti nėra tam tikro kapitalo, kad nevisi turi vienodai žemės, bet tas visas kalbas pradėdavęs ne jis, o Paškevičius.

Paškevičius papasakojo, kokio jis (Jančiauskas) būdo, tai del šito jis negalįs spręsti, bet yra įsitikinęs, kad tai Paškevičius vienas taip galvojąs. Galėjo jis murmėti prieš gimnazijos vyriausybę, galėjo klasėj 2—3 sykius kalbėti apie konstitucinį valdymą, apie senovės tautos būklę, Lenkų krašto sentėvių garbę. Tikrai tat buvo, kad balsu skaitęs klasėje gegužės 3 d. primtąjį įstatymą, atnešęs ją buvo Vitkevičius, prieš ateisiant mokytojui, bet neatmenąs, kad būtų jis pats atnešęs. Kartais ne-

atsargiai pasisakydavęs nuomonę, prisipažįsta daręs tat neišmintingai, perdaug užsivaręs, nieko pikto pats nemanęs[79].

Taigi Jančiauskas palengva prisipažino, kad tos kalbos, esą jis leidžiąs neprideramas nuomones, buvo teisingos. Visi jį puolė, nieko nepramanyta, ypač daug žino Paškevičius, drauge gyvenąs, kiekvieną jo žodį ar žingsnį sekąs ir dabar jis visa tat papasakojo. Taigi dabar Botvinka ir Baikovas galėtų patikėti Daujoto ir Paškevičiaus išvadai, jog išsiuntinėtieji laiškai tai Jančiausko darbas. Anuose dalykuose gynimasis jam negelbėjo. Ar galima ir toliau gintis? Tardytojai jam sakė, kad jis nesigintų, visa tat — esą jo darbas, jie tat žiną. Prisipažinimas ir atgaila tegali sumažinti atsakingumą. Jie mokėjo veikti jį; pastebėjo, jog įkalbinėjimai jau veikia, jog jis svyruoja, susigraudino, pravirko, ir nutilo, jie kalbėjo toliau, jam nurodė, jog del jo kenčią nekalti, kad negalima žudyti, labiau ėmė veikti jo garbę, kilnumą. Tardytojai užsisėdo dar labiau, neatstodami reikalavo, kol susigraudinimas nepraėjo, kad tuoj pasisakytų, prisipažintų ir nurodytų dalyvius. Jis prašė laiko duoti jam apgalvoti, kad galėtų aprašyti. Jie nuramino jo širdgėlą, pagyrė kilnią jo sielą.

Jančiauskas viską pasakė. Išgirdę dalyvių vardus, liepė tučtuojau suimti visus 4, iš kurių vienas, Vitkevičius kaip įtariamas jau ir be to buvo areštuotas. Galėjo dabar nuimti egzekuciją nuo žydų kahalo narių, o nuo keturių žydų, kurie buvo priėmę ar nešioję laiškus, nuimti geležinius pančius, dargi visus paleido, laidavus kahalo nariams.

Jančiauskas ėmė rašyti savo prisipažinimą; del jo kenčią tiek daug žmonių, tai jo širdis neištūrėjo ir jis turįs viską išpasakoti.

Keturiese įkūrė draugiją: jis, Vitkevičius, Pesliokas ir Zelenavičius. Mintį yra padavęs Vitkevičius. Laiškus jis rašęs, perrašė Zelenavičius, antspaudus dėjo Vitkevičius, kuris kelias dienas pas save laikė, XI. 27 d. 6 val. vakaro su Vitkevičium išėjo iš kolegijos ir išdalino laiškus žydams. Ketinąs papasakoti smulkmenas. Ir čia apsistojo. Matyt, visdelto, abejojo, ar ne per toli nuėjo, ar nesusipainiojo kuo nors.

---

[79] *Priedas* VI, klaus. 1—4.

Tardytojai matė, jog norįs viską pasakyti, pateisinti save, jeigu pradėjo prisipažinimą, tai įtikinėjo, kad savo sąžinei nuraminti turįs toliau viską ligi galo pasakyti.

Ir Jančiauskas ėmė pasakoti toliau. Ligi šiol, sako, nevisą teisybę pasakęs, kai ką pamelavęs ar nuslėpęs.

Jis sumanęs įkurti „Juodųjų Brolių" sektą, nes girdėjęs, kad Kaune tokia buvusi prieš keletą metų. Rinkdavos Kaune Chrapovickio palociuje. Kražiuose dar ji tikslo neturėjo, niekas aiškaus sumanymo nedavė. Buvo susirinkę čia pas Peslioką kelius sykius, čia gimnazijoj 5 klasėj. Jis iškėlęs sumanymą laiškams rašyti, niekas nesipriešino; mintys laiškams paimtos iš skaitytų knygų. Laiškuose kai kurie vardai įdėti klaidinti, kad nesusektų, iš kur eina ir kieno tai darbas. Laiškus perrašė, pridėjo antspaudus, išnešiojo, visi laiškai atsidūrė, kaip ir reikėjo, Daujoto rankose[80].

Jis norėjęs pasakyti direktoriui visą teisybę, prašyti, kad nekeltų triukšmo ir nesiųstų laiškų toliau, bet direktorius pasiskubino juos išsiųsti ir nebebuvo galima jų besulaikyti. Žinoma, tas visas jo darbas neapgalvotas.

Buvo pasiruošę ir eiles rašyti ant sienų, bet pamatę, kas po laiškų prasidėjo, kokia suirutė ištiko, tai eiles sudegino.

Varydamas savo prisipažinimą iki galo, skaudžiai įsižeidęs del nešvaraus mokytojo Paškevičiaus elgimosi, Jančiauskas pasiryžo pasakyti visą, ką girdėjo apie patį Paškevičių, apie jo būdą, elgimąsi, net pasakė apie ginklus, esą šį tą jų turėjo, kad ir jį įpintų.

Norįs, sako, būti atviras, viską prisipažinti, tai prisiminė, kad turėjęs špadą į medinę lazdą įdėtą, paprašytas, ją dovanojęs Paškevičiui. Prie jo Vitkevičius buvo atidavęs pataisyti rankeną mažai špadai ir atsiėmęs pas laikrodininką Małachowskį Kražiuose.

Taigi Jančiauskas labiausiai įsižeidė del Paškevičiaus žodžių ir jo kaltinimo, delto ir prisiminė špadą, kad ją yra davęs Paškevičiui. Dabar stengėsi apversti prieš jį patį visus jo pastatytus kaltinimus. Jeigu kalbos buvo apie valdžią, tai jis pats jas pradėdavęs. Apie elgetas, kurie ateidavo prašyti išmaldos, jis pats sakydavęs, kad neturįs lėšų jiems laikyti.

---

80 Smulkmenos aukščiau išdėstytos *Priedas* VI p. 5.

Paškevičius sakėsi tardytojams, jog jis prisirišęs prie valdžios, o Jančiauskas tat matęs ir delto ant jo pykęs. Tai dabar Jančiauskas į tat atsikerta, sakydamas, jog to jo prisirišimo nepastebėjęs, dargi kalbėjęs jam visai priešingai; Paškevičius norėdamas pats išsisukti, save pateisinti, ji kaltinąs, prasimanąs; Paškevičius sakąs ant jo neteisybę, o jis vartojąs priešingas priemones, sakąs visą teisybę, delto turįs pasakyti apie šį atsitikimą, kurio negalįs niekaip išaiškinti ir suprasti. Vakar (taigi XII. 13), tarnaująs pas juos vaikinas, Jonukas vardu, paklausė, ką tat reiškia, kad Paškevičius, kai išgirdo, jog atvažiavo į Kražius tardomoji komisija, gruodžio 9 d. surinko kažin kokius popierius ir sudegino.

Rašydamas savo paaiškinimus Jančiauskas jau visai nuvargo ir baigdamas parodymus dar pridėjo, jog viską ką girdėjęs ir žinojęs yra pasakęs, o jeigu ir bus ką praleidęs, tai del to, kad negalėjęs tuo laiku prisiminti. Visa tat, ką yra padaręs, jaučiąsis, kad elgęsis neišmintingai, delto ir prašąs atleidimo.

Pabaigęs savo paaiškinimą vėl pradėjo pasakoti apie Paškevičių, kurį laikė savo didžiausiu priešu. Jisai, sako, tame kambaryje prie teisėjo Przewłockio pasisakęs, jog dabar pražuvęs, bet jeigu žūsiąs, tai įtrauksiąs su savim į pražūtį bent pusę gubernijos, juos įtrauksiąs kaip kaltininkus, tai bent žūsią drauge.

Baikovas ir Botvinka galėjo dabar pradėti teirautis apie Paškevičių: jis atrodė tokis ištikimas vyriausybei, o dabar duodama apie jį netikėtų žinių. Bet del Jančiausko neiškrypdami tyrinėjo toliau, netikėtai įduotojo siūlo nepaleisdami.

F. Dalyvių apklausinėjimas.

Vitkevičius.

Jančiauskas nurodė sąmokslo dalyvius, tai dabar tyrinėjant buvo galima eiti toliau, patikrinti tą visą, tuojau ėmė klausinėti. Pirmiausia paklausė *Vitkevičiaus,* jis prisipažino, parodė tą patį, ką ir Jančiauskas.

Nuo savęs pridėjo, jog *Ivaškevičius* žinojęs apie laiškų turinį, bet jų neskaitęs; iš jo paėmę skarą veidui aprišti, kurią

jis sudeginęs prieš tardytojams atvyksiant. Apie eilėraščius galįs pasakyti, kad jis pats buvo paruošęs ant mūrų sienų rašyti, juos sudeginęs. Ir kiti draugai buvo paruošę eiles, bet jis jų nebeatmenąs; atsimenąs tik tas, kurias yra parašęs Zelenavičius[81].

Zelenavičius.

Toliau Baikovas ir Botvinka paklausė *Zelenavičiaus.* Jisai taip pat prisipažino. Susirinkime yra buvęs, matęs Jančiauską, Vitkevičių ir Peslioką, o apie Mikalojų Suchockį tegirdėjo, jog priklausąs, padedąs, bet kalbėti apie jį buvo uždrausta. Įstoti į draugiją prikalbinęs jį Vitkevičius, reikalavęs paslapties ir pasitikėjimo. Susirinkę buvo pas Januškevičius 6 val., nesant jiems namie. Apie pusę valandos kalbėjęs Jančiauskas, nurodęs, jog reikės paaukoti ir gyvybę. Po kelių dienų susirinkus V klasėj Jančiauskas ir Vitkevičius kalbėjo apie raštus, laiškus, reikėsią iškreipti raides, apie antspaudą, apie dalyvių padauginimą. Antspaudą turėjęs iš marmuro padaryti Vitkevičius, išpiausiąs kaukuolę, kardą ir kitus daiktus. Jančiauskas bandė įtraukti Holšteiną, bet nepavyko. Po kelių dienų vėl buvo susirinkę, bet jis bijodamas pasiaukojimo neatvykęs, Jančiauskas už tą išbaręs, kam neatėjęs, užtikrinęs, kad niekas nieko nežinos, viskas taip gerai esą sudaryta. Jančiauskas pakvietė pas save, tenai pasakė, jog trise yra surašę raštus ir skaitęs juos; vieną iš tų raštų atsimenąs, kitus nevisiškai. Ėmė pasakoti apie pirmesniąją Lenkijos laisvę, apie jos galybę, apie spindulingus, nelaimingą jų padėjimą, ir jis galėtų rašyti, su šituo būsią galima padėti aniems. Zelenavičius pasakęs, jog eilių rašyti negalįs, nežinąs nė iš ko apimti medžiagos. Tai Jančiauskas pataręs jam pasiskaityti Niemcevičiaus „Istorines giesmes"[82] gaila, sako, kad dabar nebeturįs knygelės „Lenkas-konfederatas", jam ją buvo paėmęs direktorius Daujotas. Jančiauskas pasakęs, kad jo tikslas — padėti spindulingiesiems. O jiems ketinama skirti didelė bausmė, rei-

---

[81] Vitkevičiaus parodymo aktuose nėra, tėra jo turinys, suteiktas Botvinkos ir Baikovo raporte. (l. 89).

[82] „Spiewy Historyczne".

kia eiti toliau: išvaduoti visą tautą, o tas bus galima pasiekti parodžius, kad net menkuose ir mažučiuose miesteliuose esą riaušių, nes juo daugiau bus kaltų, juo mažesnė bus bausmė. Kaip tat reikia daryti, žadėjo parodyti kitoj sesijoj. Ir tikrai, greitai vėl susirinko; susirinko VI klasėj; skaitė laiškus, surašė, kam bus atiduoti, iš jų Jančiauskas prispyręs rašyti. Tuomet ir jis, Zelenavičius, perskaitęs savo eilių. Jančiauskas vienas priėmė, atradęs geras, kitas pasiėmė taisyti. Jis padiktavo ir Vitkevičiaus eiles, kurias jis turėjęs užrašyti ant mūro ant kiekvienos klasės juoda kreida, o kitas eiles turėjo užrašyti ant abiejų vienuolynų mūrų Jančiauskas ir Vitkevičius, jiems turėjo dar padėti Suchockis. Bene jie turėjo ir šaunamų ginklų.

Jančiauskas atnešė laiškus, perrašęs atidavė. Jis įdėjo į voką, pridėjo už antspaudą rublį, išsinešė adresams užrašyti; juos parašė Vitkevičius, padavė Suchockiui, jis nuėjo pas žydus Šepšelį ir Berką, bet užtiko pas juos pažįstamą žydą, tai grįžo atgal neatidavęs. Tuomet kitą sykį išnešiojo Jančiauskas ir Vitkevičius.

Jančiauskas reikalavo iš jo, kad paslaptį išlaikytų, jų neišduotų, su nieku apie tat nekalbėtų, neprasitartų.

Raštus rašyti jį prikalbėjo Jančiauskas ir Vitkevičius, o juos gal kitas kas prikalbėjo, bet jie suviliojo ir Peslioką.

Gegužės 3 d. konstituciją skaitė klasėje Vitkevičius. Parašius laiškus jau nebereikėjo eilių rašyti[83].

Pesliokas.

Pesliokas prisipažino, jog priklausė prie „Juodųjų Brolių Draugijos", prikalbinę jį Jančiauskas, Vitkevičius, Zelenavičius. Tikslas padaryti sąmokslą tokį pat, kaip ir Vilniaus studentų. Eilės buvo skiriamos I—II klasės mokiniams. Dargi ketino nupiešti, kaip viengalvis erelis muša dvigalvį.

Jis rašė tik ant vokų, davė savo popierių, laiškų nerašinėjęs; rašytų laiškų tikslas — sukelti tokį pat sąjūdį, kaip ir Vilniuje[84].

---

[83] *Priedas* VII.

[84] Jo pilno parodymo aktuose nėra (l. 93).

Suchockis.

Suchockis prisipažino, kad laiškus, gautus iš Vitkevičiaus, nunešęs žydams, Leiba jį pažinęs, delto neatidavęs, gražinęs Vitkevičiui, pataręs jam sunaikinti; laiškų neskaitęs, turinio nežinąs, Vitkevičius tik pasakojęs jam laiško turinį į direktorių, sako esą ten jį bauginę[85].

Ivaškevičius.

Vitkevičius ir Jančiauskas jį prikalbinėjo įstoti į minėtąją „Juodųjų Brolių Draugiją", bet nesutikęs, dargi siulęs jiems patiems liautis; kai ji susidarė, tai vėl jį prikalbinėję, taip pat nesutikęs, tai Vitkevičius, kad neišduotų, ėmė gąsdinti jį, jog užmušią, jeigu pasakys bent žodį, ištraukė iš jo garbės žodį, o ne priesaiką, kadangi, sako, „priesaika mums nieko nereiškianti, nes ištyrę gerai mūsų religiją randame ją prikimštą pasakų"[86].

„Vitkevičius ir Jančiauskas labiau buvo be religijos negu jos žiūrėjo".

„Juodųjų Brolių Draugijos" tikslų nežinąs, niekas nėra jam sakęs, o laiškus norėjęs išvogti ir sudeginti. Vitkevičiaus prašomas buvo paskolinęs fraką ir skarą. Prasidėjus tardymui, kvočiant Vitkevičių jam pasakė, kad paimtų jo eiles, kurios yra kedėje ir sudegintų. Tat jis ir padaręs, neskaitęs. Vitkevičius buvo prašęs sudeginti skarą, bet jis atidavęs elgetai[87].

G. Naujas paklausimas Vitkevičiaus ir Jančiauskui.

Taigi didžiausi kaltininkai pasirodė Vitkevičius ir Jančiauskas, iš jų Vitkevičius labiau susilaiko, atsargesnis prisipažinimuose. Dabar vėl ima juos klausinėti.

Vitkevičius.

Vitkevičius į naujus paklausimus davė tokius paaiškinimus. Steigiant „Juodųjų Brolių Draugiją" noręta išgarsinti Kražiai.

---

[85] Jo parodymų aktuose nėra (I. 94).
[86] *Priedas* VI, pradžioje.
[87] I. 94.

Prasidėjo ji, kai mokytoją Sabaliauską išvežė į Vilnių. Draugijos tikslų nežinąs. Apie ją pirmasis ėmė kalbėti Jančiauskas, kuris papasakojo, jog Kaune buvus tokia draugija, jis prie jos priklausęs. Gegužės 3 d. konst. skaitęs ne jis, bet Jančiauskas. Apie antspaudą sako tą pat, ką ir pirmiau. Apie spindulinguosius tik girdėjęs. Jančiauskas norėjęs susidėti su spindulingais, kai juodųjų brolių daug atsirasią. Ivaškevičiui tikrai grasinęs mirtim, bet tat buvo sakoma juokais. Apie priesaiką ir religiją kalbėjęs Jančiausko žodžiais. Į šitą nusidėjimą įtraukęs jį Jančiauskas, jis pasakojęs apie savo darbus Kaune; uždraustąsias knygas ėmęs taip pat iš jo[88].

Jančiauskas.

Tai reikėjo papildomai paklausti Jančiauską. Dabar nebeklausinėjo apie dalyvius, nes viską žinojo. Reikėjo ištirti jo žinias, pažintis, santykius. Prieš 5 metus atvykęs į Kauną, tik ten girdėjęs apie „Juoduosius Brolius", apie jų tikslus gerai nežinąs, pats nepriklausęs; antri metai skaitąs uždraustuosius raštus: Niemcevičiaus „Istorines Giesmes", Karpavičiaus pamokslus ir t. t. Iš ko ėmęs knygas jau nebeatmenąs, tik tenai nieko nežiną. Laiško mintys paimtos iš Karpavičiaus pamokslo. Surašytųjų eilių visų nebeatmenąs. Žodžiai „Lai ir pas mus gyvuoja konstitucija" paimti iš „Bonapartės Biuletenių". Apie spindulinguosius nieko nežinąs, išgirdęs apie juos iš Paškevičiaus, kai vežė Sabaliauską. Tuomet Paškevičius pasakojęs, jog reikia padauginti kaltųjų skaičių suimtųjų Vilniuje likimui palengvinti. Ginklų nebuvo. Apie religiją ir priesaiką tikrai taip Vitkevičiui sakęs[89].

H. Kaltinimas.

Tardytojai savo darbą baigė. Dabar jie galėjo kaltuosius padalinti į 2 dalis ir taip kaltinti: 1) Jančiauskas, Vitkevičius, Pesliokas, Zelenavičius kaltinami tuo, kad sudarė „Juodųjų Brolių Draugiją", surašė maištiškus laiškus, norėdami sekti Vil-

---

[88] l. 97.
[89] l. 98, 99.

niaus studentų draugija, iššaukti riaušes visose mokyklose ir be to ketino padaryti maištiškus užrašus ant mūrų. 2) Įvaškevičių Viktorą ir Mikalojų Suchockį kaltino tuo, jog žinojo apie laiškus ir rašytas eiles, davė Vitkevičiui fraką ir skarą laiškams išnešioti, priėmė iš Vitkevičiaus įsakymą sunaikinti eiles, paslėptas kėdėje ir atidavęs elgetai skarą nusidėjimo pėdsakams slėpti, be to Suchockis žinojęs apie eiles ir laiškus ir priėmęs atiduoti žydams[90].

Visus šešius, apsiaustus sargybos, išsiuntė į Vilnių, į Vilniaus komisiją teisti.

IV.

Teismas Vilniuje.

1. Priruošiamieji darbai.

Apie bylos eigą tardytojai Baikovas ir Botvinka pranešdavo Novosilcevui, o tas gavęs baigtą tardymą pasiuntė caraičiui Konstantinui. Baigdamas savo platų, gerai apdirbtą pranešimą apie padarytąjį tardymą, jis praneša, jog „visi minėtieji mokiniai atgabenti į Vilnių. Juos vėl tiksliai ir smulkiai klausinėsią"[91].

Žinios į Varšuvą nuėjo tokiu keliu. Iš Vilniaus miesto policijos pol. kar. Stankevičius pasiuntė paketą Kauno policmeisteriui; jis gavo naktį XII.23/24, įsakyta, kad atiduotų stačiai į rankas caraičiui, kai jis važiuosiąs iš Varšuvos per Kauną į Petrapilį[92].

Kadangi caraitis dar tuo laiku nevažiavo, tai Novosilcevas užklausė, ar pasiuntė į Varšuvą, ar laukia atvažiuojant. Pasiųstas užklausti paštininkas Liudvikas Gorskis[93].

Gavęs tokį užklausimą Kauno policmeisteris atsakė, jog Novosilcevo ir Baikovo pranešimus tuoj buvo išsiuntęs, tik ne per Gorskį, kuris susirgęs, o per Sakavičių[94].

---

[90] l. 101. raštas 1823. XII. 16. Nr. 24, 3 val. po pietų.
[91] *Priedas* VIII. Raštas 1824. I. 3 / 1823. XII. 24. Nr. 1829. l. 108—113.
[92] l. 135. Tenai buvo dar Nr.Nr. 1825, 1830.
[93] Raštas 1824. I. 1. Nr. 1 l. 137 (Kitoj vietoj *Grodskis).*
[94] 1824. I. 3. Nr. 16 l. 140-1.

Greitai atėjo caraičio atsakymas iš Varšuvos. Jau sausio 6 d. iš ten atrašė į Vilnių. Įsakė teisti šešius Kražių mokinius, bet reikia teisti taip pat ir Paškevičių. Teis juos visus karo teismas Vilniuje. Kadangi ketina būti dar kaltinamųjų kvotimas, tai papildomus jų atsakymus reikia pristatyti stačiai į karo teismą, bet jam visdelto pranešti apie jų parodymų turinį, o Novosilcevą prašo sekti šią bylą. Be to kadangi Vilniuje buvo antraštės daromos, o Kražiuose tik ketino ir jau ruošėsi padaryti, tai reikėtų ištirti, ar ne bus kas nors iš šitų pačių kražiškių tat daręs Vilniuje[95].

Nors platūs buvo caraičio įgaliojimai, bet tokiu svarbiu atsitikimu nedrįso pats vienas tarti, nepasiklausęs paties viešpaties, koks teismas turi teisti, arba bent nepranešęs.

Imperatorius savo reskriptu 1824. I. 21 patvirtino Konstantino įsakymą teisti karo teismui Kražių mokinius[96].

Ruošiama karo teismas. Konstantinas nusiuntė įsakymą esančiam jo žinioje atskiro Lietuvos korpuso viršininkui D'Auvrez su nurodymais, kaip jis turįs sudaryti teismą. Teismas būsiąs Vilniuje, pirmininkausiąs 24 pėst. div. 3 brigados komandierius gen.-majoras bar. Rosen'as IV.

D'Auvrez tą įsakymą įvykdė. Įsakė Rosenui vykti į Vilnių, o 24 pėst. brig. gen.-maj. Savoini pavesta paskirti asesorius iš 2 brig. pulkų ir vieną nusimanantį auditorių.

Jau Rosenas ir asesoriai atvyko į Vilnių sausio 11 d., laukė tik auditoriaus[97].

Sausio 15 d. Novosilcevas persiuntė Rosenui visą bylą, pridėjo prie jos: 8 lenkų knygas iš Jančiausko, 1 štiletą, sulaužytos špagos kąsniuką ir Paškevičiaus lazdą su štiletu. Visa tat perduoti karo teismui. Bet negalėjo pristatyti papildomojo tyrinėjimo, nes Paškevičius tą pačią dieną susirgo, tai ir komisijos darbas sustojo. Ir karo teismas negalėjo pradėti veikti. Beto, rado spragų surinktoj medžiagoj, tai pats karo teismas negalėdamas tardyti[98], vėl atsiklausia tardomos komisijos, sudarytos politinėms draugijoms tirti.

---

[95] Raštas 1824. I. 6. Nr. 4 slaptai, l. 143-4. Nr. 9.

[96] D'Auvrez—Novosilcevui 1824. I. 9. Nr. 4. (l. 148). Novosilcevas — caraičiui 1824. I. 13. (l. 149).

[97] Novosilcev — Rosenui 1824. I. 15. Nr. 69. (Vilniuje) l. 150-1.

[98] Komisija Vojennago Suda v gor. Vilno osobo učreždionnaja.

O papildomieji klausimai ėjo keliais dalykais: a) ginklų klausimas, b) Paškevičius, c) Pati „Juodųjų Brolių“ draugija, d) jos ryšiai su Vilnium ir slaptomis jo draugijomis.

2. Papildomieji tardymai.

A. Ginklai.

Jančiauskas, pradėjęs būti atviras, buvo visiškai įsitikinęs, kad nieko paslėpti negalima, vistiek jau viską žino, ir kad tik visiškas prisipažinimas tegali išrūpinti pasigailėjimą. Gal būti tardytojai tarp kito ko buvo užsiminę apie ginklus, bene patys nedaug teduodami reikšmės, dabar Vilniuje tuo dalyku susirūpino labiau.

Jančiauskas apie ginklus suteikė tokių žinių. Jisai pats buvo turėjęs špadą, įstatomą į lazdą, tai prašomas savo mokytojo Paškevičiaus, jam ją atidavęs. Iš jo draugų mažą špadą turėjęs Vitkevičius, jis turėjęs be rankenos, tai nunešęs Kražių laikrodininkui Małachowskiui, kad pridirbtų[99]. Šiaip ginkluoti nebuvo[100].

Tardytojai, išgirdę apie ginklus, tardami, kad galėjo būti tikras ginkluotas sąmokslas, tuojau pašaukė Paškevičių, pareikalavo lazdos su špada, o jį patį nutarė areštuoti.

Apie ginklus plačiau pasakoja Zelenavičius. Tardamiesi eiti užrašyti tuos šaukimus ant abiejų vienuolynų mūrų, turėjo pasirūpinti, kad nebūtų jiems pavojaus įkliūti, turėjo būti persirėdę nežinomais drabužiais ir su šaunamais ginklais, kad apsigintų, jeigu kas užpultų juos bedirbant savo darbą. Bet jis pats šitų ginklų nėra matęs, dargi nežinąs tikrai, ar kiti juos turėjo. Taigi buvo vien tik kalbos[101].

Liko patirti apie tuos ginklus, kurie buvo aiškiai nurodyti. Dabar Paškevičius prie Daujoto buvo tardomas kaip kaltinamas del Jančiausko parodymų apie laikomus ginklus ir sude-

---

[99] l. 82—88.
[100] l. 98.
[101] *Priedas* Nr. 5 — l. 123-4.

gintus jo raštus. Jis pripažino, jog lazdą su špada yra tikrai gavęs iš Jančiausko, nes savo buvo pametęs[102].

Kražių tardytojai nekaltino Paškevičiaus, kad turėjęs ginklų, jie toms kalboms nebuvo pridavę jokios vertybės, tik užrašė parodymus, į ginklus daugiau nebepaisė, nutilo. Šituo dalyku labiau susirūpino Vilniuje, apie tat daugiau klausinėjo.

Jančiauskas turėjo dar aiškinti, o tepasakė tą patį, ką ir Kražiuose — vis apie savo lazdą, padovanotą Paškevičiui ir Vitkevičiaus štiletą, kurį taisęs Małachowskis. Iššaukė į Vilnių Małachowskį, gal jis duos ką nors daugiau. Jis atvyko, tepatvirtino anų žodžius: kad taisęs štiletą Vitkevičiui, o lazdą, duotą jam pataisyti, atidavęs Paškevičiui.

Reikėjo išaiškinti ir tat, iš kur atsirado štiletas. Paaiškinimus davė Vitkevičius. Štiletą yra gavęs iš buv. mokytojo Šalmo (Szołm), pataisęs, parsinešęs namo; pas jį pamatęs Ivaškevičius, tai perlaužęs ir pasijuokęs „kam tau toki niekai", tai jis ir nebetaisęs, o atidavęs Hurčino vaikui Kutnevičiui. Tuoj policija atėmė štiletą iš Kutnevičiaus, meistras Małachowskis pripažino, kad jis panašus į tą, kurį buvo davęs Vitkevičius.

Vitkevičius tik Vilniuje klausiamas pasakė dar vieną naują dalyką, jog turėjęs 2 mažu pistolėtu, pirkęs juos iš mokinio Novickio, o atidavęs mokiniui Jelenskiui; be to turėjęs šoblią, kurią buvo gavęs iš savo dėdės Mikuckio, ją palikęs Kražiuose, savo bute.

Matyt tenai bute nelabai atidžiai ieškojo, ar nežinojo, kad reikės paimti ir ginklai. Tardytojai nepasitenkino atsakymais, jie ėmė kamantinėti, iš kur yra gavęs lazdą su štiletu. Jis pirkęs iš savo tėvo lekajaus Mato, o tas buvo radęs pamestą ant kelio. Tinklas vis pynės ir pynės.

Visdelto Juodieji Broliai galėjo ar ketino būti ginkluoti, taigi nusidėjimas daug didesnis, negu iki šiol buvo manoma.

Jančiauskas pamatęs, kuo rūpinas, paaiškino, jog ginkluotis neketino, tik Suchockis berašydamas ant mūrų teturėjo būti su ginklais. Zelenavičius nieko nežino apie ginklus. Vitkevičius paaiškino, jog juokais vieną sykį buvo pasakęs, jog „kai eisiu daryti užrašų, pasiimsiu pistolėtus", o ištikrųjų jis pats jokių ginklų neturėjo, tik štiletą, kurį buvo atidavęs Paškevi-

102 l. 95.

čiui. Bet viename Juodųjų Brolių susirinkime buvo kalbama apie ginklus: Jančiauskas sakė, jog darant antrašus ant sienos reikės persirėdyti ir apsiginkluoti, bet šito nepadaryta. Juodieji Broliai nesiruošė rimtai ginkluotis, vienas kitas buvo pasitaręs, čia juokais, čia ramiai, delto buvo prieštaravimų smulkmenose. Zelenavičius tvirtino, jog Vitkevičius, o ne Jančiauskas buvo sakęs, kad eis apsiginklavęs ir persirengęs, bet pridėjo, jog tokio nutarimo nebuvo. Jančiauskas atsakė, jog neatmenąs, ar jis ar kas kitas būtų tat sakęs. Zelenavičius dar pridėjo, kad buvo susitaręs su Jančiausku kits kitą saugoti, kad kas nepastebėtų. Vitkevičius paklaustas pasakė, kad kalbos apie pistolėtus neatsimenąs, o jeigu ir buvo, tai juokais pasakyta[103].

Iš šitos medžiagos negalima buvo sudaryti rimto ginkluoto sąmokslo.

B. Paškevičiaus byla.

Mokytojas Paškevičius, gyvenęs su Jančiauskiukais, rodė uolumą Rusų vyriausybei, sekė Jančiauskiukų gyvenimą, per dvejus metus buvo girdėjęs visokių kalbų, kartais atvirų, dabar visa tat ištraukė aikštėn, ir apie viską ėmė pasakoti tardytojams, dar nuo savęs pridėdamas savo paties išvadas. Jančiauską ypač suerzino Paškevičius, ir po to turėjo ant jo širdį ir delto, matydamas, kad jį skandina, sumanė jam tuo pačiu atsilyginti. Paškevičiaus neprašytas uolumas net tardytojams pasirodęs įtariamas, nes rodė perdaug karštumo, bekaltindamas savo mokinį.

Tai Jančiauskas ėmė rinkti žinių apie jį, prisiminti, dabar jį sekti. Jis nugirdo, jog Paškevičius gruodžio 10 d. 7-8 val. ryto, prie Jono Jančiausko ir tarnaitės Elzbietos Liutkevičienės sudeginęs popierius, ir prašęs nesakyti, nes visi supūsią kalėjime. Jančiauskas prisiminė, jog turįs ginklą, tai ir apie tat papasakojęs.

Dabar gavę tokių žinių tardytojai nutarė Paškevičių areštuoti[104].

---

[103] l. l. 154-168.
[104] l. 82.

Žinios buvo teisingos. Tikrai taip kalbėjo Paškevičius, užėjęs pas Jančiauską, kai jis jau buvo suimtas, o tat buvo girdėjęs ir teisėjas Przewłockis. Paškevičius šitaip pasakęs: „aš pražuvau, bet jeigu turėsiu žūti, tai įtrauksiu pasaulio ar provincijos pusę“[105].

Dabar ėmė klausinėti Paškevičių prie Daujoto apie Jančiausko parodymus del ginklų[106] ir apie sunaikintus raštus. Paškevičius paaiškino, jog sudeginęs susirašinėjimus su giminėmis. O padaręs tat apskritai gąsdinamas. Tikrai jis buvo taip sakęs, kaip tvirtino Przewłockis, jog „pražuvęs“, bet tąja prasme, jog Jančiausko tėvai turės pretenzijų į jį, o visa kita pramanęs, esą įtrauksiąs kitus žmones. Atrodė paaiškinimas neįtikėtinas.

Pašaukė Przewłockį, sustatė akis į akį su Paškevičium, bet kiekvienas paliko prie savo žodžių. Tai Paškevičiaus paaiškinimai atrodė tardytojams neužtektini, ėmė vėl klausinėti.

Paškevičius nesakęs Jančiauskų tarnaitei, kad ji tylėtų; ji patį visi baugindavo. Jančiausko Kipro nekiršinęs prieš esamąją socialinę tvarką, bet tikrai pasakojęs apie užsienių elgetas, kad jie turį užlaikymą, o čionai to nėra, taigi jį norėjęs pripratinti, kad šelptų elgetas[106].

Bet Jančiauskas buvo suteikęs ir daugiau smulkmenų apie Paškevičiaus elgimąsi ir žodžius, kad apie spindulingus išgirdęs iš Paškevičiaus, kai vežė iš Kražių Sabaliauską, jis tuomet buvo pasakęs, kad reikia padauginti kaltųjų skaičių, kad aniems Vilniuje būtų lengviau.

Paškevičius taip ir nepasiteisino, jis visdelto tardytojams (Botvinkai ir Baikovui) atrodė įtariamas, turįs kažinkokį slaptą susirašinėjimą. Bet antra vertus, jis jiems padėjo susekti laiškų rašytojus, jis labiausiai kreipė įtarimą į Jančiauską, Daujotas giriąs Paškevičių, jo nusistatymą, o Daujotas yra tikrai vertas pasitikėjimo. Taigi delto jo neareštavo, paliko direktoriaus priežiūroj[107].

Vilniuje betardant „Juoduosius Brolius“ Paškevičius vėl buvo minimas, ar tai del ginklų, ar del žinių apie slaptąsias

---

[105] l. 95.
[106] l. 96.
[107] l. 100—101.

draugijas, o kartais net juo pačiu ir jo darbais rūpinas. Del ginklų tai nieko blogo jo darbuose nesusekė, del kalbų apie slaptąsias draugijas jis visiškai užsigynė. Juodųjų Brolių byloje jis liko liudininku. Jančiausko bandymai įpainioti Paškevičių, kaip žinantį apie slaptąsias draugijas, neturėjo geros kloties. Visdelto lieka spragų žiniose apie jį: kas jis, ką dirbo ir t. t.

Taigi atsitiktinai, netyčiomis visą laiką tekdavo kliudyti Paškevičių. Pav., jo bajorystė buvo neįrodyta. Karo teismo komisija praneša Novosilcevui, jog įrodymų nėra, reikia jie pristatyti,[108], o ir yra jo parodymuose prieštaravimų.

Paškevičius apie save duoda tokių žinių: kilimo jis esąs bajoras, mokslus ėjęs Mintaujoj; motina anksti mirusi. Kur krikštytas, nežinąs.

Taip jis rodė 1824. I. 21. Karo komisija vėl jį iššaukė, klausinėjo jau naktį, ištraukė ir kitus jo parodymus ir sugretino juos. Vakar, sako vadinęs save našlaičiu, mokęs jį Goldbergeris, Mintaujos kunigas, o pirmiau XII. 15 užrašuos sakęs, kad sudeginęs sesers ir giminių laiškus iš Minsko gub. Kur gi dabar teisybė?

Paškevičius dabar turėjo išduoti savo paslaptį, išsisukti nebegalėjo. Jis prisipažino, jog Budslave Minsko gub. turįs nejungtuvinę žmoną, našlę Francišką Adomavičienę, iš jos turįs sūnų ir dukterį. Laikąs juos Gudijoj, kad niekas nesužinotų, ir universitetas neatimtų iš jo mokytojo vietos. Sudegintų laiškų buvę devyni iš viso, penki nuo žmonos, o kiti keturi nuo kitų asmenų: du — nuo komisaro Moračevskio, kuris aniems pristato produktus, du — nuo kaimyno Rodzevičiaus, prie jų du rejestru pristatytų vaikams produktų. Savo giminių nežinąs, jokios sesers neturįs. Paškevičius pasakė savo paslaptį, kurios iki šiol niekas Kražiuose nežinojo. Jį apėmė baimė. O jeigu ir dabar juo netikės? Jo vaikų likimas dabar neužtikrintas. Ir jis įtikinimui prideda baisią priesaiką: „jeigu rodau neteisybę, ir jeigu yra bent vienas koks laiškas be minėtųjų devynių ir 2 rejestrų, kuriuos sudeginau, tai tenubaudžia Viešpats mano kūną ir sielą“[109].

---

[108] I. 169—170.

[109] *Priedas* VIII.

Dabar Paškevičius davė kitų žinių apie savo mokslus. Jis pats yra mokęsis Kražiuose, o paskui ėjo mokslus Vilniaus universitete, tat matyti iš tikrų jo atestatų[110]. O iš jo tarnybinio lapo matyti, kad universitete klausė lotynų ir lenkų literatūrą, paskui buvo išvykęs į Karaliaučių pasitobulinti vokiečių, prancūzų ir italų kalbose; grįžęs gyveno Vilniuje, davinėjo privatines pamokas. 1818 m. mokė vokiečių kalbos vyriausioj dvasinėj seminarijoj, nuo 1819. IX. 1 buvo vokiečių kalbos mokytojas Kražiuose; kadangi nebuvo bažnyčioj susituokęs, tai užrašytas tarnybos lape nevedusiu[111].

Karo teismo komisija norėjo dar patyrinėti apie Paškevičiaus bajorystę, patikrinti jo žinias, bet tuo užsitęstų Kražių byla. Ir Novosilcevo nurodymais velijo nebetyrinėti tų smulkmenų, prieš jį esą užtektinai įrodymų, tai jis neišsisuko, jį taip pat teisė.

C. Juodųjų Brolių tikslai ir santykiai su kitais.

Norėdama smulkiau sužinoti „Juodųjų Brolių" tikslus, matydama, jog esamosios žinios vis dar neaiškios, karo teismo komisija ėmė dar klausinėti, gal dar ką sužinos, netikėjo, kad būtų viską pasakę. Daugiausia žinių turįs duoti Jančiauskas, todel jo ir paklausė.

Jis atkartojo tas žinias, ką pirmiau pasakojo, gal tik vieną kitą brūkšnelį pridėjo naujai. Juodųjų brolių vardą jis pats yra davęs, bet jo nepramanęs, buvo girdėjęs būdamas Kaune, kame yra tokia draugija buvusi. Kas į ją įeidavo — vietos gyventojai ar mokiniai, nežinąs[112].

Karo komisija ir dabar nepasitenkino tokiu jo aiškinimu; jie norėjo daugiau žinoti, įtarė, jog jisai dar šį tą slepiąs, nes Vitkevičius sakė, jog Jančiauskas prisipažinęs, kad ir pats priklausęs prie „Juodųjų Brolių" Kaune.

Taigi vėl klausė apie tą draugiją Kaune. Jančiauskas pakartojo tą patį, jog nepriklausęs, pasakęs tat Vitkevičiui juokais. Atvykus jam į Kauną 1818 m. apie „Juoduosius Brolius" pasa-

---

110 l. l. 171-2, 173-4.
111 l. 175-6.
112 l. 154—168.

kojęs Edmundas Zaviša, su kuriuo buvęs viename bute. Draugija buvo tuo laiku, kai iš Užnemunės nemaža mokinių buvo atvykę į Kauną mokytis. Rinkdavos jie Chrapovickio namuose, sykį buvo iškėlę puotą; prie draugijos priklausė daugiausia užnemuniškiai, ir tai toki, kurie buvo aukštesniosiose klasėse.

Be Zavišos apie tą draugiją pasakojo mokinys Ferdinandas *Matczewskis*.

O kai jis buvo atvykęs į Kauną, tai nė vieno mokinio iš Užnemunės nebebuvo radęs Kaune, draugijos tuo laiku nebuvo, taigi jisai prie jos negalėjo priklausyti. Kur yra Zaviša ir Matczewskis, nežinąs[113].

Surasti siūlus, kurie rištų prie „Juodųjų Brolių" ne tik Kražiuose, bet ir Kaune, taip ir neteko.

Reikėjo išaiškinti jų ***tikslai.*** Tuo reikalu vėl klausinėjo Jančiauską.

Steigiant tą draugiją, visai nebuvo tikslo palengvinti Vilniaus suimtiesiems, padauginus kaltųjų skaičių. Tokios kalbos Kražiuose atsirado vėliau, po to, kai išnešiota laiškai. Generolas Suchtelenas buvęs Kražiuose pasakė, jog dariusieji tat galėjo norėti duoti darbo komisijai, parodyti, jog daug yra kaltų ir delto turėtų sumažinti bausmę. Tat girdėjęs iš Paškevičiaus, pasakė Pesliokui, kad laiškai išmėtyti „spindulingiems" padėti.

Šiaip niekas iš Juodųjų Brolių nesakė, kad reikia padėti suimtiesiems, niekas nesakė, kad kaltųjų padauginimas sumažins bausmę.

D. Juodieji Broliai ir spindulingieji.

Tardomajai komisijai rūpėjo nustatyti, kad buvo koki santykiai tarp spindulingųjų, vėliau pasivadinusiųjų filaretais, ir Juodųjų Brolių.

Žinių turėjo duoti Jančiauskas ir Vitkevičius. Jančiauskas pasakė, jog pirmą sykį jis buvo išgirdęs apie „spindulinguosius", kai Kražiuose suėmė ir po to išvežė į Vilnių mokytoją Sabaliauską, 1823. XI. 7 išgirdęs apie spindulinguosius iš Paškevičiaus. Jisai sakęs, kad suėmė Sabaliauską už tat, kad priklausęs prie spindulingųjų, tik tuomet ir tesužinojęs apie juos. Paškevičius

[113] 1824. I—23 (l. 179—180).

tuomet papasokojęs ir daugiau, kad toji draugija atsirado prieš keletą metų, kad rektorius Malewskis ją išvaikęs, tai tuomet jie susidėjo į draugiją jau kitu, filaretų vardu. Draugija dalijosi į 3 klases, turėjo spausdintą instrukciją arba organizaciją; ji buvus įsteigta patriotinei dvasiai platinti.

Vitkevičius maža ką tegalėjo pasakyti: sako, tik girdėjęs, ėjo neaiškios kalbos.

Paškevičius visai užsigynė, pasakė, jog nieko nežinąs, mokiniams nieko nesakęs, o jis pats išgirdęs apie spindulingus, kai prasidėjo tardymas[114].

Ėmė klausinėti toliau Jančiauską, jis vėl pasakė keletą naujų smulkmenų iš Paškevičiaus žodžių. Paškevičius jam pasakęs, jog spindulingųjų laimei prie jų priklausą daug kunigų, juos reikalaują į Vilnių, ir kitų luomų žmonės gali prisidėti.

Juodieji Broliai, kaip sako Jančiauskas, kurio nors santykio su kitomis mokyklomis neturėjo ir neketino siuntinėti joms laiškų.

Paškevičius pirmiau užsigynęs, dabar išsigandęs ėmė pasakoti apie visą, ką girdėjo, gal būti išsisukdamas ir čia pasakojo nevisą teisybę.

Pasklido kalbų, kad tardomoji komisija suėmus spindulingus, jų tarpe 2 piaru iš Polocko. Toliau ėmė kalbėti, bet žinios tos pasirodė neteisingos, jog suėmė vieną kunigą iš Kolainių karmelitų mokyklos. Iki šiol kunigai galėjo pasijuokti iš jų, kad vieni pasauliniai mokytojai tepriklausą prie įtariamų draugijų, todel karmelitų suėmimą jis pavadinęs laimingu nuotykiu. Bet apie kitus luomus negirdėjęs ir nekalbėjęs. Kad kaltųjų padauginimas gali sumažinti bausmę, yra girdėjęs, esą taip sakęs gen. Suchtelenas, apsilankęs Kražiuose.

Jančiauskas ėmė dar daugiau prisiminti, ką pasakojo Paškevičius.

Jis prisiminė ką kalbėję Narkevičius ir Paškevičius apie spindulingus. Paškevičius sakęs, jog kitose valstybėse nepaisą visai slaptųjų draugijų, dargi jų uždarymo būdas paprastai prisideda prie švietimo sumažinimo.

---

[114] l. 154—168.

Paškevičius, išgirdęs tokį savo kaltinimą, pašokęs, sušukęs: tai melas, Jančiauskui tikėti negalima, juk jis susekęs ir nurodęs slaptosios draugijos pradėtoją.

Naujos smulkmenos naujų santykių nenurodo, o vis sukinas apie tat, ką kas manęs Kražiuose. Visdelto karo komisija norėtų dar paklausinėti ir patikrinti smulkmenas apie spindulingus, prašo Novosilcevo dar tas žinias patikrinti. Bet jam atrodė tos smulkmenos nesvarbios, kaip buvo nesvarbu Paškevičiaus bajorystės įrodymas, del jų vienų, jo nuomone, stabdyti ar tęsti bylą nėra reikalo.

E. Slaptieji raštai pas Jančiauską.

Visdelto turėjo būti kas nors iš slaptų raštų. Jis pasisakęs Vitkevičiui, jog turįs slaptų popierių.

Kai atvyko suimti mokytojo Sabaliausko 1823. XI. 7. tai Jančiauskas paslėpęs popierius į batą. Koki tie raštai?[115].

Jis paaiškino, jog tat buvę juodraščiai pakvietimo padaryti teismui tarp mokinių, apie tat pasakojo Vitkevičius; paskui: perrašytosios eilės iš Niemcevičiaus („Šakelė"), Węgierskio („Bočiai") ir t. t., pakvietimą atidavęs Vitkevičiui, o visą kitą sudeginęs. Taigi nebuvo tenai nieko, kas vestų į santykius su kitomis slaptomis draugijomis.

3. Jančiausko tėvas Vilniuje.

Esant bylai ir kaltinamiesiems Vilniuje, teatvažiavo į Vilnių vienas Jančiauskas — tėvas, Raseinių pav. sienų teismo pirmininkas. Jisai rūpinos kaip nors palengvinti savo sūnaus likimą. Beldėsi į visokias duris, stengėsi visur kur galima įeiti. Jam vienam reikėjo visus užtarti, nes kitų mokinių tėvų ar nebuvo, ar negalėjo rodytis, ar prieiti negalėjo ar nemokėjo.

Jančiausko tėvas kreipęsis į Novosilcevą, kad jisai prašytų sosto ir užtartų jo sūnų. Jis nurodinėjo į jo jaunystę ir t. t.

Novosilcevas atsakė į šitą tėvo prašymą, nieko nežadėdamas. Jis suprantąs, sako, tėvų sopulius, bet sūnus nėra mažas; juk jisai greta tėvo naudojosi bajorų privilegijomis savo paviete,

---

[115] I. l. 179—180 (1824. I. 23).

dalyvavęs bajorų seimelyj; ši byla eina įstatymais, bet, žinodamas švies. caraičio maloningumą, tikisi, kad sprendimas bus minkštesnis[116]. Taigi nieko nežadėjo. Blogas buvo ženklas. Apie kitų tėvus ir negirdėti: atvažiuoti negalėjo ar nedrįso rodytis.

4. **Sprendimas.**

Karo teismas, kaip minėta, dirbo santarvėje su Novosilcevu, jo tardomoji komisija atsiklausdavo del kiekvieno tardomojo žygio, betgi galutiną sprendimą darė patsai teismas.

Vasario mėn. pradžioj (5—6 d. II) karo teismas padarė sprendimą[117]. Sprendimas bene buvo toks: Jančiauską, Vitkevičių, Zelenavičių pasmerkti mirti, Peslioką, Ivaškevičių, Suchockį išplakti, Paškevičių tvirtovėj laikyti.

Novosilcevas, gavęs karo sprendimą, tuojau pranešė caraičiui apie jį, pridėdamas savo nuomonę; tik iš jos nematyti, kad kalbėtų ar prašytų suminkštinti sprendimą. Jis tik nurodė padarytąsias teismo sprendime klaidas, o jų buvę nemaža.

Peslioką, Ivaškevičių ir Suchockį nusmerkė išplakti, bet, eidamas bajorų privilegija, to negalėjo skirti, reikėjo skirti kitą bausmę. Mikalojus Paškevičius atiduotas teismui už laisvamaniškas mintis ir popierių sudeginimą, o karo teismo komisija pritaikė 1762. X. 19 „ukazą" apie melagingus skundimus. Be to, Vitkevičius yra nepilnametis, tai einant 1766. V. 2 „ukazu" apie nepilnamečius skiriant mirties bausmę reikėjo pačiam sprendimo nedaryti, o tat patiekti valdančiajam senatui[118].

Caraitis sprendimą panaikino, o paskyrė nuo savęs bausmę. Iš visų atėmus bajorystę nubausti šitaip: Jančiauską, kaip sumanytoją, ir Zelenavičių apkalus grandiniais išsiųsti į Bobruisko tvirtovę dešimčiai metų ir pristatyti prie sunkiųjų tirtovės darbų apkalus grandiniais, po 10 metų išsiųsti kareiviais į Orenburgo linijas, o jeigu netinka tarnybai, tai į Sibirą gyventi; tą pačią bausmę reikia paskirti ir Vitkevičiui, kaip sumanytojui, bet kadangi jis nepilnametis, tai jį ir mažiau kaltuosius Peslioką, Ivaškevičių ir Suchockį, apkalus grandiniais kelionės laiku, išsiųsti į Orenburgo liniją ir paskirti kareiviais be teisės išsitarnau-

[116] (l. 180—182) — Į prašymą atsakymas.

[117] Rodos jo neliko Novosilcevo byloje, o buvo persiųstas caraičiui.

[118] Novosilcevas caraičiui 1824. II. 7 Nr. 190 (l. 187—8).

ti; Paškevičių, del jo geros be kliaudžių tarnybos, pasodinti Bobruisko tvirtovėje skyrium vieną į kazematą dvejiems metams, o po to išleisti; išlaidas išieškoti iš jų pačių ar jų giminių.

Apie tą visą bylą ir savo konfirmaciją caraitis pranešė imperatoriui. Baigdamas pridėjo apie dovanas, kurias reikėtų paskirti Kražių mokytojams ir mokiniams, o taip pat rektoriui[119].

5. **Nuteistųjų išvežimas.**

Karo teismo su pakeitimais sprendimą patvirtino caraitis Konstantinas 1824. II. 28; jis pranešė apie tat imperatoriui, o tas vos po mėnesio III. 28 davė žinią apie savo sutikimą. Bet Konstantinas nelaukė, ką pasakys viešpats, įsakė tuojau sprendimą įvykdyti. Rytojaus dieną II. 29 įsakė Novosilcevui: „patirti, kokį įspūdį padarys publikoj bausmė, mano paskirtoji". Visa tai turi padaryti slapta, patirti reikia tikras žinias[120]. Novosilcevas pavedė policmeisteriui Šlykovui sekti ir jam apie tat pranešti.

Ir netrukus kovo 8 ir 9 d. sprendimą įvykdė viešai.

Apie tat, koks buvo įspūdis, užsiliko žinių, vienos iš sekusio Šlykovo, kitas buvo surinkęs rektorius Twardowskis, Lelewelis ir kiti.

Šlykovas ir kiti suteikė Novosilcevui tokių žinių, kurios buvo ką tik surinktos, nes rašė rytojaus dieną ar tuoj po to įvykio (rašė III. 9.). Aprašoma, kaip ta iškilmė atlikta ir kaip visuomenė į tat atsiliepė.

Kovo 8 d., rašo jisai, vidudienį (taigi 12 val.) išsiųsti Jančiauskas, Zelenavičius ir mokytojas Paškevičius; kol kiekvieną prirengė, tatai gana ilgai truko; buvo susirinkus didelė daugybė žmonių, kurie lydėjo iš Did. daboklės už Aušros vartų. Jiems pasitikti pasirodė keli ekipažai, gal būti prijaučiantieji jų likimui. O rytojaus dieną (III. 9.) 11 val. ryto išsiųsti paskutiniai — Vitkevičius, Pesliokas, Suchockis, Ivaškevičius; jų lydėti susirinko dar daugiau žmonių.

---

[119] l. 189, 190—1 (konfirmacija), 193—6 (raportas carui) *Priedas* VIII.
[120] Carait. — Nov. 1824. II, 29. Nr. 25, (l. 197).

Viskas ėjo kaip reikiant, jokio triukšmo nebuvo. Nusidėjėliai, išsiunčiant, dargi dedant grandinius, nerodė nė mažiausio gailesčio ir buvo jiems vistiek, kas su jais daroma, bet lydintieji juos jų gailėjosi. Ypatingai krito į akį: Jančiausko tėvas, stovėjęs šiek tiek toliau nuo vežimo, kuriuo vežė sūnų, su didžiausiu sopuliu, ir vienas pilietis, kuris pasakė: „rūpinas jų auklėjimu, o jie štai ko užpelnijo savo nusidėjimais".

Iš publikos teko išgirsti tokių nuomonių. Kai kur namuose šitaip kalbėjo: „reikia tik atvožti Lietuvos Statutą ir pamatytumėte, kokia didelė bausmė paskirta maištininkams. O kiti buvo baimės apimti; nes jeigu taip nubaudė kražiškius, tai kokios bausmės sulauks Kėdainių mokiniai[121]. Bausmė daro pageidaujamą įspūdį[122].

Apie tuos įvykius praneša ir universiteto rektorius *Twardowski.* Karo pirmininkas Rosen'as, išgirdęs jog žada viešai išvežti, rūpinos atkalbėti nuo to žingsnio. Novosilcevas, R. Korsakovas stengėsi išsisukti nuo atsakingumo už viešumą. Ir suprantama, kodel jie tat darė: juk tai buvo caraičio noras, o tat pasakyti buvo nepatogu. Iš anksto buvo jų apgalvotas ir sudarytas apeigų planas, „vežimus tyčia pastatė toliau nuo daboklės, už kokių pusantro šimto žingsnių, kad apkalti, nepratę dar prie naujų ir neištemptų geležinių pančių, vilktųsi prie jų pamažėle ir sunkiai. Jie ėjo pro daugybę susirinkusių žmonių, kurie verkė graudžiomis ašaromis, bet niekas neparodė jokio pasipiktinimo. Visi paniuriai tyli, tik kartais girdėti verkiant ir raudant".

Lelewelis, rašydamas apie Novosilcevą Vilniuje, piešia visai kitokią minios nuotaiką. Jančiauskas raminęs draugus. Žmonės piktinęsi, moterys klykė, alpo, jos verkė[123].

Dar kitaip praneša apie tat pats *Novosilcevas,* o jis turėjo Šlykovą ir kitų žvalgų. Jie akyliai sekė minios nuotaiką.

Atatinka ir artimos Novosilcevo pranešimui Twardowskio žinios[124].

---

[121] Kėdainių mokinių byloje buvo iškeltas kaltinimas esą norėję nužudyti patį Konstantiną.

[122] l. 198—200. Novosilcevas caraičiui — 1824. III. 9. N. 296.

[123] *Brensztejn,* p. 556—7 t. 124.

[124] Šitą sceną aprašė Mickevičius III Velinių dalyje.

6. Dovanos.

Sėkmingai pabaigus tardymą ir suradus kaltininkus, kilo klausimas apie susekusiųjų nuopelnus ir jiems dovanas už tat.

Novosilcevas, pranešdamas caraičiui apie darbų baigimą, nurodė Baikovo, Botvinkos, o taip pat ass. Krulikovskio nuopelnus[125].

Caraitis Konstantinas pristatė Novosilcevo raportą pačiam viešpačiui, nurodė jį sekdamas anų nuopelnus, o nuo savęs ypatingai dėkoja Novosilcevui už rūpestingumą ir uolumą susekant sąmokslą[126].

Novosilcevas sako viską įvykdysiąs, kas jam pavesta ir dėkoja caraičiui už atminimą[127].

Imperatorius pranešė Konstantinui, o tas Novosilcevui, jog pakėlęs jį (Novosilcevą) tikruoju slap. tarėju; klausia jo, kokias dovanas reikėtų suteikti Botvinkai, Baikovui ir Krulikovskiui[128].

Novosilcevas dėkoja caraičiui už užtarimą ir malonę, nes jis vykdęs tik jo nurodymus[129].

Tuo pačiu laiku Novosilcevas gavo iš galingojo gr. Arakčejevo žinią apie dovanas. Tai Novosilcevas jam dėkoja už laišką, už prisidėjimą gauti dovanos, už palankumą[130]. Bet čia visai neužsimena apie Konstantiną.

Gal Novosilcevas pats buvo kreipęsis į Arakčejevą, kad tas jam davė žinią apie skiriamas jam dovanas?

Konstantinas, tvirtindamas sprendimą, priminė carui, kad paskirtų dovanas Kražių mokiniams, kurie pasirodė esą ištikimi: Čaprackiui, Stulginskiui, Jaulauskui; jiems buvo pasiųsti laiškai, tai jie gavę tuojau pristatė vyriausybei, o mokinys Holšteinas, nors ir buvo gavęs, bet iš baimės ir nenusivokęs ką daryti sudegino, bet pranešė vyriausybei be jokio gaiščio; jie esą parodę uolumą ir prisirišimą prie vyriausybės; jie turi būti kuo nors pažymėti, ypač dabartiniais laikais. Juk tuo keliu sąmok-

---

[125] l. 108—113, raš. 22. XII. 18/20 (3. I. 1824 N. 1829).
[126] 126 l. 143—4 (1824. I. 6 Varšuva).
[127] l. 147 (1824. I. 10 N. 10).
[128] l. 183. (1824. II. 1 Konstantinas - Novosilcevui).
[129] l. 185. (1824. II. 5. Novosilc. - Konstantinui).
[130] l. 186. (1824. II, 5. Nov. - Arakčejevui).

slininkai galėjo bandyti: ar praneš, ar ne, gal prie jų prisidės. Iš savo pusės siūlytų apdovanoti sidabro medaliais su tam tikrais parašais ar kuo kitu. Kražių mokyklos direktorius Daujotas ypatingai pasitarnavęs: atidavė laiškus, padėjo susekti kaltuosius, tai jam siūlo Vladimiro ordino IV laipsnį[131]. Viešpats tam sumanymui pritarė ir davė sutikimą.

Ir Novosilcevas, gavęs caraičio raporto nuorašą, pats siūlo del dovanų dar vienam — universiteto rektoriui *Twardowskiui.* Stipri jo kalba, pasakyta uždarant Kėdainių mokyklų, rodo, jog jis labiau ir labiau darosi ištikimas vyriausybei.

Caraitis pristatė viešpačiui ir šitą, jis taip pat sutinka duoti dovaną, tik kokią — laukia pasiūlymo, nes klausia Novosilcevo kokią duoti dovaną Twardowskiui[132].

Novosilcevas pasisakė, jog esąs vertas Onos 2 laip., nes jau turįs kiemo tarėjo rangą[133]. Dar nesenai prieš Juodųjų Brolių susekimą jis pats sėdėjo arešte[134], tai po to uoliai vykdė vyriausybės norus[135].

Visas dovanas — ordinus, medalius — caraitis siuntė Novosilcevui, o tas universiteto rektoriui, kad įteiktų. Rektorius išsiuntė į Kražius, kad vietoj įteiktų. Mokiniams pavesta įteikti medaliai birželio mėn. viešųjų egzaminų metu. Šitam darbui atlikti pakviesta garbės globėjas Raseinių pav. Bielozoras.

Mokiniai gavo medalius dykai, Daujotas, kaip paprastai, turėjo užsimokėti už jį 30 rub. ass.[136]

V.

Juodųjų brolių likimas

Juodieji Broliai norėjo gelbėti draugus ir tėvynę, už tuos norus davė jiems įvairių sunkių bausmių. Nė vienas neišbuvo iki bausmės galo: vieni mirė, kiti pakilo aukštai, prasimušė kaip

---

[131] l. 193—196. *Priedas* VIII.

[132] l. 202. Carait. N-vui 1824. IV. 12.

[133] l. 203 (1824. IV. 17 N. 677).

[134] l. 198—200 Novos. caraičiui 1824. III. 9. N. 396.

[135] Caraitis - Novosilcevui 1824. V. 2, 24, Novos. - rektoriui 1824. V. 19/31 N. 823. Twardowskis N-vui 1824. VI. 1,8. (l. 205—219).

[136] l. 211.

nors: buvo tai energijos ir valios žmonės, o silpnosios sveikatos neištūrėjo, ar mirė ar nusižudė.

Kiekvienas iš jų turėjo savo likimą.

1. **Bobruisko tvirtovėje.**

Jančiauskas.

Jisai sėdėjo Bobruisko tvirtovėje, turėjo dirbti sunkiuosius darbus, bet darbo nedavė: laikė jį drėgnuose kazematuose, išleisdami tik trumpam laikui pasivaikščioti. Ir teko laukti, kada ateis galas jo kančioms. Neilgai teko belaukti. Greitai po to įvyko atmainų Rusų soste: mirė Aleksandras (1825), jo vietą užėmė jo brolis Mikalojus. Jisai, tas griežtasis absoliutistas, turėjo atitaisyti, ką buvo padaręs „palaimintasis" Aleksandras. Sykį 1826 m. belankydamas Bobruisko tvirtovę pamatė Jančiauską, krito į akį savo išvaizda, inteligentiškumu, liepė paleisti iš ten (1826 m.).

Jančiauskų šeimynoj užsiliko pasakojimų, kaip tat atsitiko. Tėvas ir giminės rūpinos savo sūnum, ieškojo kelių jam išgelbėti, o tat galima tik priėjus prie caro. Kažinkokiu būdu jiems pavyko įgyti carienės palankumą, jos užtarimą pas carą, o ji išprašė besilankant Bobruiske paleisti Jančiauską, ir caras nors nenoromis, bet padaręs, nes buvo žadėjęs patenkinti jos prašymą, pats nežinodamas, ko paprašys. 1826 m. Jančiauską paleido iš Bobruisko, paskyrė tarnauti eiliniu kareiviu į vieną pulką, stovintį Vilniaus gub. Kurį laiką esą buvęs Rudzkio tarnu. Po penkerių metų jis avansavo ligi karininko ir išėjo į dimisiją[137].

Del avansavimo į karininkus yra kita žinia, kurią yra suteikęs jo Kražių laikų draugas A. Pesliokas. Jis pasakoja, kad Jančiauską paleidęs iš Bobruisko ne caras, bet jo brolis Mykolas. Jančiauskas tarnavęs eiliniu kareiviu, 1828—29 m. buvęs turkų kare, ten už narsumą gavęs puskarininkio laipsnį, 1830 m. dalyvavęs kare prieš lenkų sukilėlius, buvęs sužeistas, delto gavęs karininko laipsnį ir išėjęs į dimisiją[138]. Gal būti tikrai caras lankėsi Bobruiske, bet neabejotinai teisingos kitos žinios: tik dalyvaudamas kare galėjo gauti aukštesnį rangą. Jančiauskas

---

[137] Šitą man pasakojo p. Jančiauskas, ano palikuonis, gyv. Kaune.

[138] Zapiski Pesliaka („Istoričeski Viestnik" 1883. IX. p. 576—8).

gavęs lenkų ordiną — tai buvo duodama už sukilėlių malšinimą. Tik abejotina, ar savo noru ėjo į šitą karą[139].

Jančiauskas grįžo į Žemaičius, gyveno dvare, ūkininkavo, vedė, sulaukė šeimynos, dalyvavo visuomenės gyvenime, buvo bajorų maršalu, mirė 1853. IX. 19.

Pergyvenimai buvo toki gilūs, jog nepasakojo niekam apie Juoduosius Brolius, apie tat nepaliko jokio raštelio, lyg bijojo, lyg kažinką slėpė.

Feliksas Zelenavičius.

Jis taip pat buvo išsiųstas į Bobruiską; kitaip buvo susidėjęs visas jo gyvenimas, nežinomai atsirado, trumpą laiką švistelėjo ir nejučiomis išnyko. Jis gimė apie 1805 m., bylos laiku jam buvo 18 metų.

Iš kur jis kilęs, nėra žinių. Tardomas pasisakė, jog esąs bajoras, jo tėvai gyveną Daujoto sodžiuje „Palėkių“ vardu[140], o tai galėjo būti Palekėlė Viduklės par. Veikliausiai buvo valstietis, gal būti ir jo pavardė buvo kitokia[141]. Matyt, buvo tai gabus ir mokslus vaikinas. Įstojo į gimnaziją 1818. IX. 1, besimokydamas buvo gavęs pasižymėjimų: 1822 m. buvo gavęs medalį, įrašytas į aukso knygą[142].

Zelenavičių nuteisė, niekas juo nesirūpino, nebuvo kam galvoti apie jį nei Vilniuje nei Bobruiske. Ir tenai tvirtovėje jis mirė, bene 1826 m. Įvairiai pasakoja apie jo mirtį. Jo Kražių draugas Pesliokas sako, jog išbuvęs 9 mėn. apkaltas grandiniais kazematuose, išėjo iš proto ir mirė neatsigavęs[143]. Jančiausko giminių pasakojimais Zelenavičius gavęs džiovą ir po dviejų metų miręs[144].

2. Ištremtieji į Orenburgą.

Keturi kražiškiai: Vitkevičius, Suchockis, Ivaškevičius, Pesliokas buvo ištremti į Orenburgą, prie Uralo kalnyno. Sunki

139 Žinių suteikė p. B.
140 Bylos l. 123-4.
141 Metrikuose šitos ir panašios pavardės Viduklės par. neteko užtikti.
142 *Brensztejn* Filomata, 19.
143 Zapiski Pesliaka, p. 577.
144 *Brensztejn,* Czarni Bracia, 558.

buvo kelionė, vežė apkaltus grandiniais, nugabenę į Orenburgą ir, paskirstę kiekvieną į atskirą pulką, paleido. Čionai neleido jiems ištarnauti, visą laiką turi būti eiliniais kareiviais.

Visi tarnavo eiliniais, tarp savęs susieidavo, palaikė kits kitą. Vėliau atvyko vilniškių Zanas ir Suzinas, kartais atsirasdavo atsitiktinai koks turtingas ar įtakingas tautietis ir rūpindavos jais.

Būdami beteisiai, persekiojami, o inteligentiški sunkiai kentėjo, bet stipresnieji dvasia ir kūnu prasimušdavo.

Rusų vyriausybė už Uralo varė užkariavimo politiką; norint ištrūkti iš nepakeliamos tarnybos, reikėjo prašyti, kad leistų stoti į karą Kaukazui užkariauti; kankinimas dvasinis buvo toks sunkus, laisvės kankiniai geruoju „prašėsi" į karą, kitų laisvei panaikinti, kad išliktų gyvi. Ir jie rūpinos gauti leidimą pasižymėti kare, ištarnauti dovanojimą. Bet darė tat nenoromis. Vienas kitas šiaip be taip įsitaisė vietoje; apie vieną pasakojama, jog slapta tapęs tėvu. Vitkevičius del meilės dalykų nenorįs išvažiuoti[145]. Orenburgo vyriausybė vartojo įvairių priemonių, bespirdama juos, kad prašytųsi; tie priešinas, kiek galėdami.

Kiekvieno iš tų keturių ištremtųjų buvo kitokis likimas.

Jonas Vitkevičius.

Tai drąsiausias ir energingiausias iš jų keturių. Kilimu dvarininko sūnus, gimęs Pašiaušio dvare 1806. XII. 19. Orenburge pasireiškė jo gabumai — gabus kalboms, mokėjo daugumą Europos kalbų, daugybę, rytų kalbų, geografijos tyrinėtojas. Į jį atkreipė savo akį pravažiuojąs Humboldtas, caras turėjo kuo nors palengvinti. Greitai pasirodė, kad jis buvo reikalingas savo gabumais, nepaprastu drąsumu, krašto pažinimu rusų ekspedicijoms į vidurinę ir pietinę Aziją.

Jo praeitis, jo tautybė jam trukdė; atsirado avantiuristų lenkų, kurie įskųsdavo, jog norįs daryti sukilimus. Bet savo žiniomis, atsargumu, patvara, jis ėmė viršų, juo ėmė tikėti. Pagaliau, pasiuntė į Afganistaną Rusų diplomatiniu agentu. Tenai 1839 m. tasai žemaitis, kuone privedė prie karo tarp Rusų ir Anglų, o dar netaip seniai jis buvo ketinęs su Peslioku bėgti per

---

[145] Korespondencja Mickiewicza, Paris 1872, t. II, p. 87.

stepus į Anglų kolonijas. Rusų vyriausybė iššaukė Vitkevičių į Petrapilį ir čia 1839. V. 9 netikėtai rado užmuštą jį ir jo tarną kirgizą viešbutyje. Veikiausiai tai buvo Rusų vyriausybės darbas[146].

Tolimuose priešpiečiuose juodasis brolis buvo rengęs carinei Rusijai pražūtį.

Aloizas Pesliokas.

Jis yra gimęs Trakų pav. 1807 m., neturtingoj bajorų šeimoj. Jo šeimynoj be jo buvo dar 5 broliai ir 1 sesuo. Iš namų nieko negaudamas, ištremtas turėjo pats uždarbiauti, kiek leido tarnyba: mokė vaikus, tat uždraudus, neleidus rankioti mokslo medžiagos—augalus, vabalus, mineralus, vertėsi amatais visokiais. Persekiojimai taip pat buvo jį nukankinę, jog jau ruošėsi nusižudyti. Išgelbėjo, nuo to darbo atkalbėjo vienas dekabristas. Po daugelio metų palengva kilo tarnyboje, kai pasižymėjo kare Chivos ekspedicijoj, į kurią buvo įsirašęs.

Vėliau vedė vieno dvarininko dukterį Ufos gub., ten ir pasiliko. Išėjęs į dimisiją 1844 m., ūkininkavo; buvo geras ūkio vedėjas. Darant žemės reformą, buvo taikos tarpininku, bet dabar prisiminė jo praeitį — jo vaikystę, Kražių laikus, atstatė 1867 m. Mirė greitai po to į Lietuvą negrįžęs[147].

Suchockis.

Suchockis, ištarnavęs keletą metų eiliniu kareiviu Orenburgo linijoj, nusišovė.

Ivaškevičius.

Apie Ivaškevičių maža teteko užtikti žinių. Jis ištarnavęs kurį laiką buvo pakeltas drauge su Peslioku puskarininkiu, po 5 metų — karininku. Apie tolesnį likimą neteko žinių rasti.

---

[146] *Brensztejn*, Cz. Bracia 560-4; *Patto* Ssylnyje poliaki v Orenburge, („Istorič. Viestnik" 1889. XII. p. 584—606); Zapiski Pesliaka („Istor. Viestnik" 1883, IX. 576—594). Maža žino Zan (Z wygnania 1929 m. p. 138). M. *Janik.* Dzieje polaków na Syberji 1929 p. 103—104. *S. Daukantas* buvo susidomėjęs šituo žemaičiu, pas jį užsiliko žinutė iš laikraščių apie Vitkevičių (Dabar L. M. Dr. Vilniuje).

[147] Zapiski Pesliaka p. 576—594.

Priedai.

I.

Jančiausko priėmimo raštas į Marijos Draugiją.

Omnibus Praesentes Lecturis Salutem.

Notum facio quod die 19 mai 1818 AD.: Cyprianus Janczewski auc. toritate sedis Apostolicae et Loci Ordinarii receperim ad Sodalitatem B-ae V-nis Mariae sub titulo de Gratiis in oratorio Rossienensi Scholarum Piarum institutam, fecerimque Omnium Gratiarum huic Congregationi Concessarum participem. In quorum fidem has illi manu propria subscriptas sigilloque Congregationis Munitas A-o et die ut supra dedi —

(L. S.) Testor illum admissum esse ad Sodalitatem B-ae V-niae M-ae de Gratiis P-er Josephus Bartoszewicz Scholar: Piar: Praefectus scholae Rossieniensis Magister Philosophiae et Praeses Oratorii Majoris. —

Testor Petrus Dowiatt—
Praefectus Congregationis Majoris —
Testor Michael Lawdańksi
V-Praefectus Congregationis M:

Attestor Joannes Mickiewicz
Secretarius Congregationis —

II.

Laiškai.

1. Daujotui.

(Užsilikęs rusų vertime. Lap. 15—17).

Высокомыслящій Директоръ!

Напередъ примете сіе съ большимъ ужасомъ, поелику названія писав щаго къ тебѣ съ почтеніемъ пріятеля несыщешь, такъ велятъ обстоятельства. Ты принялъ бы сіе тѣмъ чувствительнѣе, что пріятель будучи въ мѣстѣ пребыванія твоего оставя письмо уѣзжаетъ. Дѣло въ которомъ народъ ищетъ въ тебѣ помощи есть слѣдующее. Знаешь политическое изображеніе замѣшательствъ, можешь знать, чего отечество отъ сыновъ своихъ требуетъ. Введемъ мы какъ уповаемъ въ страну сію нового непріятеля Россіянамъ, нужна только помощь отъ всюда. Отъ особы твоей ничего болѣе требовать не можемъ, какъ только чтобы ты непрепятствовалъ намъ, когда хоть нѣсколько на дасять изъ юношей состоящихъ подъ руководствомъ твоимъ употребимъ къ чему либо. Поступай какъ бы ты ничего о семъ не зналъ; ибо вѣдаешь кто не ограбилъ кто несодралъ и не презрѣлъ нами? Долго ли въ такомъ положеніи находиться будемъ? Непріятель въ управленіи своемъ подъ названіемъ правъ набросилъ указы. Qui zelum habet legis exeat post

me (кто усердствуетъ къ законамъ да послѣдуетъ со мною). Почти весь народъ вопіетъ изъ глубины пропасти. Развратъ, нѣга и попраніе правъ природы есть гибель народовъ; а неволя и деспотизмъ, наказаніемъ нерадѣющихъ о свободѣ отечества своего — не разрывай узовъ единства руководствуясь священною правотою совѣсти предпринимаемъ дѣло.

Не ужасаемся хотя обнаженное въ мгновеніи ока оружіе разсѣваетъ смерть и страхъ. Долго ли оставаться будемъ покрыты пятномъ презрѣнія и стыда — нужда, сей источникъ многихъ дѣйствій противныхъ воли; есть вмѣстѣ и поводомъ къ испрошенію покровительства твоего. Не откажи почтенный мужъ въ помощи своей, но съ осмотрительностью и въ тайнѣ благославляя васъ именемъ отечества удаляюсь я для пробѣжанія южныхъ странъ. *С. В.*

2. Čaprackiui.

Iš nuorašo, kurį prisiuntė Daujotas, dabar Čart. arch. Krokuvoj: Viln. Univ. Rps. 129 p. 589).

Ziomku!

Zachęcenie do udzielenia między siebie pod twym adressem posyłam, wiem bowiem, że zamilczeć nie potrafisz, a między wyborem waszey młodzi dzielić będzesz umiał. Wszystkie strony oświeceńsze, duchem wolności oddychać nie przestaną. I do was młodzi Krożska w imię ojczyzny wołam, na hasło wolności rzuććie rodzinę, dostatki, odzyskaymy bracia wolność, a w niey wszystko znaydziemy. Oczekiwana pora do jey odzyskania zbliża się. — Wprowadzimy i w te strony nowego Rossyan nieprzyiaciela, łącznież się duchem jedności i determinacyi. Nie wtenczas będzie pora zawołać konstytucyą, gdy mocniey ściśnieni zostaniemy. Wolność bracia wolność, to cechą młodzi na jey odzyskanie, o wszelkiey zapomnicie trwodze i wszelkich rozkoszach. Jeżeli jaka okoliczność wprawi was o ten związek w podeyrzenie, niech to was nie trwoży, będą musieli władcy wasi zamilczeć, a swóy zamiar mieycie na pieczy. Niezadługo o skutku przekonani będziemy. Ciąg rozumowań politycznych, któryby was o tem przekonał, niech zostanie w umysłach silnych protektorów dzielney rowności. Macie jak mi liczono u siebie lepszey młodzi Witkiewicza, Janczewskiego, Sieraczki, Holszteyna, Szemiotta i t. d. z temi się o los wszystkich radźcie a w razie potrzeby nieście pomoc oyczyźnie.

Protektor C. B.

3. Vitkevičiui.

(Užsiliko rusų vertime. Lap. 6—7).

Соотчичь!

Пусть неудивляетъ сіе никого, что въ дѣлѣ такой важности дѣйствовать начинаемъ явно, ибо откровенность сія есть во время и въ своемъ мѣстѣ. Рожденный отъ крови польской, неснося рабства призываю Васъ къ сверженію оного, увы! плачь отымаетъ мою рѣчь, которую едва продолжать могу — Іосифъ, князь Понятовскій возмогъ ли бы ты, перенести, чтобъ съ отечествомъ твоимъ поступлено было такъ, какъ ни одинъ великодушный Монархъ не поступилъ бы съ дикими народами Россіи. О предѣлѣ свободы отъ неволи! Во что обратилось отечество твое? Ахъ дали Богъ! Какая перемѣна вещей! Какое плачевное положеніе Польши! Къ свободѣ братья, къ свободѣ — непокоряйтесь варварамъ, пусть лучше они повинуются вамъ. Неоднократно уже истребленіе готово было, въ каждомъ случаѣ пріуготовлены были кибитки къ сибирскимъ и казанскимъ вояжамъ неустрашало то ни мало и теперь не встревожитъ соотчика поляка. Но сверхъ того помнить

должно, что кто не съ отечествомъ, тотъ противъ отечества. Такъ москаль на поляка, какъ нѣкогда гордый персъ гнался съ милліонами на пагубу грека. О Наполеонъ Бонапарте! я обращаю ослабѣвшій гласъ мой къ тѣни твоей, оживленный духомъ каждаго поляка, что онъ не долженъ носить иго москалей. Видишь нынѣ правду въ горести веселящихся, лукавство, коварство, похваляемое, лесть у престола, свободу погребленую. О! свобода о конституціонное правленіе, какое плачевное положеніе Польши. Да здраствуетъ конституція и могущественая сила оной, единодушіе, свобода и независимость! Юношесво! Убѣждаю Васъ именемъ великого строителя міровъ. На сигналъ отысканія свободы оставьте достатки и роскоши. О! І. кн. Понятовскій еще отзывается въ юношествѣ томъ духъ свободы и вовѣкъ погасить себя не дозволитъ. Духъ Костюшки сильно играетъ въ крови Польской. Юношесто Крожское (перечеркнуто Тельшевское) да возбуждается и въ Васъ духъ свободы! Примите духъ свободы и посвятите себя на отысканіе оной всею силою. Именемъ отечества заклинаю васъ юноши, непропускайте сего мимо ушей вашихъ. По отъѣздѣ отсюда, въ какія бы стороны необратился я, пріятно будетъ для меня слышать, хоть тайно тоскующихъ о свободѣ, и вы безъ сомнѣнія сего хладнокровно принять не будете въ состояніи, будьте въ готовности къ поданію помощи когда востребуемъ. Подобные симъ адресы посылаю для тѣхъ, о которыхъ издавна частію извѣстенъ былъ отъ своихъ, а частію освѣдомляюсь въ сихъ сторонахъ. Тайна сокрыта въ томъ, знайте что должно быть предметомъ вашего попеченія и старательности — раздѣляйте адресы сіи между лучшими но секретно. Соотчичъ. С. В.

III

Daujoto raštas Rektoriui.

(Rašytas 1823. XI. 30 Nr. 215, b.Nr. 18, l. Čart. Arch Rps 129. 585-7).

Dnia 28 Listopada teraźnieyszego 1823 r. między 11 a 12-ą godziną przed południem, żyd nazwiskiem Chackiel zostający na usługach u byłego Kupca Wigdera Markowicza tuteyszego mieszkańca przyniósł do Dozorcy szkoły trzy listy, jeden do samegoż Dozorcy, z tytułem Dyrektora, drugi do byłego ucznia Klassy szóstey dziś biorącego nauki w Uniwersytecie Wileńskim Czaprackiego, trzeci do ucznia teraz będącego w klassie szóstey Jawłowskiego. Dozorca po otworzeniu pisma do siebie zapisanego, postrzegłszy niedorzeczne i buntownicze myśli bez podpisu wydane, z wielkiem przerażeniem zapytał żyda, skąd je miał: na co odpowiedział oddawca, że furman jakiś nieznajomy przejeżdżający z Wilna zostawił u niego i prosił o oddanie. Przerażony tą odpowiedzią tym bardziey Dozorca, ile że w innych listach do uczniów podobne znalazł besprawia, kiedy przedsiębrał środki do przytrzymania żyda tak okropną napaść rzucającego, w tym czasie drugi żyd nazwiskiem Leyba Jankielowicz także mieyscowy Krożski rozniósł cztery listy w takiemże duchu do uczniów klassy szóstey Cypryana Janczewskiego, Jana Witkiewicza, Augustyna Holszteyna i Dozorcy domowego uczącego klassę wstępną Franciszka Stulgińskiego, każdy z nich równie przelękniony i napaścią i okropnością besprawia po przeczytaniu kilku peryodów natychmiast z naywiększym przestrachem złożył u Dozorcy Szkoły. Holszteyn tylko jeden lękając się napaści aby kto z uczniów tego niepostrzegł i nierozgłosił, list odebrany spalił, i po spaleniu wnet o nadzwyczaynem tem zdarzeniu Dozarcę uwiadomił; ponowił więc niezwłocznie śrzodki Dozorca do zatrzymania obudwóch żydów jako roznosicieli pism buntowniczych, i taką trwogą napełniających szkołę. Następną zaś pocztą dnia 30 Listopada uwiadomił raportem Sąd Niższy Ziemski Powiatu Rosieńskiego, i o zrobienie prędkiego śledztwa z żydów roznoszących takie besprawia i mogących odkryć ich sprawcę upraszał.

Cały ten wypadek jako nadzwyczayny wiernie opisany z dołączeniem pism w samym autentyku (: prócz jednego do Jawłowskiego, które zupełnie jest toż samo, co i do Czaprackiego, dla okazania w potrzebie Sądowi zostawionego:) stosownie do Zalecenia na podobne wypadki podanego, mam sobie za obowiązek do wiadomości JWPanu ninieyszem raportem podać.

IV

Rektoriaus raštas Čartoryskiui.

(Rps. 129. str. 577—580).

Nr. 941.
Ministeryum
Spraw Duchownych i
Oświtecenia Narodowego
Deparament Oświecenia
Narodowego

Z przesłaniem kopiy listów posłanych do Dozorzy i Uczniów szkoły Krożskiey.

---

w Wilnie
Dnia 9 Mca Ggudnia
1823 roku.
Nr. 527.

Uniwersytet Wileński
Rektor Uniwersytetu.

Odebr. $\frac{17}{29}$ Grudnia 1823
w Puławach.

Do Jaśnie Oświeconego Xiążęcia Czartoryskiego Kuratora Wileńskiego Naukowego Wydziału.

Z okazyi podeyrzanej korrespondencyi między Uczniem Gimnazyum Świsłockiego Lachowiczem a Uczniem Gimnazyum Białostockiego Sokołowskim o którey miałem honor Waszey Xiążęcey Mości raportować pod d. 8 Listopada m. p. za Nr. 452 poleciłem był ze zgodzenia się JW. senatora Nowosilcowa wszystkim Direktorom a przez ich pośrednictwo wszystkim Dozorcom Szkół aby pilnie, czuwali nad korrespondencyą uczniów po szkołach, i jeśli w nich cokolwiek podeyrzanego odkryją aby natychmiast uczniów pod strażą zatrzymywali, papiery zabierali i mnie o tem donosili. Kopiię tego polecenia przy niniejszym ośmielam się Waszej Xiążęcej Mości dołączyć.

Teraz Dozorca Szkoły Krożskiey co w Rosieńskim Powiecie, Gubernii Wileńskiey Kolleski assesor P. Dowiatt raportem swoim z dnia 30 Listopada m. p. za Nr. 215 donosi, iż dway żydki roznosili tak do niego jako i do uczniów listy bezimienne z naybardziey nieprzyzwoitemi i buntowniczemi wyrażeniami. Kopiie raportu P. Dowiatta, oraz kopiie listu do niego pisanego i drugich pisanych do Uczniów Stulgińskiego, Janczewskiego i Czaprackiego ośmielam się przy miniejszem Waszej Xiążęcej Mości dołączyć.

Raport P. Dowiatta i dołączone przy nim w oryginale pięć Listów doszły mię przez pocztę d. 4 Grudnia t. Natychmiast udałem się do JW. Senatora i złożyłem mu te pisma w oryginale przy raporcie pod d. 4 t. m. za Nr. 503. pytając się o dalsze jego w tey mierze rozkazy, JW. Senator objavił mi, iż wnet na wysledzenie tego wyznaczy Urzędników osobnych, a mnie poruczył nietylko zachować się w zupełney nieczynności ale nawet nie mówić o tem nikomu. Spełniłem najskrupulatniey jego w tym rozkaz.

Późniey z zezwolenia JW. Senatora podałem na dniu 5 t. m. za Nr. 505 raport o tem zdarzeniu JW. Wojennemu Gubernatorowi Korsakowi donosząc mu obok iż pisma w oryginałach przedstawiłem JW. Senatorowi.

Dnia 7 t. Grudnia wyznaczeni zostali przez JW. Senatora do wyprowadzenia na mieyscu śledztwa o te listy, JW. Aktualny Stanu Konsyljarz Kammerher Jego Imperatorskiej Mości i Kawaler Baykow, oraz Wi-

leński Gubernatorski Prokuror Botwinko, którzy wziąwszy z sobą Urzędnika Policyi mieyskiej Wileńskiey Królikowskiego, udali się tegoż dnia w drogę do Rosień i do Króż. Przed ich wyjazdem JW. Senatorowi przedstawiłem raportem z dnia 7 Grudnia t. za Nr. 517 azali nie będzie się jemu wydawać rzeczą przyzwoitą, abym do wyśledzenia tego zdarzenia o którym pierwszy Dozorca Szkoły donosi, i w którym idzie o listy do uczniów adresowane, wyznaczył za Członka ze strony szkolney Honorowego Dozorcę Szkół w Powiecie Rosieńskim P. Chlewińskiego. Na to mi JW. Senator odpowiedział słownie iż mogę tylko poruczyć P. Chlewińskiemu, aby był obecnym dziełu i wypełniał polecenia zesłanych na to urzędników równie jak i Dozorcy Szkoły Kroskiey Dowiattowi ale że tę rzecz uważając jako nadzwyczayną, środki jakich sądzi być przyzwoitem użyć, wychodzić muszą ze zwyczaynych form, i dlatego wyznaczeni przez niego Urzędnicy, jeśli chyba zapotrzebują Deputata, wezmą do tego Honorowego Dozorcę Szkół w Powiecie Rosieńskim P. Chlewińskiego. Podług tey rezolucyi JW. Senatora pisałem do P. Chlewińskiego za Nr 518. a do P. Dowiatta za Nr 519. d. 7. Grudnia t. i oba te pisma wręczyłem wyjeżdżającemu JW. Aktualnemu Stanu Konsyljarzowi i Kawalerowi Baykowowi.

Nakoniec ponieważ z niektórych listów roznoszonych w Krożach można było uformować podeyrzenie iż podobne listy do szkół powiatu Telszewskiego i Wiłkomirskiego są wysłane, przeto z zezwolenia JW. Senatora na d. 8. t. m. pisałem do Szkół Wiłkomirskiey i Traszkuńskiey, a na dniu dzisieyszym do Szkół Telszewskiey i Kalwaryjskiey, polecając Dozorcom wszystkich tych czterech Szkół powierzonych Duchownym Zgramadzeniom, aby pilney czuwali nad korresdondencyą Uczniów, i listami przez nich odbieranemi, a jeśli w nich co nieprzyzwoitego znaydą, w miarę ważności aby nietylko listy odbierali i mnie natychmiast donosili, ale nadto roznosicieli tych pism do dalszego rozkazu utrzymywali i pod ścisłą strzegli strażą.

O takowem zdarzeniu jako nadzwyczaynem mam honor Waszej Xiążęcej Mości donieść, oznaymując razem iż raport móy o tem do JO Xiążęcia Ministra wyszedł dnia dzisieyszego za Nr. 526.

(—) = Rektor Józef Twardowski.

V.

Raseinių epizodas.

(Nr. 18, l. 102—106)

1. Іосифъ Завадскій. „Родомъ изъ Каменецъ-Подольской губерніи, обучался въ Виленскомъ Университетѣ нѣсколько лѣтъ, имѣетъ степень кандидата права, знаетъ разные языки, потомъ проживалъ въ Вильнѣ безъ всякаго занятія, и замѣченъ былъ въ непристойныхъ поступкахъ, а въ 1818 году будичи въ дружбѣ съ выключеннымъ изъ военной службы поручикомъ Щотковскимъ, занимался поимками контрабанды, и за похищеніе изъ таковыхъ поимокъ, отданъ былъ подъ судъ, о чемъ дѣло находится въ виленскомъ магистратѣ; но они отлучились самовольно изъ Вильны и нашли пристанище въ Россіянахъ, гдѣ Завадскій состоялъ въ какой-то должности въ ложѣ масонской, а потомъ здѣланъ адвокатомъ тамошнихъ присутственныхъ мѣстъ". (lap. 102)

(l. 102) „2-й Янъ Пивницкій Родомъ изъ подъ Гданска, въ Россіянахъ находится съ 1813-го года кажется безъ паспорта, былъ въ заведенной тамъ ложѣ масонской въ какой-то должности, а по закрытіи ложи ничемъ незанимается. — Есть онъ въ тѣсной дружбѣ и связяхъ съ Іосифомъ Завадскимъ".

(l. 103) „3-й Гасперъ Коверскій. Родомъ Минской губерніи изъ Вилейскаго уѣзда, находился сперва въ Россіянской Дворянской опекѣ въ числѣ канцелярскихъ служителей, въ каковой опекѣ есть предсѣдателемъ Янъ Калиновскій отецъ скрывающагося студента Калиновскаго; сей президентъ Калиновскій особенно покровительствуетъ того Коверскаго, которой

съ Завадзкимъ есть славные сочинители пасквилей, за что даже изъ нихъ Коверскій въ маѣ или іюнѣ мсце сего года прогнанъ изъ Россіянъ, а нынѣ поселился онъ въ именіи Груздзишкахъ у помѣщика польскихъ войскъ поручика Антонія Пржецишевскаго въ поблизости отъ Россіянъ, и сей Пржецишевскій есть ближайшимъ родственинкомъ Калиновскаго".

(l. 104) „4-й Викентій Щотковскій. Исключонной изъ Россійской службы Подпоручикъ, состоитъ подъ судомъ вмѣсѣ съ Завадзкимъ за похищеніе пойманной ими въ Понарскихъ горахъ контрабанды. —

Въ Россіянахъ занимается онъ только карточною игрою, какъ и прочіе трое выше сказанные.—"

Kratos.

Per kratą surasta pas Koverskį (l. 104—5):

„1. Пасквиль въ стихахъ на упитскій уѣздъ съ отвѣтомъ таковаго же рода. —
2. Нескромное сочиненіе въ стихахъ Пирина, перевоъ Трембицкаго.—
3. Нескромное сочиненіе подъ назв.: Poema w jednej piesni.
4. Письмо п. з.: Rozmowa Najjasniejszego Imperatora Pawła z Kosciuszką". а подъ оною надгробная надпись.
5. Листъ начатый подъ заглавіемъ: Przestroga arbitra z strony Disunij.
6. Тетрадь на франц. діал. н. з.: „Bataille d'Austerlitz".
7. Отзывъ Ипсилантаго к Грекамъ, переводъ на польскомъ языкѣ.
8. Стихи п. з.: К солдатам 22. VI. 1812
9. „ „ „ Uwagi nad wypadkami 1812 roku.
10. Нескромное сочиненіе въ стихахъ п. з.: Spowiedź Grzesznika.
11. Стихи съ оскорбит. выраженіями п. з.: „Pieśń wiesniaków polskich".
12. Письмо подъ титуломъ: Mowa Ponsalwy członka Parlamentu.
13. Стихи п. з.: do xięcia Józeffa Poniatowskiego.
14. Листъ начатый п. з.: Głos zapraszający do przystąpienia do aktu Konfederacyi.
15. Письмо: Akt Konfederacyi generalnej.
16. Письмо п. з.: Obowiązki kapitana Dowodzcy.
17. Пасквильное соч. п. з. Huzaromania.
18. Подорожная подчищенная данная помѣщику Горскому отъ 18 марта 1819 года за подписомъ управляющаго Виленскою Губерніею Горна.—
19. Приказъ Наполеона въ Волковыскѣ 22. VI. 1812.
20. vide Nr. 12 (pow. 6 I. 18—16.)
21. Указъ о новой ревизіи 1811 г. (sutrumpinta).

Pas adv. Zavadzkį (l. 106):

1. Prawo uchwalone 3-m maja r. 1791.
2. Podróż do ciemnego grodu 1820 r.
3. Prospekt dzieła Teoryi działań ludzkich i t. d.
4. Книга рукописная подъ заглавіемъ: Uwagi nad wypadkami komdanij 1812-go roku.

бумаги:

5. Wyjątki z pisma i t. d.
6.
7. Соч. по назв.: Odezwa natury do ludu.
8. Рѣчь читанная на собраніи массоновъ. Сверхъ того въ квартирѣ того-же Завадзкаго найдены массонскіе украшеніи. —

Pas Ščotkovskį (l. 107):

1. Паспортъ...
2. Прошеніе...

VI.

Juodųjų Brolių Draugija.

1. „Екзекуція изъ 44 гусаръ съ казенными лошадьми при письменномъ предписаніи кагалу, что ежели въ продолженіи нѣсколькихъ дней неусовѣститъ евреевъ принимовшихъ письмы въ открытіи истины въ такомъ случаѣ сверхъ екзекуціи ожидаетъ членовъ кагала чувствительнейшая мѣра которая коснется самихъ ихъ". (l. 80).

2. „Мы пользуясь минутою волненія его, требовали неотступно рѣшимости; слѣдствіемъ сего онъ изрокъ преступленіе и раскрылъ участниковъ тому. Просилъ время чтобы собрать силы для описанія того. „Утѣшивъ скорбь его, мы удовлетворили и желаніе, а между тѣмъ не теряя минуты приказали взять подъ стражу четырехъ послѣднихъ, изъ коихъ Виткевичь яко бывшій уже въ замѣчаніи нашемъ содержался подъ арестомъ. Вмѣстѣ съ нимъ того-же числа рѣшились мы снять екзекуцію бывшую у членовъ Еврейскаго Кагала, а съ четырехъ евреевъ принимавшихъ и разносившихъ письмы приказали снять кандалы", а самихъ ихъ увольнили на поручительство членовъ кагала. (l. 82).

3. „U nas przysiąga nic nie znaczy, gdyż zgłębiwszy dobrze naszą Religiję, znajdujemy ją baykami nadzianą!" — „И въ самомъ дѣлѣ: Виткѣвичь и Янчевскій болѣе были безъ религіи, нежели соблюдали оную". (l. 94)

Klausimai Jančiauskjui ir atsakymai

Pytłanie.

1-mo „...z doniesienia zaś professora Paszkewicza (pod którego dozorem rok drugi W. Pan zostaiesz i razem z nim mieszkasz) wyświeca się, żeś nie pokazał najmniejszego znaku pobożności, bo ani w Krożach ani czasu bytności w domu, gdy się zdażyło bydź w jakim Kościele, nigdy ani żegnającego się ani modlącego W. Pana niewidział — y na kwaterze u Jego Professora, zebyś kiedykolwiek wieczorem lub ranne pacierze miał mówić niepostszegł, a ztądby nawet wniosł, że zgoła pacierzy nie umiesz, a jeżeli kiedykolwiek on professor W. Pana o pacierzach napominał, odpowiedziałes albo z jakim szyderstwem, albo impertynencją, a nawet on Professor niesłyszał, abyś W. Pan dla Religji najmniejszy miał szacunek okazać, czy ze względu na Jej moralność, albo Liturgją lub nakoniec na cel Religijny, który jest tamą dla wszelkiej zbrodni, lecz owszem szydzić z tego wszystkiego niezastanawiałeś się, z tego jasno wyswieca się fałsz w odpowiedzi W. Pana...

(Odpowiedź: Mógł nie więdzieć; wczesniej P. się kładnie... Przedtym prawdę mówił).

2-mo ...„Z doniesień dozorcy szkoły Krożskiej i professora Paszkiewicza widno, że W. Pan będąc w szkole Kowieńskiej, a mianowicie w roku 1821-m pisałeś Paszkwile i byłes podobno aresztowanym, o raz że zdaniem wszystkich nauczycieli szkoły Krożskiej za krnąbrnego zostałes uznanym..." Żąda wyjaśnienia.

Odpowiedź:

Sztrofowanym, aresztowanym nie byłem. „To prawda że w Kownie z samej płochości nierozsądek popełniłem pisząc paszkwile na Palestrę, w treści krytykując ich złe postępowanie we względzie sposobu życia i zachowania się w pożyciu. Należeli do tego uczniowie tej że klassy 5. Swinarski, Apolinary Charewicz, Wincenty Wierżycki, Efgraf Berezin i inni, których nie przypominam, gdzie się zaś oni znajdują, teraz niewiem, z tych Wierzycki pisał paszkwil na policyą. W R-u przeszłym jeżeli pokazałem się krnąbrnym to chyba przed profesorem Szkoły tutejszej Sobolewskim i kapelanem szkoły tutejszej, którego przeprosiwszy najlepiej zachować się usiłowałem. W R-u terazniejszym przykładnie sprawować się zdałem, największą uległość zachowywałem, prócz dwa razy pobłądziłem że się nara-

ziłem w stancyi Professorowi Paszkiewiczowi, raz że kiedy był zatrudniony, nie wczasie w jakiejś się wątpliwości radziłem, drugi raz jakąs rozmową. Przyczyny zaś do tajenia żadnej zgoła niemiałem".

[3. Pytanie.

Janczewski uprzednio mówił, że książki kupił w Krożach od przejeżdzającego księgarza. Pewnie nabył na ustroniu, lecz gdzie? Gdyby w Krożach, widzieli by professor Pasz. i koledzy. Nie takie dał wyjasnienie przed tym Prefektowi i Prof-wi.

Odpowiedź: Ksiąg, zakazanych miałem 11. Kodex Napoleona' Głos obewatela do narodu, Prawo uchwalone na dniu 3 Maja, Życie i czyny Bonparty — wzięte z bibl. stryja Ignacego Bielskiego, miesz. pow. Rosienski, paraf. Betygolska, Potruszle. Ona (biblioteka) w depozycie majątku rodziców moich — tej że parafji... Miałem wstęp. Oraz wziąłem: 1) Polak konfederat na Syberyą przez Moskałow zaprowadzony, 2) Tajemnica podziału Polski odkryta, 3) Przestogi dla Polski, z terazniejszych dla Polski związków, 4) Mowa Krzywkowskiego, nad to 2 księgi Kalendarz polityczny, Bulletyny Bonapartego dawniej ztąd wzięte. — Uwagi Kołłątaja — kupiłem u b. ucznia 6 kl. Abramowicza.

O książkach Paszkiewiczowi sam powiedziałem. Dałem rejestr. swych książek jak i niewniesionych Nieczytałem, za wyjątkiem „Prawo Uchwalone". J. Witkiewiczowi pożyczyłem na dni kilka 3-4, odebrałem i odniosłem do professora.]

4. Pytanie. W punkcie 11 pytań pojaśniłeś, że bluznierstwa na Rząd nie myślał i nie mówił. Lecz prof. Paszkiewicz donosi: „Cyprjan Janczewski jest zuchwały, hazardowny, a przy tym na Rząd z entuziazmem nastawający, za co nieraz nawet ode mnie był napomniany. Sprawowanie się jego cierpkie y obrażające, w R-u przeszłym szkolnym, tak się dało uczuć każdemu, że na sessyi ogolnego zebrania — obyczaje krnąbrne w księdzie Rapportow zapisano. Niewiem jakim sposobem i gdzie napojony został nienawiścią ku Rządowi teraz Panującemu, nieraz bolało mi serce, gdy słyszałem Cyprianna Janczewskiego nastającego z rozmaitym narąganiem się na Rząd teraz panujący niesmiałem jemu więcej nic powiedzieć, jak tylko że kiedykolwiek ciężko odpowie za swoją zuchwałość, — mówił tak smiało zawsze Cyprian Janczewski i w niczym w swych zdaniach nieukrywał się, pochodziło to z pogardy i zuchwałości. — Ponieważ młodzik który wyszedł z lat małoletności był na sejmiku, nabył prawa obywatelstwa, nie miał we mnie dla siebie żadnego zwierzchnika, ani mnie za takiego chciał uważać, owszem mnie daleko niższym od siebie uważał — a tak nie tylko mnie się niewstrzegał lecz widząc mnie do Rządu teraz Panującego przywiązanego, skoro tylko ze mnie chciał szykanować pogardę, na rozmowę wprowadzał".

Nadto koledzy Adam Łabanowski i Józefat Raczkowski swiadczyli „Łabanowski że WPan często odzywałeś się w słowach: „Ja Zwierzchności sczkolnej nie lękam się i Zwierzchność szkolna nie jest w mocy mnie karać". Raczkowski zaś pojasnił że publicznie w klassie często słyszał WPana rezonującego o politycznym rządzie i o konstytucyi". Żąda wytłumaczenia. —

Odpowiedź.

„Co do bluznierstw na rząd wymawianych, niekiedy uwagi swoje przekładałem, iż żebraki niemają przeznaczonego funduszu na utrzymanie życia, do czego najwięcej wyznaję, że wszczętą o tem rozmowę W. Paszkiewicz powszechnie gorliwie pobudzał, przekładałem uwagi nad stanem, że równości w majątkach ziemnych na wszystkie stany niema zaprowadzonej. Czy jestem takim do jakiego w przestawieniu W. Paszkiewicz oznacza, sam decydować nietrafię, pewnie zdaje się jestem, że żaden z dalszych professorow procz W-a Paszkiewicza, tak za czlowieka zepsutego niewy-

stawiał. Że mogłem szemrzeć na Zwierzchność szkolną niezaprzeczam. Że dwa lub trzy razy w klassie mogłem mówić o Rządzie politycznym, o dawnym stanie narodu, sławie przodków Kraju Polskiego, niewypieram się. Przyniesioną przez Witkiewicza do klasy książkę pod tytułem prawo uchwalone, czytalem w klasie głośno, przed przyjsciem do klasy nauczyciela, a czy bym tę książkę przynosił kiedy do klasy, nie pomnę. — Zdanie z tem płoche do mnie nienależące nietaiłem. Sam to wyznaję, i zamilczeć niemam powodu wyznając w tem najgłębszy swój nierozsądek, i zbytnie zapomiętanie sie. = Z dobrej woli =".

5. Odpowiedź.

„Gdy na ten punkt odpisać mi już przychodzi, najrzetelniejszą w tem prawdę oddać przedsięwziąłem. Skoro tylo postrzogi trafiłem że przez najgrubszy przez Nas błąd popełniony tylu się staje ofiarą cierpienia, naszego prosto zapamiętania się, chciałem natychmiast, rzecz którą niżej wyrażam najszczerzej objawić. Nie mogłem znieść ani miałem serca do tyle skamieniałego, abym zcierpiał łzy tylu niewinnych osob...

...Zaczynam od wyznania, że listy razsyłane... były działem osob poniżej wyjasniających się...

„Towarzystwo utworzone było w projekcie nazwać sektą Czarnych Braci; projekt do tego podałem, wiedząc że jakoby było towarzystwo w Kownie pod Imieniem temże przed laty kilku, których jakoby zgromadzenia były w Kownie w pałacu Chrapowickiego — utworzone takim sposobem towarzystwo — celu żadnego nie miało, oby komu przyszło do głowy projekta miał podawać. Czy kto jaki podawał projekt nieprzypominam. Zbieraliśmy się razy kilka do stancyi ucznia Aloizego Pieslaka w Domie W-o Professora Hurczyna, który w nim niemieszka, ale innym aręduje — i razy dwa czy trzy do domu szkolnego, gdzie się klassa piąta zbiera. Nic postanowiliśmy nie czynić bez zgody wszystkich. Podałem projekt do rozsyłania podobnych listów, na nieszczęście tem większe z tak słabych ludzi zebrane było Towarzystwo, że nikt niepowstał coby zaprzeczył i zniweczył mój zamiar zupełnie bez celu tworzony. Po zaakceptowaniu projektu mojego, zacząłem formować listy, jakie mi tylko do głowy przyszi mysli najzarazliwsze i pozorne służyły do sformowania pism rozesłanych — mysli w listach umieszczone bardziej odrębne, nie były zgoła mojemi oryginalnemi, pozostałe tylko w myśliu z czytania ksiąg, podobnie zakazane myśli zawierających wmieszczanie w listach nazwisk osob, którzy się tu nieznajdują — czynione było w celu aby nikt niepojrozumiał z jakiego miejsca i czyjem to było dziełem; mysli w listach częścią są falszywe, bez celu i powodu pisane. Listy przepisane były przez ucznia Zielonowicza, częścią na papierze moim, to jest 4 na papierze pocztowym, danym na to od ucznia Witkiewicza — opieczętowane były lakiem na to danym od tego Witkiewicza, rublem zas srebnym były popieczętowane. Uczeń Witkiewicz poprzemieniał pieczęcie. Na liscie adresowanym do Prefekta szkoły, niewiem jaką on przemienial, a na listach dalszych te same nieco odmieniał. Jak już gotowe i uformowane listy miał uczeń Witkiewicz rozesłać do żydow, przez ucznia szkoły tutejszej klassy 5. Mikołaja Suchockiego. Dniami 5 lub 6. przed rozdaniem tych listow joddał uczeń Witkiewicz uczniowi Suchockiemu listy do rozdania, a ten akoby nieoddał, z tego względu jak mi uczeń Witkiewicz opowiadał, że uczeń Suchocki wszedłszy do karczmy Berki, znalazł do żyda Leyby, ktory go lubo przebranego natychmiast poznał i pytał po co przyszedł, uczeń Suchocki powiedział, że dla kupna obwarzankow, których niewiem jaką ilość jakoby kupił. Wrócił więc uczeń Suchocki listy uczniowi Witkiewiczowi, niedając żydowi, które przez dni kilka u niegoż zostawały. Dnia 27 9-bra ja z Janem Witkiewiczem o godzinie 6. wieczorem wyszedliśmy z kolegium, dla oddania listów, wyszedłem ja w sukni codziennej, uczeń Witkiewicz wyniosł swoj płaszcz chustkę wielką i pas do przywiązania paszczu. Wszedł najprzód uczeń Witkiewicz chustką opasany i pasem

przewiązany, do domu żyda, którego nieznam i o imieniu niewiem, gdzie oddał listy trzy — 1-mo do dozorcy Szkoły, W o Dowiata, 2-o do ucznia Jawłowskiego, 3-o do Czaprackiego, po oddaniu tamtemu żydowi listow pomienionych, podał mi listy inne cztery — wziąłem płaszc jego na siebie, tąż chustkę i pas — wszedłem do żyda ktorego nieznałem i imienia dotąd niewiedziałem — oddałem mu do rozdania listy 4. pod adresem 1-mo do ucznia Witkiewicza, 2-i do ucznia Janczewskiego, 3-ci do ucznia Holszteyna i 4-y do Stulginskiego. Taką koleją wzmienione listy oddane były w ręce żydow—dnia następnego żyda Leyba jabłka przedający, o godzinie pół do drugiej po południu listy sobie powierzone pooddawał, a do Dozorcy kiedy oddał niewiem pooddawane listy uczniom doszły natychmiast do rąk dozorcy szkoły tą koleją. Uczeń Witkiewicz objawił list do siebie oddany W-mu professorowi Hurczynowi, a ten odniosł do Dozorcy szkoły. List do mnie adresowany w przytomności professora Paszkiewicza mi oddany — w momencie do prefekta szkoły odniesiony został. Toż uczynił i Stulginski. Holszteyn jak się potem dowiedziałem, list do siebie adresowany jakoby spalił, list zaś do ucznia Jawłowskiego, jakoby do niego niedoszedł, a zatrzymany był w ręku dozorcy skoły W-o Dowiata. Poszła pogłoska że do Prefekta trzy listy przyszły przed oddaniem jeszcze listów do uczniow Witkiewicza. Janczewskiego, Holszteyna i Stulginskiego przy oddaniu mojego listu prefektowi przytomny professor Paszkiewicz powiedział do prefekta Dowiatta że powiadają że i do niego doszły listy na co odpowiedział dozorca szkoly, że żadnych nieotrzymał, a potem dodał że żyd jakiś stary oddał mu listy z poczty z Rosień nadesłane. Zapobiedz chciałem, aby nierobiąc zamieszania, podadź w tem swą uwagę, że niema potrzeby aby o tem W. Prefekt do dalszej zwierzchności donosił chcąc wyznac rzecz jak jest w sobie i że to prosto dziełem nierozsądnie niepomiarkowanego w naszym projekcie ale prędko rzecz wyexpedyowana do Wilna, niedozwoliła tego. Nie tainym bydź powiniem zamiar, żeśmy mieli napisy na murach dawać, w mysli podobnej do listów rozesłanych, w wierszach, do czego przygotowaliśmy napisy trzy przemnie, kilka przez ucznia Witkiewicza i kilka przez ucznia Zielonowicza. Jakie one były literalnie niepamiętam, a widząc jam haniebne skutki ir nam nadspodziewane pociągnęło rozesłanie pomienionych listow, terminki wierszów w momencie popaliłem. Abym wszystko dopełnił co bym powinien przy zupełnym i otwartym wyznaniu, dodaję czy niemoże bydź za zło uważanem, że miełem szpade w kiju darowaną potem na żądanie w-u professorowi Paszkiewiczowi, że bylem przytomnym przy oddaniu i do odebraniu do osadzenia szpadki małej przez ucznia Witkiewicza Zegarmistrzowi Małachowskiemu zamieszkałemu w miasteczku Krożach.

„Niemam najmniejszej pobudki do tajenia, a zmuszony radą prawdy a następne uwagi objawić przedsięwziąłem, niewiem jak serce (według słow W-o Paszkiewicza) boledź mu mogło, gdy słyszał nastającego mnie na Rząd teraz panujący, kiedy sam niejako pospolicie do tego byl pobudką wszczynając o tem rozmowę — a powszechnie gdy przychodzi proszac o jalmużnę, narzeka że na nich utrzymanie niema naznaczonego fundusza. — 2-do wedle słów W-o Paszkiewicza przyznaje mi to że wiedziałem go do Rządu teraz panującego przywiązanym. Za co mi to przyznaje? Niewiem — czemu się najmocniej sprzeciwiam, bo nie mogłem za przywiązanego do Rządu tego widzieć. Który z przeciwnemi maxymami słyszeć się dawał. Niemam to pewna tyle rozdrażnionego serca, abym miał obwiniać swego nauczyciela, lecz sumienie każe mu to najrzetelniej narysować. Do przeciwnych zupełnie srodkow z W-m professorem Paszkiewiczem rzuciliśmy się. Zaufał W. Paszkiewicz w broń wymowy, że ta często wiele dokazuje, że zapobieże temu uznając siebie i podając za przywiazanego do Rządu Panującego, a mnie w tem obwiniając, wiedząc że o tem zamilczeć nietrafię a przeto chyba w celu aby mi wiara dana nie była.

Do przeciwnego ja się srodka udałem zupełnie a to do broni prawdy i rzetelnego wyznania wszystkich moich niedoskonałości. Winienem jeszcze obiawić, czego sobie wyobrazić i wytłomaczyć niemogę tego zda-

rzenia. Dnia wczorajszego na usługach u nas będący chłopiec nazwaniem Janek, powiedział mi co to ma znaczyć że W. Paszkiewicz, skoro się dowiedział że do Kroż Komisya Sleztwenna zjezdża, dnia 9 xbra zobrane swoje papiery w znanym zbiorze popalił.

„Wszystko zatem co mogłem tylko wiedziec, a przypomnieć wyraziłem, jeżeli co mi przyjdzie na pamięć potrzebnego do wyjasnienia na zapotrzebowanie najsolenniej wyjasnić obowiązuję się. Jeżeli pokaże się co, że nie jest tu wymienionym, będzie to chyba z powodu, że na pamięć nieprzyszło, a najpokorniej o wzgląd na siebie, ktory przez zapamiętanie same i nierozsądek na tyle naraziłem przykrości błagając, odpowiedz na punkt ostatni w dniu dzisiejszym mi podany, najszczerzej wyjaśniać ukonczyłem.

„Podług własnego sumienia przezemnie samego ułożonych i podpisanych podpisuję się uczeń klasy szostej Janczewski Cyprian.

Przypominam że dnia 9-o xbra gdy W. Przewłocki sędzia był w stancyi gdzie jestem dopiero ulokowany, W-y Paszkiewicz powiedział, że zginąłem, że jeżeli mam ginąc wciągniemy i podamy osob z połowy Gubernij prawie za winnych, i przynajmniej że razem zginiemy. *C. Janczewski.* (l. 117—122).

VII.

Klausimai Zelenavičiui ir jo atsakymai.

„Gdy się odkryło nasze buntownicze Zgromadzenie, ja należąc do niego pamiętając na Boga Religiją ir sumenie, że szczerą otwartoscią prawdziwą chęcią rzetelną prawdą wyznaję że nigoko więcej w tem zebraniu czasowym niewiedziałem jak J. Pa. Cypriana Janczewskiego, Jana Witkiewicza i Aloizego Pieslaka, o Mikołaju Suchockim słyszałem że należy do tego i będzie w przyszłości pomocnym, lecz mi mowić z nim o rzeczy takiej zakazano oraz nikomu więcej z mojej strony niżej wyrażonych rzeczy nie mówiłem. Będąc namówionym przez p. Witkiewicza, dawszy mu honorowe słowo, że dotrzymam sekretu i na wszystko przestanę, wstąpiłem slepo do tego związku, bo mi W. P. Witkiewicz nic więcej nie mówił, i niczego niebłagał jak wiary i sekretu — oraz prosił abym przyszedł do stancyj państwa Januszkiewiczow o godzinie 6, gdyż w tej porze nie są zawsze w domu dla brania prywatnych lekcyi, przyszedłem i zastałem tam wyż wymienionych kolegow, z tych J. P. Janczewski w przeciagu poł godziny rozprawiał. Że niech sobie każdy knuje przeciw komu zamiary lub podstępy, a ma na celu zawsze poswięcenie się na wszystko własnej osoby pogardzając nawet życiem. W kilka dni potem zebraliśmy się do klasy piątej i tam J. W. Janczewski i Witkiewicz powiadali, że trzeba uczyć się zmieniać skład liter w pisaniu, robili projekta, jakby pieczątkę nieznaną wszystkim zrobić i jakim sposobem więcej przysporzyć osob; co do pieczątki przyjął na siebie J. P. Witkiewicz wyryć na marmurze trupią głowę, szable, i inne figlę, co zaś do ummnożenia liczby towarzystwa, probował J. P. Janczewski Holszteyna, lecz się nieudało. W kilka dni znowu się zebrali, lecz ja przerażony warunkiem własnego na wszystko poswięcenia się nieprzybyłem, za to J. P. Janczewski wymówiwszy mi srogo i uręczywszy że się niemam czego lękać, albowiem wszystko tak zrobi, że nikt nigdy wiedzieć nie będzie, prosił abym przyszedł do jego kwatery, przyszedłem i tam powiadał że już we trzech ułożyli pisma, na murach wierszy i czytał mi następujące:

A niechże i U nas żyje Konstytucja.
Za nasza sprawą a waszym ramieniem
Ta iskra z czasem stanie się płomieniem.
Długo żądane uiści nadzieje
I dawnym blaskiem znowu zajasnieje. —

Pokazywał mnie też drugie, w których wiersz jeden opuszczony, a miejsce jego jak tutaj zastępowałe kreski:

Już podobno wezmie jednogłowy dwugłowego w szpony
. . . .
Biały był zawsze białym, czarny ciągle czarnym,
Ile pierwszy potężnym, tyle drugi marnym.

Po pokażaniu i przeczytaniu mi takowych wierszy mowił o dawnej wolności, potędze Polski, o zamiarze sekty promienistych i nieszczęsliwym ich polozeniu, radził abym także pisał wiersze mowiąc, że przez to damy jakąś im pomoc. Ja niewiedząc nic coby pisać, powiedziałem że nie wiem i nie jestem w stanie, on mi na to wyliczał zrzódła uszczypliwe, znajdujące się w Niemcewicza spiewach, żałował że niema dzieła pod tytułem Polak — Konfederat i innych które mnie radził gdzie dostać a które jemu przez W-o prefekta Dowiata zabrane zostały, nakoniec, wyznał całkiem swoj zamiar a ten był wszystko co będziemy robić, zmierzać będzie do tego aby ulżyć karę jaka się promienistym przeznaczy, a spodziewać się należy ze ta będzie ogromna, oraz aby zdziałać zwolnienie dla narodu, pokazaniem że nawet po nędznych i małych miasteczkach są zaburzenia, dodał także im więcej jest winnych, tym kara jest lżejsza, ja na tem przestałem. To powiedziawszy rzekł, że na przyszłej sessyi powie i pokaże swoj projekt, ta gdy nadeszła zebraliśmy się do klasy 6. i tam czytał owe listy, spisał do kogo będą oddane i mnie o napisanie ich zobowiązał. Na tej sessyi czytałem ja swoje wiersze a te są:

Niech się wolność wasza z naszą spaia
A ujżym Konstitucją dnia trzeciego maja.
Wolności skarbie drogi klejnocie jedyny
Powracaj ach powracaj do swojej rodziny.

Jeszcze takich było kilka, których niepamiętam, bowiem wziął pod korrektę J. P. Janczewski i wybrawszy z całej liczby wyż wymienione kazał dobrze pamiętać, podyktował mi także wiersze J. P. Witkiewicza:

Niech jedność między nami scisle dochowana
Stanie się już grobowcem podłego tyrana. —

i inne których niepamiętam, te wszystkie wiersze miałem ja napisać na murze nad każdą klasą, czarną krydą, którą miał dostarczyć J. P. Janczewski, inne wiersze, które J. P. P. Janczewski i Witkiewicz robili miały bydź przez nich napisane na murze panien Benedyktynek i naszego klasztoru, przy pomocy miał bydź Suchocki, to uskuteczniać mieli, z największym bezpieczeństwem obwarowani nieznaną odzieżą i ognistą bronią, dla bronienia się w przypadku napadu — w czasie spełnienia czynu, której jednak broni na swe niewidziałem oczy, i twierdzić nie mogę czy mają z pewnością. Na ostatek przyniosł mi J. P. Janczewski listy do przekopiowania i papiery na ich napisanie, które przyjąłem i przyjęte w szasie sobie pomyslnym napisawszy oddałem Panu Janczewskiemu, który je włożywszy w koperty i przypieczętowawszy rublem odniosł dla napisania adresu, po mem napisaniu wziął je odemnie J. P. Witkiewicz i oddal je dla zaniesienia żydom J. P. Suchockiemu, ten jak mi pózniej mówili, miał bydź ubranym w płaszcz Witkiewicza i miał je odnieść do Szepszela i Berki, lecz tam znalazłszy snajomego żyda i będąc poznanym wracać z niczym musiał, a tak gdy się temu niepowiodło, sami J. W. Janczewski i Witkiewicz zanieść postanowili, i zaniesli przebrawszy się do żydów jeszcze mi motąd nieznanych, nieznajomi bowiem są i dla nich — poczem zaklinali się mię na wszystko abym dotrzymał sekretu, ich niezdradził i siebie, abym także dlą bezpieczenstwa większego z nikim o tych rzeczach nie mówił, strzegł

się rozmow mogących wydobydź szkodliwe słowo, i nieskalał honoru. Do tych pism od nikogo więcej jak od J. P. P. Janczewskiego i Witkiewicza doradzony byłem, oni chyba namową i radą innych osob namowieni, na taki się fortel puścili i nas z J. Panem Pieslakiem złudziwszy wciągnęli. Czytane także było dziełko pod tytułem Konstytucya trzeciego maja, kilku miesięcami przed tym przez J. Pana Witkiewicza w obecności prawie całej klasy przed przyjściem professora. Po rozdaniu tych listów wiersze już nie miały być pisane. *Felix Zielonowicz uczeń klasy szostej.* (I. I. 123—4).

VIII.

Sprendimas.

1. Juodųjų brolių byloje.

22. XII. 23/3. I. 24 № 1829 Новос. — Е. И. В. Цесаревичу. Цес. Константинъ — Новосильцеву.

Секретно, № 4, 6. I. 24 г. Варшава.

„а равномерно учитель Янчевскаго Пашкевичь изобличается въ вольнодумственныхъ сужденіяхъ а въ сожженіи многихъ своихъ бумагъ по узнаніи о прибытіи въ Крожи на слѣдствіе“... (Я) „предписалъ командиру Литовскаго Отдѣльнаго Корпуса Генералъ Лейтенанту Довре приказать, судить ихъ военнымъ судомъ, составивъ оный въ Вильнѣ подъ предсѣдательствомъ Командира 3-ей бригады 24-ой пѣхотной дивизіи Генералъ майора барона Розена 4-аго; о чемъ увѣдомляя Вашего Превосходительства имѣю честь просить: такъ какъ Ваще Превосходительство предположили вновь еще обстоятельно и подробно допросить виновныхъ, то таковые допросы ихъ передать въ оригиналахъ Генералъ майору барону Розену 4-му для приобщенія къ Военно-судному дѣлу, а меня о содержаніи ихъ въ свое время увѣдомить. Вмѣстѣ съ симъ прошу также Вашего Превосходительства за ходомъ дѣла сего по важности оного имѣть съ своей стороны надлежащее наблюденіе, о чемъ предписалъ я ген.-лейт. Довре предварить ген. май. бар. Розена 4-го особымъ на имя его секретнымъ предписаніемъ, а какъ по произвѣденному слѣдствію открылись между прочими надписи заготовленныя вышеписанными людьми для надписыванія оныхъ на монастыряхъ и въ другихъ мѣстахъ, въ такомъ случаѣ неоставьте В. Прев. увѣдомить меня: неучаствовали ли кто-либо изъ нихъ въ сочиненіи подобныхъ же извѣстныхъ В. Пресству надписей въ Вильнѣ въ прошломъ году найденныхъ? Въ заключеніе имѣю часть увѣдомить В. П., что о обстоятельствахъ сихъ всеподданнѣше донесено Е. И. Вел-у отъ меня съ представленіем Вашего рапорта“... „и затѣмъ обращаюсь къ В. П. съ особенною моею благодарностью за всѣ Ваши дѣятелные распоряженіи къ открытію таковыхъ зловредныхъ дѣйствій. Варшава, Инваря 6 дня 1824 года. Генерал инспекторъ всей кавалеріи. (Подпись)=Константинъ. (I. 143—4)

2. Sidaravičiaus byloje.

Конфирмація.

Отставной поручикъ Сидоровичъ, состоящій въ должности старшаго смотрителя Вил. Универс. по полицейской надъ учениками части, открылъ тайну Голубовичу, что ѣдутъ въ Крожи чиновники на слѣдствіе. Судомъ приговоренъ къ смертной казни. Но я отмѣняю этотъ приговоръ и опредѣляю: отрѣшить отъ указанной должности „и посадить въ крепость Бобруйскъ въ казематъ на два года“.

3. Konfirmacija Juodųjų Brolių byloje.]

„Я нашелъ ихъ виновными по собственнымъ ихъ признаніямъ: Янчевскаго и Виткевича въ учрежденіи тайнаго общества подъ названіемъ Чер-

ныхъ Братьевъ, въ которое вовлекли они Зеленовича, Песляка и Ивашкевича, сочинили возьмутительныя письмы и стихи, изъ коихъ первые разослали по адресамъ къ учителю и ученикамъ Крожскаго Училища, а послѣдніе намѣрены были надписывать на стѣнахъ зданій; все же сіе дѣлали на тотъ конецъ, дабы нарушать спокойствіе и произвесть возмущеніе въ прочихъ училищахъ. — Сухоцкаго въ знаніи о семъ обществѣ, необявленіи о томъ начальству и пріятіи на себя обязанности къ разноскѣ возмутительныхъ писемъ, хотя въ прочемъ онъ о содержаніи ихъ и не былъ свѣдущъ. — Наконецъ учителя Пашкевича въ сожженіи своихъ бумагъ, по прибытіи въ местечко Крожи чиновниковъ на слѣдствіе о вышеписанныхъ возмутительеыхъ сочиненіяхъ, чрезъ что навлекаетъ на себя подозрѣніе, что бумаги сіи могли заключать что либо предосудительное противу правительства; и въ явной лжи предъ слѣдователемъ, а потомъ въ военномъ Судѣ учиненной въ показаніяхъ его, въ чемъ и самъ сознался"...

Я приговоръ замѣнилъ...

О чемъ доношу и присовокупляю, „что ученики училища Чапрацкій, Стульгинскій и Явловскій къ коимъ разосланы были возмутительныя письма, тотъ часъ по полученіи оныхъ представили ихъ начальству, а ученикъ Гольштейнъ хотя адресованное къ себѣ въ страхѣ и недоумѣніи сжегъ, но тоже объявилъ начальству безъ всякаго промедлѣнія. Каковыми своими дѣйствіями оказали они усердіе и преданность правительству, за что по мнѣнію моему заслуживають, а особливо въ теперешнихъ обстоятелствахъ, отличить ихъ въ примѣръ и поощреніе другимъ тѣмъ болѣе что сочинители возмутительныхъ писемъ адресуя къ нимъ оные могли чрезъ то дѣлать пробу: объявятъ ли они таковые или утаятъ, въ послѣднемъ же случаѣ навѣрно старались бы присоединить ихъ къ себѣ и увеличить число единомышленниковъ. По сему неблагоугодно ли будетъ Вашему Импер. Вел. наградить ихъ серебрянными медалями съ приличными надписями, или другимъ чѣмъ. А какъ и смотритель помянутого училища Колежскій Ассессоръ Довятъ представленіемъ начальству какъ оныхъ писемъ такъ и таковагожъ адресованнаго къ сабѣ нетолько исполнилъ въ точности долгъ свой, но и при изслѣдованіи по настоящему дѣлу всемѣрно содѣйствовалъ къ откытію виновныхъ, то осмѣливаюсь представить Вашему И. В. о награжденіи и его орденомъ Св. Владимира 4-ой степени". (I. 193—196).